

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

PALU'DA TÜRK İSLAM DÖNEMİ MİMARİ ESERLER

Sedat SİRACOĞLU

Yüksek Lisans Tezi

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

Türk-İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı

EKİM-2022

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

PALU'DA TÜRK İSLAM DÖNEMİ MİMARİ ESERLER

Tez Yazarı
Sedat SİRACOĞLU

Danışman
Prof. Dr. İsmail AYTAÇ

**EKİM-2022
ELAZIĞ**

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Başlığı:	PALU'DA TÜRK İSLAM DÖNEMİ MİMARİ ESERLER
Yazarı:	Sedat SİRACOĞLU
Tez Öneri Tarihi:	01.11.2020
Savunma Tarihi:	03.10.2022

TEZ ONAYI

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına göre hazırlanan bu tez aşağıda imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilmiş ve akademik dinleyicilere açık yapılan savunma sonucunda **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile kabul edilmiştir.

İmza

Danışman:	Prof. Dr. İsmail AYTAÇ Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Başkan:	Prof. Dr. İrfan YILDIZ Dicle Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi
Üye:	Doç. Dr. Korkmaz ŞEN Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunun/...../20..... tarihli toplantısında tescillenmiştir.

Prof. Dr. Murat SUNKAR
Enstitü Müdürü

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım “**PALU’DA TÜRK İSLAM DÖNEMİ MİMARİ ESERLER**” Başlıklı Yüksek Lisans Tezi’nin içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

06.10.2022

Sedat SİRACOĞLU

ÖN SÖZ

Palu ile ilgili araştırmalar, 2017 yılında Uluslararası Palu Sempozyumuna kadar toplu olarak bir araştırmaya konu olmamıştır. Tarafımdan bu sempozyumda “Palu’da İşlam Medeniyetine Ait Tarihi Mezarlıklar” adlı araştırma bildiri olarak sunulmuştur. Sanat Tarihçisi olarak almış olduğum Yüksek Lisans tezinin konusunu belirlemem gerektiğinde, doğup büyüdüğüm memleketime olan sevgimi ifade etmek adına, Palu’daki Eserlerin bir kısmını çalışmayı uygun bulduk. Bu tezin Palu mimarisi ile ilgili yapılacak genel çalışmalarda bütüne ulaşmanın bir parçası olarak görmekteyiz.

Çalışmamda bana desteğini esirgemeyen, arşiv ve belgelerini sonuna kadar açan değerli Hocam Prof. Dr. İsmail AYTAÇ’a, mesai arkadaşlarım Mimar Ömer YAŞASIN, İnş.Müh. Sıddık Sinan ÇOLAK, İnş.Müh. Hakan YARDIMCI ve Sanat Tarihçi Selda YILDIRIM’a, değerli arkadaşım Tarihçi Sadullah KAYA’ya, kardeşim Celal SİRACOğLU’na destek ve yardımlarından ötürü teşekkürü borç bilirim.

Her daim benimle birlikte öğrenciliğimi yaşayan, desteğini esirgemeyen sevgili eşim Ceylan’a, çocuklarım Ahmet Tevfik, Meryem ve Amine Zülfiye’ye sonsuz sevgilerimi sunuyorum.

Sevgili anneme, babama, kardeşlerime ve SİRACOğLU ailesinin tüm bireylerine sonsuz sevgi ve saygılarımla.

Sedat SİRACOğLU

ELAZIğ-2022

İÇİNDEKİLER

BEYAN	I
ÖN SÖZ	II
İÇİNDEKİLER	III
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
PLAN VE ÇİZİMLER LİSTESİ	vii
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	IX
SİMGELER VE KISALTMALAR	XVI
1. GİRİŞ	1
1.1. Konunun Tanımı ve Sınırları	1
1.2. Konunun Amacı	1
1.3. Konunun Araştırma Yöntemleri ve Çalışma Düzeni	1
1.4. Konu ile İlgili Kaynak ve Araştırmalar	2
1.5. Palu'nun Tarihçesi	3
2. PALU'DA TÜRK İSLAM DÖNEMİ MİMARİ ESERLER	6
2.1. Dini Yapılar	6
2.1.1. Camiler	6
2.1.1.1. Palu Ulu (Cami-i Kebir, Kırklar) Cami	6
2.1.1.2. Küçük (Cami-i Sağır, Cami-i Kurşuni, Hacı Ömer Ağa) Cami	11
2.1.1.3. Cemşid Bey Cami	14
2.1.1.4. Dükkânönü (Merkez-İbrahim Bey) Cami	18
2.1.1.5. Şeyh Mahmut Samini Efendi (Karşıbahçeler, Bahçalar) Cami	22
2.1.2. Tekke ve Zaviyeler	25
2.1.2.1. Kindik Tekke-Zaviyesi (Mescidi)	25
2.1.2.2. Alacalı (Acem) Zaviye (Tekke)	28
2.1.2.3. Cemşid Bey Zaviyesi	32
2.1.2.4. Seydili Köyü Zaviyesi (Hacı Ali Cami)	35
2.1.3. Kiliseler	37
2.1.3.1. Surp Lusavoriç Kilisesi	37
2.1.3.2. Küçük Kilise	40
2.2. Mezar Yapıları	42
2.2.1. Türbeler	42
2.2.1.1. Cemşid Bey Türbesi	42
2.3. Ticaret Yapıları	44
2.3.1. Hanlar	44
2.3.1.1. Zincirli Han	44
2.3.1.2. Gağuntlu (Çekem Bağları) Hanı	46
2.4. Su Yapıları	48
2.4.1. Hamamlar	48
2.4.1.1. Cemşid Bey Hamamı	48

2.4.1.2. Çarşıbaşı (İbrahim Bey) Hamamı	50
2.4.1.2. Kındık (Küçük-Hümeysa Hanım) Hamamı	53
2.4.2. Köprüler	55
2.4.2.1. Palu Murat (IV Murad) Köprüsü.....	55
2.4.2.3. Teke Deresi Köprüsü.....	58
2.5. Sivil Yapılar	59
2.5.1. Konutlar.....	59
2.5.1.1. Mahmut Samini (Sadettin Bilici) Evi.....	59
2.6. Diğer Yapılar.....	61
2.6.1. Anonim Yapılar	61
2.6.1.1. Anonim Yapı.....	61
3. DEĞERLENDİRME.....	62
3.1. Plan ve Mekan.....	62
3.1.1. Camiler	62
3.1.2. Tekke ve Zaviyeler	64
3.1.3. Kiliseler	65
3.1.4. Türbeler	66
3.1.5. Hanlar	67
3.1.6. Hamamlar	68
3.1.7. Köprüler	69
3.1.8. Konutlar.....	70
3.2. Malzeme ve Teknik.....	70
3.2.1. Taş.....	70
3.2.2. Tuğla	72
3.2.3. Kerpiç	72
3.2.4. Ahşap.....	73
3.2.5. Maden.....	73
3.2.6. Diğer Malzeme	73
4. SONUÇ.....	74
KAYNAKLAR.....	78
PLAN VE ÇİZİMLER.....	84
FOTOĞRAFLAR.....	110
ÖZGEÇMİŞ.....	242

ÖZET

PALU'DA TÜRK İSLAM DÖNEMİ MİMARİ ESERLER

Sedat SİRACOĞLU

Yüksek Lisans Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI Anabilim Dalı

Türk İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı

Ekim-2022, Sayfa: XV+241

Palu'da Türk İslam Dönemi Mimari Eserleri adlı Tez çalışmasında nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Eserlerin arşiv araştırmaları yapılmış, yerinde fotoğrafları çekilmiş, ölçüleri ve bilgi notları alınmıştır.

Tez dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Konunun Tanımı ve Sınırları, Konunun Amacı, Konunun Araştırma Yöntemleri ve Çalışma Düzeni, Konu ile İlgili Kaynak ve Araştırmalar, Palu'nun Tarihçesi konuları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde; Palu'daki 21 eser, plan ve mimari özellikleri, tarih ve değerlendirme alt başlıklarıyla incelenmiştir. Değerlendirme başlığı altındaki üçüncü bölümde, elde edilen veriler benzer örnekler ile karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

Dördüncü bölümde ise sonuç başlığı altında, ortaya çıkarılan yeni veriler üzerinde durulmuştur. Bu sonuçlardan, Palu Ulu Camisinin 15.yy'da inşa edildiği ve üç kapsamlı onarım ile planının değişikliğe uğradığı, Dükkanönü Camisinin İbrahim Bey tarafından 1658 yılında Ulu Caminin planının o günün şartlarıyla ele alınarak yapıldığı sonucuna varılmıştır. Kındık Tekkesi ve Alacalı Tekkenin 15. yy'da, Cemşid Bey Zaviyesinin 16.yy'ın ortasında, Seydili Tekkesinin de 1567-68 yıllarında inşa edildiği ve ilk defa bu yapıların aslının tekke/zaviye gibi kuruluşlar olduğu tespit edilmiştir. Surp Lusavoriç Kilisesinin 19.yy ortalarında inşa edildiği, bölgede naosu kubbe ile örtülü tek örnek olduğu, ayrıca yıkılan bir kilisenin üzerine yeniden inşa edildiği ortaya konmuştur. Küçük Kilise (15-16.yy) ise ilk defa bilimsel bir çalışmada değerlendirilmiştir. Cemşid Bey Türbesinin (16.yy sonu) ilk önce kare ya da dikdörtgen olarak tasarlandığı, eskiden kalan iki duvar ile birlikte sekizgen türbe yapma çabası, yedi köşeli bir planı ortaya çıkardığı tespit edilmiştir. Çarşıbaşı Hamamının İbrahim Bey tarafından 1659 yılında yapıldığı, bu hamamda özel deri havuzu ve keçe yapma yerinin olduğu ve bu özelliği ile diğer hamamlardan farklı bir fonksiyona sahip olduğu ortaya konmuştur. Tarihi Palu Köprüsünün 13.yy yapısı olduğu tespit edilmiştir. Teke Deresi Köprüsü, Gağuntlu (Çekem Bağları) Hanı ve Çarşıbaşı'ndaki Anonim Yapının ilk defa tarafımızca tespitleri yapılmıştır. Eski Palu ile ilgili yapılması gereken öneriler sonuç kısmında sıralanmıştır. Tezimiz; Kaynaklar, Plan-Çizimler, Fotoğraflar ve Özgeçmiş başlıkları ile sona ermiştir.

Anahtar Kelimeler: Palu, Tarihi Eserler, Mimari, Cemşid Bey, Kilise, Köprü, Hamam, Zaviye

ABSTRACT
TURKISH ISLAMIC ARCHITECTURAL WORKS IN PALU

Sedat SİRACOĞLU

Master Thesis

FIRAT UNIVERSITY
Social Sciences Institute
ISLAMIC HISTORY AND ARTS DEPARTMENT

Department of History of Turkish-Islamic Arts

October -2022, Page: XV+241

Aqualitative research method was used in the study of the Turkish Islamic Era Architectural Works in Palu. Archival research of the works was conducted, photographs were taken on site, measurements and notes were taken.

The thesis consists of four parts. The first chapter focuses on the Description and Limits of the Subject, the Purpose of the Subject, Research Methods and Working Order, and the Resources and Research on the Subject, and the Historical resource research of Palu. In the second part, subheadings were created based on the functions of 21 works found in Palu, and each architecture was examined with the subtitles of plan and architecture, book and dating, and evaluation.

In the third section under the disposition heading, the resulting data is presented in comparison to similar examples.

In episode four, under the conclusion title, the new data uncovered is focused on. From these results, the Palu Grand Mosque was built in the 15th century and its plan was changed with three comprehensive repairs; Dükkanönü Mosque was concluded by Ibrahim Bey in 1658 to consider the Grand Mosque's plan on the terms of the day. Kındik Lodge and Alacalı Lodge were built in the 15th century, Cemshid Bey Mausoleum in the last quarter of the 16th century, Seydilli Lodge in 1567-1568, and it was first determined that these structures were originally establishments like lodge. It was revealed that the Surp Lusavoric Church was built in the mid-19th century, the only example in the area where the naos were covered by the dome, and was also rebuilt to replace a destroyed church. The Little Church (17th century) was evaluated for the first time in a scientific study. The Cemshid Bey mausoleum (end of the 16th century) was first designed as a square or rectangle, and an effort to build an octagonal shrine with the remaining two walls revealed a seven-pointed plan. It was revealed that the Bazaar Bath was built by Ibrahim Bey in 1659, which has a special leather pool and felt-making location, and has a different function than other baths. The historic Palu Bridge has been 13th-century structure; The Teke Creek Bridge, The Gaguntlu Inn, The Anonymous Structure in the Çarşıbaşı have been identified for the first time. The recommendations to be made regarding the old Palu are sorted at the end of the result part.

Our thesis concludes with the titles Resources, Plan-Drawings, Photos, and Resume.

Keywords: Palu, Historical Monuments, Architecture, Cemşid Bey, Church, Bridge, Turkish Bath, lodge

PLAN VE ÇİZİMLER LİSTESİ

Çizim 1. Palu Ulu Cami zemin+2,26 m plan (Malatya VBMA)	84
Çizim 2. Palu Ulu Cami zemin+4,26 m planı (kesit göstergeli) (Malatya VBMA)	84
Çizim 3. Palu Ulu Cami doğu yönü (A-A) kesiti (Malatya VBMA).....	85
Çizim 4. Palu Ulu Cami batı yönü (B-B) kesiti (Malatya VBMA)	85
Çizim 5. Palu Ulu Cami güney yönü (D-D) kesiti (Malatya VBMA)	86
Çizim 6. Palu Ulu Cami kuzey yönü (E-E) kesiti (Malatya VBMA)	86
Çizim 7. Küçük Cami planı (Malatya VBMA).....	87
Çizim 8. Küçük Cami güney yönü (A-A) kesiti (Malatya VBMA).....	87
Çizim 9. Küçük Cami doğu yönü (C-C) kesiti (Malatya VBMA).....	88
Çizim 10. Küçük Cami batı cephesi (Malatya VBMA).....	88
Çizim 11. Cemşid Bey Külliyesi zemin+0,50 m planı (Malatya VBMA).....	89
Çizim 12. Cemşid Bey Cami doğu yönü kesiti (Malatya VBMA)	89
Çizim 13. Cemşid Bey Cami ve Türbe güney yönü kesiti (Malatya VBMA)	90
Çizim 14. Cemşid Bey Cami ve Türbe kuzey yönü kesiti (Malatya VBMA)	90
Çizim 15. Dükkanönü Cami zemin+1,75 m kotu planı (Malatya VBMA).....	91
Çizim 16. Dükkanönü Cami güney yönü (A-A) kesiti (Malatya VBMA).....	91
Çizim 17. Dükkanönü Cami kuzey yönü (B-B) kesiti (Malatya VBMA)	92
Çizim 18. Dükkanönü Cami doğu yönü (D-D) kesiti (Malatya VBMA)	92
Çizim 19. Karşibahçeler Şeyh Mahmut Samini Efendi Cami planı	93
Çizim 20. Kındik Zaviyesi planı (E. DANIK).....	93
Çizim 21. Alacalı Tekke planı (E. DANIK)	94
Çizim 22. Seydili Köyü Tekke Cami planı (E. DANIK).....	94
Çizim 23. Surp Lusavoriç Kilisesi planı (Y.Spor).....	95
Çizim 24. Zincirli Han planı	95
Çizim 25. Çarşıbaşı (İbrahim Bey) Hamam planı (E.DANIK'tan düzeltilerek).....	96
Çizim 26. Kındik (Hümeysa Hanım) Hamam planı (E.DANIK)	96
Çizim 27. Palu Köprüsü Menba (Kuzey) görünüşü (Diyarbakır KVKBKM)	97
Çizim 28. Palu Köprüsü Mansab (Güney) görünüşü (Diyarbakır KVKBKM)	97
Çizim 29. Teke Deresi Köprüsü modelleme.....	98
Çizim 30. Mahmut Samini Evi alt kat planı (S.KARAKAŞ)	98
Çizim 31. Mahmut Samini Evi üst kat planı (S.KARAKAŞ).....	99
Çizim 32. Harput Alacalı Cami planı (C.Arslan)	99
Çizim 33. Sivas Meydan Cami planı (M.Ünsal).....	100
Çizim 34. Elazığ Dereboğazı Köyü Cami planı (C.Arslan).....	100
Çizim 35. Sivas Kale Cami planı (M.Ünsal)	101
Çizim 36. Silvan Karabehlül Cami planı (R.H.Ünal)	101
Çizim 37. Arapgir Hangah (Karabaş-ı Veli Zaviyesi) planı (İ.Aytaç).....	102
Çizim 38. Harput Ahi Musa Zaviyesi planı (C.Arslan).....	102
Çizim 39. Fatih Ahmet Baba Zaviyesi planı (C.Arslan).....	103
Çizim 40. Diyarbakır Hani Okur Köyü Cami planı (İ. Yıldız-M.H. Çimen).....	103
Çizim 41. Malatya Zeynel Bey Mescidi planı (B.Eskici)	104
Çizim 42. Muğla Kapıkırı Köyü Kilisesi planı (Z.Mercangöz).....	104
Çizim 43. Malatya Taşhoron Kilisesi planı (G.Boyras)	105

Çizim 44. Diyarbakır Şeyh Abdulcelil Türbesi planı (İ.Yıldız)	105
Çizim 45. Diyarbakır Zincirkıran Türbesi planı (İ.Yıldız)	106
Çizim 46. Diyarbakır Çermik Saray Hamamı planı (R.H.Ünal).....	106
Çizim 47. Malatya Tahtalı Hamamı planı (İ.Aytaç)	107
Çizim 48. Arapgir Osman Paşa Hamamı planı (İ.Aytaç)	107
Çizim 49. Diyarbakır Dicle Köprüsü (F.İlter) –	108
Çizim 50. Diyarbakır Devegeçidi Köprüsü (F.İlter)	108
Çizim 51. Mardin Savur Başkavak Köyü Ahmedi Köprüsü (İ.Yıldız).....	108
Çizim 52. Arapgir Kale Köprüsü Menba görünüşü (K.Şen)	109
Çizim 53. Çemişgezek Tağar (Yusuf Ziya Paşa) Köprüsü Menba görünüşü	109

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Foto 1. Ulu Cami genel görünüm	110
Foto 2. Ulu Cami batı cephesi sütun altlıkları ve giriş kısmı.....	110
Foto 3. Ulu Cami batı cephe	111
Foto 4. Kuzeydoğu köşeden, doğu ve kuzey cepheler.....	111
Foto 5. Güneydoğu köşeden doğu ve güney cephe.....	112
Foto 6. Ulu Cami güney cephe	112
Foto 7. Ulu Cami güney cephe giriş kapısı.....	113
Foto 8. Ulu Cami mihrap üst penceresi	113
Foto 9. Ulu Cami güney cephede bulunan nişler.....	114
Foto 10. Harim güneybatıdan kuzeybatıya	114
Foto 11. Harim kuzeybatıdan güneydoğuya	115
Foto 12. Ulu Cami harimi ve tavan'a ait kalıntılar (1990'lı yıllar VGMA)	115
Foto 13. Harim batı cephe.....	116
Foto 14. Ulu Cami harim doğu cephe ve batı giriş kapısı	116
Foto 15. Ulu Cami doğu duvarındaki sadaka/kayıp nişi.....	117
Foto 16. Ulu Cami güney duvarının doğu kısmındaki giriş kapısı ve mihrabiye	117
Foto 17. Ulu Cami harim batı girişten dördüncü sahnı ayıran kemer ayakları ve güney duvarı ..	118
Foto 18. Ulu Cami harimi, batı girişten üçüncü sahnı ve güney duvarındaki mihrap	118
Foto 19. Ulu Cami harimi, güney duvarının batı kısmındaki mihrabiye	119
Foto 20. Ulu Cami minaresinin son hali ve 1945'li yıllar	119
Foto 21. Ulu Cami güney duvarının batı tarafındaki mihrabiye ve doğu cephe penceresi.....	120
Foto 22. Ulu Cami güney cephe pencere korkulukları	120
Foto 23. Ulu Cami almasıık düzende yapılmış taşıyıcı ve batı kapı girişi.....	121
Foto 24. Ulu Cami kuzey duvarı beşinci ayak üzerindeki hayat ağacı motifi	121
Foto 25. Ulu Cami güney duvarında bulunan niş içindeki bezemeli taş.....	122
Foto 26. Ulu Cami mihrap ve süsleme detayı.....	122
Foto 27. Ulu Cami harim batı girişten ilk kemer ayağı alnındaki kitabe.....	123
Foto 28. Mihrap üstündeki kitabe	123
Foto 29. Ulu Cami minare giriş kapısı üzerindeki kitabe	124
Foto 30. Ulu Cami batı cephe kerpiç duvarlı son cemaat kısmı	124
Foto 31. Küçük Cami 1960 lı yıllarda çarşıbaşı mahallesi (S.Yapıcı).....	125
Foto 32. Küçük Cami kuzey duvarının kalan kısmı yıkılmadan önce (S.Yapıcı)	125
Foto 33. Küçük Cami kuzey duvarı tamamen yıkılmadan öncesi	126
Foto 34. Küçük Cami doğu cephe	126
Foto 35. Küçük Cami güney ve batı cepheler.....	127
Foto 36. Küçük Cami batı cephe	127
Foto 37. Küçük Cami harim doğu duvarı	128
Foto 38. Küçük Cami harim güney duvarı.....	128
Foto 39. Küçük Cami harim güney duvarı doğu köşesindeki minare giriş kapısı	129

Foto 40. Küçük Cami harim batı duvarı	129
Foto 41. Küçük Cami tonoz ve kubbeye geçiş öğeleri	130
Foto 42. Küçük Cami minare.....	130
Foto 43. Küçük Cami minaresine ait eski resim.....	131
Foto 44. Küçük Cami minare taşlarının kurşunla sabitlenmiş demir kenetleri.....	131
Foto 45. Küçük Cami kemer kavsarası	132
Foto 46. Küçük Cami harim içerisinde kemer üzengi taşı ve yeşil sırlı tuğla	132
Foto 47. Cemşid Bey Külliyesi 1970 li Yıllar (S.YAPICI)	133
Foto 48. Cemşid Bey Cami (VGMA-1993).....	133
Foto 49. Cemşid Bey Külliyesi Genel Görünüş (Doğu)	134
Foto 50. Zeve Semti Dükkanönü Cami ve Cemşid Bey Külliyesi 1970’li yıllar (S. Yapıcı)	134
Foto 51. Cemşid Bey Cami avlu girişi.....	135
Foto 52. Cemşid Bey Cami Kuzey Cephe	135
Foto 53. Cemşid Bey Cami doğu cephesi.....	136
Foto 54. Cemşid Bey Cami Güney Cephe ve Türbe.....	136
Foto 55. Cemşid Bey Cami Güney Cephe Saçak Altı Çörtlenler	137
Foto 56. Cemşid Bey Cami Batı Cephe.....	137
Foto 57. Cemşid Bey Cami Kuzey Giriş Eyvanı ve Kadınlar Mahfili	138
Foto 58. Cemşid Bey Cami Güney Duvarı ve Minber Çıkıntısı.....	138
Foto 59. Cemşid Bey Cami Duvar İçerisinden Çıkılan Minber ve Vaaz Kürsüsü Basamakları ...	139
Foto 60. Cemşid Bey Cami kuzey kemeri, kubbe geçişleri ve kubbe	139
Foto 61. Cemşid Bey Cami Mihrap	140
Foto 62. Cemşid Bey Cami Mihrap Detay	140
Foto 63. Cemşid Bey Cami Minare Gövdesinden Geriye Kalan Kısım	141
Foto 64. Cemşid Bey Cami Giriş Kapı Lento Altı Geçiş Öğeleri.....	141
Foto 65. Dükkanönü Cami (S. Yapıcı -1974) (Renklendirilmiş).....	142
Foto 66. Dükkanönü Camii son hali	142
Foto 67. Dükkanönü Cami (S. Yapıcı -1974) (Renklendirilmiş).....	143
Foto 68. Dükkanönü Cami Giriş Portali	143
Foto 69. Dükkanönü Cami Doğu Cephe.....	144
Foto 70. Dükkanönü Cami Güney Cephe	144
Foto 71. Dükkanönü Cami taş silme ve demir gergi giriş kilitleri.....	145
Foto 72. Dükkanönü Cami Taş Saçaklar	145
Foto 73. Dükkanönü Cami Batı ve Kuzey Cepheler.....	146
Foto 74. Dükkanönü Cami Harim (VGMA-1992)	146
Foto 75. Dükkanönü Cami Harim Doğu Duvarı.....	147
Foto 76. Dükkanönü Cami Harim Güney Duvarı.....	147
Foto 77. Dükkanönü Cami Mihrap	148
Foto 78. Dükkanönü Cami Harim Batı Duvarı Sıva Parçaları.....	148
Foto 79. Dükkanönü Cami Harim ve Son Cemaat Kuzey Duvarı	149
Foto 80. Dükkanönü Cami Minare Doğu Cephe ve Minare İç Kısım	149
Foto 81. Dükkanönü Cami üst örtü (Elazığ Müze Müdürlüğü Arşivi).....	150
Foto 82. Dükkanönü Cami Lokma Parmaklıklı Pencere (Doğu Cephe).....	150

Foto 83. Dükkanönü Cami Giriş Kapısı Alnındaki Ay Yıldız Formlu Taş	151
Foto 84. Dükkanönü Cami Mihraptaki Nişler	151
Foto 85. Dükkanönü Cami Mukarnaslı Mihrap Kavsarası ve Tepelik Süslemeler.....	152
Foto 86. Dükkanönü Cami Kayıp Kitabesi (Elazığ Müzesi Arşivi-1980 li Yıllar)	152
Foto 87. Dükkanönü Cami Devşirme Pencere sövesi.....	153
Foto 88. Dükkanönü Cami Pencere örgüsünde devşirme taşlar	153
Foto 89. Mahmut Samini Cami Güneybatıdan Genel Görünüm	154
Foto 90. Mahmut Samini Cami Güneydoğudan avlu ve son cemaat.....	154
Foto 91. Mahmut Samini Cami Kuzey Cephe ve Son Cemaat Yeri.....	155
Foto 92. Mahmut Samini Cami Son Cemaat Bölümü Mihrabiye.....	155
Foto 93. Mahmut Samini Cami Doğu Cephe.....	156
Foto 94. Mahmut Samini Cami Güney Cephe.....	156
Foto 95. Mahmut Samini Cami Batı Cephesine Bitişik Mahmut Samini Evi	157
Foto 96. Mahmut Samini Cami Mihrap Duvarı.....	157
Foto 97. Mahmut Samini Cami Fevkanîye Çıkış Merdivenleri ve Giriş Cephesi	158
Foto 98. Mahmut Samini Cami mihrab duvarı	158
Foto 99. Mahmut Samini Cami Ahşap Minber.....	159
Foto 100. Mahmut Samini Cami Minber Detay	159
Foto 101. Kındik Tekkesi ve Kındik Kayalığı.....	160
Foto 102. Tekkenin güneybatıdan görünüşü.....	160
Foto 103. Kındik Tekkesi hazırlık kısmı ve batı cephesi (VGMA-90'lı yıllar)	161
Foto 104. Kındik Tekkesi kuzey giriş cephesi ve solda Şeyh Makamı girişi	161
Foto 105. Kındik Tekkesi tevhidhaneden, şeyh makamına ikiz kemerli geçiş.....	162
Foto 106. Kındik Tekkesi güney duvarının Tevhidhane ve Şeyh Makamı arasında kalan parçası	162
Foto 107. Kındik Tekkesi mihraba ait köşe taşı	163
Foto 108. Kındik Tekkesi şeyh makamı (VGMA-90'lı yıllar)	163
Foto 109. Kındik Tekkesi Şeyh Makamı yıkılan kuzey cephe (VGMA-90'lı yıllar)	164
Foto 110. Kındik Tekkesi Şeyh Makamı ve sol duvar altında pencere söve izi	164
Foto 111. Kındik Tekkesi sıva kalıntıları	165
Foto 112. Kındik Tekkesi Duvar içerisinde kalan ahşap hatıl	165
Foto 113. Kındik Tekkesi taşçı işareti	166
Foto 114. Kındik Tekkesinin yanında bulunan eksik Arapça kayıp kitabe (VGMA)	166
Foto 115. Alacalı Tekke ve Zeve (Zaviye) Mahallesi 1960'lı yıllar (S.Yapıcı).....	167
Foto 116. Alacalı Tekke 1970 li Yıllar (S. Yapıcı).....	167
Foto 117. Alacalı Tekke Batı Cephe.....	168
Foto 118. Alacalı Tekke Kuzey Cephe (Kuzeybatıdan)	168
Foto 119. Alacalı Tekke Toprak Kotunun Altındaki Doğu Cephe	169
Foto 120. Alacalı Tekke Güney Cephe.....	169
Foto 121. Alacalı Tekke hazırlık kısmı	170
Foto 122. Alacalı Tekke Kemerli Bağlantı Açıklığı ve Nişler	170
Foto 123. Alacalı Tekke Kemerli Bağlantı Açıklığı ve Kapı Girişi	171
Foto 124. Alacalı Tekke Tevhidhane Batı Duvarı	171
Foto 125. Alacalı Tekke Tevhidhane Kuzey Duvarı	172

Foto 126. Alacalı Tekke Kuzey Duvarı İçerisinden Dama Çıkan basamaklar	172
Foto 127. Alacalı Tekke Tevhidhane Doğu Duvarı.....	173
Foto 128. Alacalı Tekke Tevhidhane Güney Duvarı	173
Foto 129. Alacalı Tekke Tevhidhane Kubbe ve Geçiş Öğeleri	174
Foto 130. Alacalı Tekke Güney Cephe Pencereleri.....	174
Foto 131. Alacalı Tekke Sütünce Başlığı ve Lento Taşı Süslemesi	175
Foto 132. Alacalı Tekke Batı Cephe Pencere Süsleme Detayı.....	175
Foto 133. Alacalı Tekke Tevhidhane Giriş Kapısı Sütünce Başlığı Detayı.....	176
Foto 134. Alacalı Tekke Son Cemaat Yerindeki Nişler	176
Foto 135. Alacalı Tekke Tevhidhanede Taş ve Tuğlanın Kullanımı	177
Foto 136. Alacalı Tekke Mihrap Detayları.....	177
Foto 137. Alacalı Tekke Mihrap Sütünce Detayı	178
Foto 138. Cemşid Bey Zaviyesi dış duvarlar 80'li yıllar (VGMA).....	178
Foto 139. Cemşid Bey Zaviyesi doğu cephe ve türbe (VGMA-1990'lı yıllar)	179
Foto 140. Cemşid Bey Zaviyesi cami avlusuna dönüştürülen kuzey hücre duvarları	179
Foto 141. Cemşid Bey Zaviyesi 2015 kazısı (VGMA).....	180
Foto 142. Cemşid Bey Zaviyesi 2015 kazısı, kapı girişi (VGMA)	180
Foto 143. Cemşid Bey Zaviyesi giriş kapısı	181
Foto 144. Cemşid Bey Zaviyesi kapı kemeri iç kısımdaki yazılar	181
Foto 145. Cemşid Bey Zaviyesi cezaevi olarak kullanılan yıllara ait yazılar	182
Foto 146. Seydili Köyü Tekkesi batıdan genel görünüş	182
Foto 147. Seydili Köyü Tekkesi Güneybatıdan Genel Görünüm (VGMA-2006)	183
Foto 148. Seydili Köyü Tekkesi Doğu Cephe Muhdes Ek ve Minare.....	183
Foto 149. Seydili Köyü Tekkesi muhdes mekan içindeki doğu giriş cephesi	184
Foto 150. Seydili Köyü Tekkesi Güney Cephe	184
Foto 151. Seydili Köyü Tekkesi Batı Cephe	185
Foto 152. Seydili Köyü Tekkesi Kuzey Cephe (Kuzeybatıdan).....	185
Foto 153. Seydili Köyü Tekkesi Harim Doğudan Batıya Görünüm.....	186
Foto 154. Seydili Köyü Tekkesi Harim Batıdan Doğuya Görünüm.....	186
Foto 155. Seydili Köyü Tekkesi Harim Güney Duvar ve Mihrap	187
Foto 156. Seydili Köyü Tekkesi Kuzey ve Batı Duvarında Nişler	187
Foto 157. Seydili Köyü Tekkesi Harim Duvarlarındaki Nişler	188
Foto 158. Seydili Köyü Tekkesi Taş Saçak	188
Foto 159. Seydili Köyü Tekkesi Lokma Parmaklıklı Pencere Korkuluğu	189
Foto 160. Seydili Köyü Tekkesi Güneybatı Köşedeki Taşçı İşaretleri.....	189
Foto 161. Seydili Köyü Tekkesi Giriş Kapısı	190
Foto 162. Seydili Köyü Tekkesi Tarih Kitabesi	190
Foto 163. Surp Lusavoriç Kilisesi genel görüntü	191
Foto 164. Surp Lusavoriç Kilisesi yıkık olan batı cepheye ait duvar izleri.....	191
Foto 165. Surp Lusavoriç Kilisesi kuzey cephe	192
Foto 166. Surp Lusavoriç Kilisesi doğu cephesi.....	192
Foto 167. Surp Lusavoriç Kilisesi güneydoğu köşede bulunan pastoforyum.....	193

Foto 168. Surp Lusavoriç Kilisesi bema ve apsis	193
Foto 169. Surp Lusavoriç Kilisesi kubbe kasnağı ve geçişlerdeki süsleme izleri	194
Foto 170. Surp Lusavoriç Kilisesi apsisten nartekse bakış	194
Foto 171. Surp Lusavoriç Kilisesi vaftiz odası	195
Foto 172. Surp Lusavoriç Kilisesi kemer kuşağı üzerindeki melek figürü	195
Foto 173. Surp Lusavoriç Kilisesi kubbe kasnağı ve geçişlerdeki süsleme izleri	196
Foto 174. Surp Lusavoriç Kilisesi kazıda giriş kapısı eşiğinde çıkan yazılı taş	196
Foto 175. Küçük Kilise genel görüntü	197
Foto 176. Küçük Kilise kalan kuzey duvar parçası	197
Foto 177. Küçük Kilise kuzey duvarı iç kısım	198
Foto 178. Küçük Kilise kalıntısı, güneydoğu yönünden bakış	198
Foto 179. Cemşid Bey Türbesi doğu giriş kısmı	199
Foto 180. Cemşid Bey Türbesi güney cephe eski hali (VGMA-1983)	199
Foto 181. Cemşid Bey Türbesi güney tarafındaki mezarlar	200
Foto 182. Cemşid Bey Türbesi, cami doğu duvarına bitişik kuzey cephe ve giriş	200
Foto 183. Cemşid Bey Türbesi güney cephe	201
Foto 184. Cemşid Bey Türbesi sandukalar	201
Foto 185. Cemşid Bey Türbesi güney duvarı (VGMA-1992)	202
Foto 186. Cemşid Bey Türbesi güney cephe (VGMA-1992)	202
Foto 187. Cemşid Bey Türbesi doğu giriş kapısı sütünce detayı	203
Foto 188. Cemşid Bey Türbesi selvi ağacı ve geometrik süslemeli mezar taşı	203
Foto 189. Cemşid Bey Türbesi kuzey ve batı duvarlar (VGMA-1992)	204
Foto 190. Zincirli Han, Palu - Çarşıbaşı Mahallesi 1901 (R. H.Koverkian, Les Armeniens)	204
Foto 191. Zincirli Han günümüze gelen doğu kısmı	205
Foto 192. Zincirli Han doğu kısmının kalıntısı	205
Foto 193. Zincirli Han tonoz örtülü kalıntının içi	206
Foto 194. Zincirli Han kalıntının içinden, duvar ve taşıyıcı ayak izleri	206
Foto 195. Gağuntlu Hanın bulunduğu alandan murat nehri ve Palu	207
Foto 196. Gağuntlu Hanı kalıntıları ve Palu	207
Foto 197. Gağuntlu Hana ait duvar izleri	208
Foto 198. Gağuntlu Hana ait duvar izleri	208
Foto 199. Cemşid Bey Hamamı güney cephe (VGMA-1992)	209
Foto 200. Cemşid Bey Hamamı güney cephe (VGMA-2014)	209
Foto 201. Cemşid Bey Hamamı doğu bölümü (2018)	210
Foto 202. Cemşid Bey Hamamı güneydoğu cephe (2018)	210
Foto 203. Çarşıbaşı Hamamı (S. YAPICI-1960'lı yıllar)	211
Foto 204. Çarşıbaşı Hamamı doğusunda Ulu Cami ile	211
Foto 205. Çarşıbaşı Hamamı güney cephe	212
Foto 206. Çarşıbaşı Hamamı giriş portalı	212
Foto 207. Çarşıbaşı Hamamı kuzeydoğu köşede soğuk su deposu	213
Foto 208. Çarşıbaşı Hamamı giriş galerisi (çıkışa doğru)	213
Foto 209. Çarşıbaşı Hamamı soyunmalık güney duvarı ve giriş galerisi	214
Foto 210. Çarşıbaşı Hamamı soyunmalık kısmının üstten görünüşü	214

Foto 211. Çarşıbaşı Hamamı soyunmalık kubbesi	215
Foto 212. Çarşıbaşı Hamamı soyunmalık batı ve kuzey duvarları	215
Foto 213. Çarşıbaşı Hamamı doğu duvarı ve ılıklik giriş kapısı	216
Foto 214. Çarşıbaşı Hamamı ılıklik kısmı altta deri havuzu, üstte keçe hane.....	216
Foto 215. Çarşıbaşı Hamamı ılıklik kısmı, tuvalet ve traşlık girişi	217
Foto 216. Çarşıbaşı Hamamı sıcaklık kısmı	217
Foto 217. Çarşıbaşı Hamamı sıcaklık kubbesi.....	218
Foto 218. Çarşıbaşı Hamamı sıcak su deposu	218
Foto 219. Çarşıbaşı Hamamı soyunmalık kısmı kuzeybatı köşede istiridye motifli taş	219
Foto 220. Çarşıbaşı Hamamı kayıp kitabesi	219
Foto 221. Çarşıbaşı Hamamı onarımı (S.YAPICI-1945’li yıllar).....	220
Foto 222. Çarşıbaşı Hamamı onarımı (S.YAPICI-1945’li yıllar).....	220
Foto 223. Kındık Hamamı sıcaklık kısmı yıkılmadan önce VGMA-1990’lı yıllar).....	221
Foto 224. Kındık Hamamı güneybatıdan genel görünüş	221
Foto 225. Kındık Hamamı güney cephe	222
Foto 226. Kındık Hamamı toprak altındaki kuzey cephe ve sekizgen kubbe kasnağı.....	222
Foto 227. Kındık Hamamı soyunmalık kısmı.....	223
Foto 228. Kındık Hamamı ılıklik kısmı	223
Foto 229. Kındık Hamamı sıcaklık kısmı	224
Foto 230. Palu Köprüsü doğu girişi kaybolan köprü gözü	224
Foto 231. Palu Köprüsü on gözü sayılabilen köprü’nün 1940’lı yıllar onarımı.....	225
Foto 232. Palu Köprüsü menba yönü (kuzey)	225
Foto 233. Palu Köprüsü Mansap yönü (güney)	226
Foto 234. Palu Köprüsü tabliye	226
Foto 235. Palu Köprüsü figürlü kabartma taşlar.....	227
Foto 236. Palu Köprüsü makas ve murç kabartması.....	227
Foto 237. Palu Köprüsü Bizans alfabesi ile yazılmış kitabe.....	228
Foto 238. Teke Deresi Köprüsü doğu mesnedi.....	228
Foto 239. Teke Deresi Köprüsü batı mesnedi.....	229
Foto 240. Teke Deresi Köprüsü menba yönü (güney).....	229
Foto 241. Teke Deresi Köprüsü solda köprü tabliyesi, sağda yapı kalıntısı	230
Foto 242. Teke Deresi Köprüsü batı yönü taş tabliye.....	230
Foto 243. M. Samini Evi kuzey yönden genel görünümü	231
Foto 244. M. Samini Evi kuzeybatı cephe.....	231
Foto 245. M. Samini Evi kuzeydoğu giriş cephesi (2006)	232
Foto 246. M. Samini Evi kuzeydoğu cephe.....	233
Foto 247. M. Samini Evi kuzeydoğu giriş cephesi (2011)	233
Foto 248. M. Samini Evi kuzeydoğu cephe cumba kısmı	234
Foto 249. M. Samini Evi güneydoğu cephe (2011)	234
Foto 250. M. Samini Evi alt kat giriş kısmı	235
Foto 251. M. Samini Evi üst kat çıkış merdiveni	235
Foto 252. M. Samini Evi üst kat köşk kısmı.....	236
Foto 253. M. Samini Evi kitabesi	236

Foto 254. M. Samini Evi Ermenice usta isimleri.....	237
Foto 255. Anonim Yapı doğu yönünden bakış	237
Foto 256. Anonim Yapı içinden doğuya bakış	238
Foto 257. Anonim Yapı yıkılan doğu tarafı.....	238
Foto 258. Anonim Yapı su girişine ait künk.....	239
Foto 259. Anonim Yapı tabanı	239
Foto 260. Tunceli Mazgirt Elti Hatun Kümbeti (S.Doğan)	240
Foto 261. Tunceli Pertek Çelebi Ağa Cami	240
Foto 262. Diyarbakır Safa (İparlı) Cami.....	241
Foto 263. Diyarbakır Nebi (Peygamber) Cami.....	241

SİMGELER VE KISALTMALAR

bkz	: Bakınız
BOA	: Başkanlık Osmanlı Arşivleri
C	: Cilt
Çiz	: Çizim
D	: Doğu
FBE	: Fen Bilimleri Enstitüsü
Foto	: Fotoğraf
GEEAYK	: Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu
H	: Hicri
K	: Kuzey
km	: Kilometre
KVKBK	: Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
m	: Metre
M	: Miladi
VBMA	: Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi
No	: Numara
Ö	: Ölümü
S	: Sayı
s	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TKTVYK	: Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb	: Ve Benzeri
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
yy	: Yüzyıl

1. GİRİŞ

1.1. Konunun Tanımı ve Sınırları

Palu, geçmişi MÖ 6000 yıllarına dayanan tarihiyle, Urartu Medeniyetinden Cumhuriyet'e kadar birçok eseri barındıran bir coğrafyadır. Bu eserlerin bir kısmı tespit edilmiş bir kısmı ise tespit edilmeyi beklemektedir. Literatüre giren ve girmeyen eser sayısı çok sayıda olduğundan, Yüksek Lisans Tezinde kısıtlamaya gidilerek bu eserlerden günümüze gelebilmiş olanlardan, Türk-İslam döneminde inşa edilenler tez konusu olarak belirlenmiştir. "Türk-İslam" kavramı, Müslüman Türklerin hâkimiyeti ile başlayan süreçte, müslim-gayrimüslim eseri ayrımı yapılmadan bu dönemde inşa edilen tüm yapı türleri için kullanılmıştır.

Bu Yüksek Lisans Tezi çalışmasında, Palu'da Türk İslam Dönemi Mimari Eserlerinden tespiti yapılan 21 eserin, genel durumu, planı, mimari özellikleri, malzemesi, tekniği, süslemesi, kitabeleri, tarihlendirmeleri, değerlendirmeleri, sonuç, plan çizimleri ve fotoğrafları sınırları içerisinde incelemeye ve araştırmaya tabi tutulmuştur.

Arkeolojik, Askeri, İslam Öncesi, Cumhuriyet sonrası yapılar ile daha önce tez konusu olmuş Palu'daki çeşmeler ve günümüze ulaşmamış ancak kaynaklarda adı geçen yapılar değerlendirme dışı bırakılmıştır.

1.2. Konunun Amacı

Çalışmamızın amaçlarından birisi; bilimsel araştırma yöntemlerini teorik ve uygulamaları ile öğrenmektir. Diğerisi ise Palu'da Türk İslam Döneminde inşa edilen mimari eserleri müstakil bir çalışma altında toplamak, eserleri plan, mimari, süsleme ve fonksiyonları ile açıklamak ve belgelemektir. Böylece bu eserlerin bütünü dönem içerisindeki yerini belgelemek, bilim dünyasına tanıtarak literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Sanat Tarihçisi olarak, doğup büyüdüğüm memleketime olan sevgimi ifade etmek adına, Palu'daki Eserlerin bir kısmını ele alacağım bu çalışma, Palu mimarisi ile ilgili yapılacak genel çalışmalarda, bütüne ulaşmada bir parça olması amaçlanmaktadır.

1.3. Konunun Araştırma Yöntemleri ve Çalışma Düzeni

Bu tez nitel araştırma yöntemine göre yapılmıştır. Araştırmaya ilk olarak konunun tespiti ile başlanmıştır. Konunun daha iyi kavranabilmesi için; geçmiş yıllarda bu konu ile ilgili yapılan tüm çalışmalar, makaleler ve diğer yayınlar elde edilmiş, internette YÖK Ulusal Tez Merkezi sayfasında konunun içeriği ile ilgili doğrudan ve dolaylı olarak bugüne kadar yazılmış yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. Palu ve çevresi ile ilgili olarak, Osmanlı Arşivleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Elâzığ Müze Müdürlüğü, Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, salnameler, çevre ve bölge ile ilgili kitaplar, ansiklopediler, dergiler, raporlar, seyahatnameler, fotoğraflar, haritalar, çizimler bu konunun kaynakları olarak taranmış ve gerekli veriler analiz edilerek çalışmada kullanılmıştır.

Palu'da bulunan yapıların kaynak taramaları, eserlerin künyelerinin tespiti ve eserlerin sahada ön tespitleri yapılmıştır. Devamında yapıların detaylı fotoğraflarının çekilmesi, plan ve çizimler için ölçülerinin alınması, kitabe ve yazıların okunması, mevcut durumları ile ilgili notların ve

konumlarıyla ilgili bilgilerin alınması çalışması yapılmıştır. Toplanan veriler Tez Danışmanı ile değerlendirildikten sonra yazım aşamasına geçilerek tezimiz tamamlanmıştır.

Tez çalışması dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm; Giriş Bölümü olup, Konunun Tanımı ve Sınırları, Konunun Amacı, Konunun Araştırma Yöntemleri ve Çalışma Düzeni, Konu ile İlgili Kaynak ve Araştırmalar, Palu'nun Tarihçesi alt başlıkları oluşturulmuştur.

İkinci bölümde “Palu’da Türk İslam Dönemi Mimari Eserler” tez başlığı altında katalog bölümüdür. Kaynak ve saha çalışmaları ile elde edilen veriler derlenerek belirlenen ana hat planı doğrultusunda metin yazımı gerçekleştirilmiştir. Palu’da bulunan 21 eser; “plan ve mimari özellikleri” ile “tarih ve değerlendirme” alt başlıklarıyla incelenmiştir.

Üçüncü bölümde Değerlendirme başlığı altında, 21 eser “Plan ve Mekan” ile “Malzeme ve Teknik” alt başlıkları altında, eserlerin plan ve mimari özellikleri benzer örnekleriyle karşılaştırma yapılarak değerlendirilmiştir.

Dördüncü bölümde Sonuç başlığı altında, Palu’nun Tarihçesi kısa bir şekilde verilerek, mimari eserlerin literatürdeki bilinirliklerine değinilmiş, tezin bölümlerindeki başlıklar altında ortaya çıkan verilerin ne olduğu üzerinde kısaca durulmuştur. Bundan sonra bu eserler ile ilgili ne yapılacağı üzerine öneriler sunulmuştur. Tez “kaynaklar”, “plan ve çizimler”, “fotoğraflar” ve “özgeçmiş” ile sona ermiştir.

1.4. Konu ile İlgili Kaynak ve Araştırmalar

“Palu’da Türk İslam Dönemi Mimari Eserler” adlı tez çalışmamız için yapıların, mimari durumları, geçmişten getirdikleri izler, kitabeleri, yazıları, işaretleri, plan ve eklentileri sahadaki en büyük kaynak olarak ele alınmıştır. Bunun yanında eski fotoğraflar, YÖK sitesinden bulunan tezler, seyahatnameler, akademik dergilerde yayımlanan makaleler, dergi ve yayınlardaki haber ve yazılar, kitaplar, Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Elazığ Müzesi, Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü arşivleri, ilgili resmi ve özel internet sayfalarındaki kaynak ve araştırmalar taranmıştır.

Tezimizin giriş, katalog, değerlendirme ve sonuç bölümlerinde sanat, mimarlık ve tarih ile ilgili genel kaynaklardan faydalanılmıştır. Katalog kısmında bazı kaynak ve araştırmalar tezimize azami katkı sağlamıştır. Celil ASLAN’ın “Elâzığ’daki Türk Devri Eserleri” (2003) adlı doktora tezinde, çalışmamızda yer alan 21 eserin 14’ü değerlendirilmiştir. Değerlendirilmesi yapılan bu eserlerden beşi kullanılamaz durumdayken 2003 yılından sonra kapsamlı onarım gördüğü ve eklentileri ile birlikte yeniden değerlendirilmeye ihtiyaç duyulduğundan, mezkûr tez eserlerin 2003 yılındaki mevcut durumları için önemli bir kaynak olmuştur. Murat ALANOĞLU’nun “Osmanlı İdari Sistemi İçerisinde Palu Hükümeti” (2017) adlı Doktora Tezi, 16 yy’dan Osmanlı Devletinin son dönemine kadar Palu’nun sosyal ve ictimai durumu ile ilgili çok önemli bilgiler içerdiğinden tezimize azami fayda sağlamıştır. Süleyman YAPICI’nın “Palu (Tarih-Kültür-İdari ve Sosyal Yapı)” (2004) adlı kitabı bu yapılara ait kısa bilgiler vererek değerlendirilmiş özellikle farklı isimlendirmelerinden faydalanılmıştır. Ertuğrul DANIK’ın “Yukarı Fırat Bölgesi 2005 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması” raporunda Palu’da tespit ettikleri eserler hakkında kısa bilgiler vererek eserlerin mevcut planları yayınlanmıştır. 2006 yılında yayımlanmaya başlanan Murat Havzası Dergisinin tüm sayılarında bu yapıların bilinen ve bilinmeyen kitabeleri okunarak verildiğinden kitabe okumalarından faydalanılmıştır. Enver “Hurufat Defterlerine Göre 18. Yüzyılda

Palu” (2018) adlı makalesinde camilerin evvel kayıtları ve bu defterdeki eski isimlerine ulaşılmıştır. Serdar KARABULUT’un “Palu Hükümeti’nde Osmanlı Dönemi’ne Ait Bazı Vakfiyeler Üzerine Bir Değerlendirme” (2019) ve “Palu’nun Siyasi/Ekonomik Tarihi (XIV-XVIII Yüzyıllar Arası) ve Palu Çarşısı’na Dâir Vakıfname Belgesi’nin Tercümesi” (2017) adlı makalelerinde bahse konu vakfiyelerdeki yapılar ile ilgili ifadelerden faydalanılmıştır. İsmail AYTAÇ’ın “Harput–Palu–Diyarbakır Güzergâhındaki Kervansaraylar” (2006) ve “Surp Lusavoriç Kilisesi” (2020) adlı makalelerinde Palu çevresindeki han yapıları ve Surp Lusavoriç kilisesine ait bilgilerden faydalanılmıştır. Adnan OKTAY, “Terceme-i Tevarih-i Şeref Han” (2016) adlı kitabı, 17. yy’da Palu’da yapılmış bazı yapıların tarihi ve banileri hakkında bilgiler içermektedir.

Değerlendirme kısmında; Hakkı ACUN, “Bozok Sancağı (Yozgat İli)’nda Türk Mimarisi” (2005); Celil ARSLAN-Yıldırım ÖZBEK, “Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri”(2008). Cevdet ÇULPAN, “Türk Taş Köprüleri” (2002); Fügen İLTER, “Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri” (1978); Komisyon tarafından hazırlanan “Diyarbakır Kültür Envanteri (Merkez)”; Doğan KUBAN, “Osmanlı Mimarisi” (2007); Metin SÖZEN, “Diyarbakır’da Türk Mimarisi” (1971); R. Hüseyin ÜNAL, “Diyarbakır İl’indeki Bazı Türk-İslam Anıtları Üzerine Bir İnceleme” (1975) Hakkı ÖNKAL, “Osmanlı Hanedan Türbeleri” (1992) adlı kitapları, Celil ARSLAN, “Elazığ’daki Türk Devri Yapıları” (2003); İsmail AYTAÇ, “Malatya ve Yöresindeki Türk İslam Dönemi Yapıları” (1998); Nebi BUTASIM, “Bingöl’deki Mimari Eserler” (2010); M. Kemal ŞAHİN “Anadolu’da Selçuklu Döneminde Dikine Planlı Camiler (Anadolu Selçuklu Devleti’nin Yıkılışına Kadar)” (1995); Korkmaz ŞEN, “Arapgir İlçesinin Kültür Varlıkları” (2018) adlı doktora tezleri, Bekir ESKİCİ, “Eski Malatya’daki Türk İslam Eserleri” (1993); Bünyamin KARA, “Tunceli’deki Türk Dönemi Mimari Eserleri” (2000); KARACA, Mustafa ÜNSAL, “Sivas İl Merkezindeki Osmanlı Camileri” (2006) adlı yüksek lisans tezleri, İsmail AYTAÇ, “Harput–Palu–Diyarbakır Güzergâhındaki Kervansaraylar (2006); O. Cezmi TUNCER, “Diyarbakır-Harput Kervan Yolu” (1999); İrfan YILDIZ-Erkan KOÇ, “Mardin’deki Tarihi Köprüler Üzerine Bir Değerlendirme” (2010) adlı makaleleri azami derecede faydalanılan kaynaklar olmuştur.

Genel olarak tezimizde 29 kitap, 2 kitap bölümü, 9 doktora tezi, 13 yüksek lisans tezi, 3 ansiklopedi makalesi, 17 bilimsel makale, 13 sempozyum/konferans bildirisi, 9 genel dergi yazısı, 1 sözlük maddesi, 5 rapor, 6 web sayfası olmak üzere 107 kaynaktan faydalanılmıştır.

1.5. Palu’nun Tarihçesi

Geçmiş MÖ 6000 yıllarına dayanan Palu adı bugüne kadar Balahovit, Palahovit, Balabitene, Balaous, Balu, Bala, Pala, Pulua ve Palao gibi kullanımlar almıştır. Palu’nun hemen güney batısında Örencik (Haraba) Köyünde yer alan antik Samosata/Şimşat şehri belli dönemlerde Palu’nun yerine kullanılmıştı (Ünal 1990). 9. yüzyılda bu kentin tahrip edilip yakılması ile birlikte şehir merkezi, Palu Kalesi’nin bulunduğu tarihi Urartu şehrine taşınmıştı (Alanoğlu 2017). Palu ve çevresi, tarihi devirler içinde Urartu öncesinde Hurri, Hitit, Muşki, Asur hâkimiyetlerinde kalmıştır.

Palu tarihinin delil ve kalıntılara dair erken dönemi Urartu ile başlatılabilir. Zira Urartu’nun batıdaki eyalet merkezi Palu Kalesi’ydi. Burası Asur kaynaklarında Sophene bölgesinin veya Suhme (Zuhme) ülkesinin başkentiydi. Palu Kalesi bulunduğu konum ve fiziki özellikleri bakımından tam da Urartu kale ve garnizon yapısını yansıtmaktadır. Urartular, Palu’yu ele geçirdikten sonra batı sınırlarını kontrol ve idare etmek için burayı eyalet merkezi haline getirdiler (Alanoğlu 2017). Kale, modern Palu’nun 1 km. doğusunda, doğusu ve güneyi Fırat tarafından sınırlanan kuzeydoğusu ve

kuzeyi oldukça dik kalker bir kayalık üzerinde kurulmuştur. Kalın bir Ortaçağ tabakası ve bu döneme ait surlar tarafından tahrip edilen Urartu dönemi kalıntıları da oldukça zengindir (Koroğlu 1996). Kalede, Urartulardan günümüze üç kaya mezarı, kaya oyuğu, kutsal alan, tapım nişi, basamaklar yeraltı kaya tünelleri, dıştan Murat Nehrine inen ayakçalar, sur duvarları, ana kayaya açılmış sur yatakları, kaya işaretleri ve en önemlisi Kral Menua'ya (M.Ö. 820-810) ait 28 satırlık çivi yazılı yazıt ile tören alanıdır (Çevik 1987). Bu yazıt Urartuların batı ucundaki fetih ve hâkimiyet mücadelesine dair bilgiler vermenin yanında Urartu'nun uzandığı sınırları açıklar. Aynı zamanda Palu ve çevresine dair Urartu-Hitit ve Urartu-Asur mücadelesi de burada ifade edilmektedir (Alanoğlu 2017). Urartu sonrası Osmanlı dönemine kadar kullanılan, Osmanlı Devleti ile birlikte tamamen askeri amaçla kullanılmıştır. Kalede, Bizans sarayı, cami gibi yapıların yapıldığı ancak bu yapıların kalıntılarının nerede olduğu bilinmemektedir. Bunun yanında hangi döneme ait oldukları bilinmeyen sarnıçlar, askeri yapılar gibi eserler ile mahiyeti bilinmeyen kalıntı ve yapılar günümüze kadar gelebilmiştir.

Urartu sonrası Palu'nun hakimiyeti sırasıyla Med, Pers, Part, Sasani, Selevkos, Ermeni, Bizans hakimiyetinde kalmış, Hz. Ömer döneminde, 639 yılında (H.17) Palu fethedilerek Müslümanların hakimiyetine girmiştir. 696 yılında Muaviye'nin ölümü ile bölge Müslümanların elinden çıkarak Bizans denetimine geçti. Daha sonra Abbasiler bölgeyi tekrar geri almak üzere birçok sefer yaptılar. Zira Palu, Emevi ve Abbasi döneminde bir sınır kenti olmanın yanında hem ticarî hem de askerî ehemmiyet taşıyordu (Yapıcı 2016). Dolayısıyla Palu ve çevresi birçok defa Müslümanlar ile Bizans mücadelesine sahne oldu ve el değiştirmek durumunda kaldı (Alanoğlu 2017).

10. yüzyılın sonuna doğru hem Müslüman Arapların hem de Bizans'ın gittikçe zayıflaması sonucu birçok yerel güç bulundukları bölgelerin idaresini ele geçirmişti. Tam da bu dönemde Mervaniler (983-1085), meydana gelen otorite boşluğundan faydalanarak Siirt ve Batman çizgisinden Van Gölü havzasına, Mardin'den Musul'a, Diyarbakir ve çevresine hâkim oldular. Palu ve çevresinde 11. yüzyılın ortalarında Mervani hâkimiyeti olduğu söylenebilir. Mervanilerin hâkimiyeti sırasında daha Van gölü havzasının güney ve güneydoğusunda yer alan Kürt ve Zaza aşiretleri daha batıya bugünkü Diyarbakır'ın doğu ve kuzeyindeki dağlık alanlarda yerleştiler. Palu'nun etnodemografik yapısını değiştiren Zaza kitleleri bu dönemde yoğun bir şekilde bölgeye yerleşmiş olmalıdır. Yaklaşık yüz yıllık bir ömür süren Mervaniler, Selçuklu akınlarının Anadolu'nun doğusunu sardığı sırada tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmışlardı. Bu dönemden itibaren bölgede Selçukluların ve onlara bağlı Türkmen beyliklerinin hâkimiyeti başlayacaktı. Malazgirt savaşından sonra bu hâkimiyet yoğunluk kazanmış ise de Palu, Harput ve Çemişgezek bölgesi hemen Türkmenlerin idaresi altında girmedi. Zira bu bölgede oluşan siyasî otorite boşluğunda faydalanan Ermeni sergerde Philaretos Brakhamios, Harput'tan Çukurova'ya kadar uzanan Ermeni beyliği kurmuştu. Ancak onun da varlığı uzun sürmeyecekti. Nitekim beyliğinin ömrünü uzatmak için Melikşah'ın huzuruna çıkarak İslam'ı kabul ettiğini belirtmiş ise de 1079'da Maraş'ta ölmesiyle birlikte idaresi de son bulmuştur. Bu sırada bölgeye daha yoğun Türkmen akınları yaşandı. Zira bu gruplardan birinin lideri olan Çubuk Bey, Palu ve çevresini Philaretos'un elinden almış ve Palu, Çemişgezek, Arapgir ve Harput'a kadar uzanan Çubukoğulları beyliğini kurmuştu. Çubukoğullarının hâkimiyetini Belek Gazi liderliğindeki Artuklu idaresi takip etti (Alanoğlu 2017).

Belek'in ölümü ile Artukluların birliği dağıldı ve iki kısma ayrıldılar. Bir kısmı Palu ve Harput çevresine hâkim iken, diğer kısmı Mardin bölgesinde varlığını sürdürdü. Artuklu Fahreddin Kara Aslan'dan sonra yerine oğlu Nureddin Mehmed geçmişti. Kara Aslan'nın diğer oğlu İmadeddin

Ebubekir ise Palu beyi idi. Bu sırada Selahaddin Eyyubi, Kuzey Irak ve Doğu Anadolu üzerine seferler yapıyordu. Dolayısıyla bölgede hüküm süren diğer birçok beylik gibi, Nureddin Mehmed de Eyyubilere tabi oldu. Bölgede yaklaşık yarım asırlık bir Eyyubi hâkimiyeti yaşandı. Bu sırada kısmen Anadolu Selçukluları ile Eyyubi hâkimiyet çatışması yaşandı. Nihayetinde 1243 Köseadağ savaşından sonra Anadolu Selçukluların, Moğollara yenilmesi ile bölgede Moğol hâkimiyeti başlayacaktı. Bir süre buralar İlhanlılara tabi olacaktı (Alanoğlu 2017).

Akkoyunlular, Ebu Said Han'ın 1335'teki ölümünden sonraki çöküş ve parçalanışına değin Moğol İlhanlıların siyasal sistemi içinde kalmışlardı. Moğolların çekilmesiyle Akkoyunlu beyliği, Diyar-ı Bekir ve Arminiyye'nin siyasal boşluğu çevresindeki bu hatlar üzerinde kurulmuştur.

Akkoyunluların Palu'daki hâkimiyeti 15. yüzyılın sonuna kadar sürdü. Akkoyunluların güç kaybedip istikrarsız geçen son yıllarını yaşadığı günlerde Mirdasî Aşireti'nden Cemşid Bey, Palu Kalesi ve çevresini ele geçirdi. Ancak bu hâkimiyet çok sürmeyecekti. Zira Safeviler 1507 yılında Dulkadir seferine çıkıp başarılı olunca Maraş ve Diyarbekir çevresinde Safevilerin tahakkümü başlayacaktı.

Nitekim Palu'yu Cemşid Bey'in elinden alan Safevilerin Palu'daki hâkimiyeti 1515 yılına kadar sürdü. Çaldıran Savaşı akabinde Cemşid Bey, İdris-i Bidlisî ve Osmanlı kuvvetlerinin yardımı ile Safevileri Palu'dan çıkararak yönetimini tesis etti.

Palu, 1515 yılında Osmanlı idaresinde hükûmet sancak olarak Diyarbekir beylerbeyliğine bağlandı. Palu sancağı kapsadığı coğrafi alan olarak geniş bir sahaya yayılmıştı. Zira günümüzde Elazığ, Tunceli, Bingöl ve Diyarbekir illerine bağlı birçok yerleşim yeri 16. yüzyılda Palu hükûmetine dâhildi. Bu dönemde Palu şehri yedi nahiyeden oluşmaktaydı (Alanoğlu 2017).

19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Cemşit Bey'in soyundan gelenlerce yurtluk-ocaklık hükûmet şeklinde yönetilen Palu önce Diyarbekire, 1846 yılında Harput'a daha sonra 1867 yılında tekrar Diyarbekire, Cumhuriyet ile birlikte Elâzığ'a bağlanmıştır. 1901 yılında merkezi Çapakçur, Nazımiye, Mazgirt ve Çarsancağ'ın bağlı olduğu Palu ili kurulmuş ancak daha sonra ilçeye dönüştürülmüştür. 1925 Şeyh Sait olayı ile birlikte Palu Cumhuriyet yönetimi tarafından adeta gözden çıkarılmıştır. 1928 yılında büyük bir yangın geçirmiş, 1936 yılında, Palu merkezinin 1934 yılında Romanyadan getirilen Türkmenlerin yerleştirildiği Kovancılara taşınması kararı alınmış ancak 1939 yılında bu karardan vazgeçilmiştir. 1941 yılında ticaret merkezi olan Çarşıbaşı'nda büyük bir yangın çıkmış bu yangında Palu adeta kaderine terk edilmiştir (BALABAN 2018). Bu yangınla birlikte büyük bir göç olmuştur. 1946 yılında bugünkü Palu'ya demiryolu istasyonu kurulunca merkez buraya taşınmıştır. 1970 li yıllara kadar Kalenin kuzeyindeki Zeve Mahallesinde kısmen varlığını sürdürmeye çalışan eski Palu bu tarihten sonra tamamen terk edilmiştir. Bu terk edişle birlikte Eski Palu'da bulunan mimari eserlerin bir kısmı tamamen ortadan kalkarken bir kısmı ise zamana, doğaya ve özellikle insan müdahalelerine karşı ayakta kalmayı başarmıştır.

2.PALU'DA TÜRK İSLAM DÖNEMİ MİMARİ ESERLER

2.1. Dini Yapılar

2.1.1.Camiler

2.1.1.1. Palu Ulu (Cami-i Kebir, Kırklar) Cami

Fotoğraf No	:1-30
Çizim No	: 1-6
İnceleme Tarihi	: 27.06.2020-05.08.2020
Bulunduğu Yer	: Palu Kalesinin güney eteklerinde Çarşıbaşı Hamamının doğusunda
Yaptıran (Bani)	: Abdullah oğlu Hacı Behram (Hacı Behram bin Abdullah)
Yapan (Mimar)	: Bilinmemektedir
Yapım Tarihi	: 15. yy.
Konum	: 38°41'59" K-39°57'14" D
Bugünkü Durumu	: İbadete ve ziyarete açıktır.

Planı ve Mimari Özellikleri:

Cami-i Kebir, Kırklar(Anonim t.y.-d) gibi farklı adlarla ile de anılan Ulu Caminin, kuzeyinde Palu Kalesi, 100 m güneydoğusunda Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi, güneyinde Zincirli Han, 50 m güneybatısında Küçük Cami ve batısında Çarşıbaşı Hamamı bulunmaktadır (Çakar 2018a;Alanoğlu 2017). TKTVYK tarafından 1986 yılında tescillenmiştir¹. Yapı harap haldeyken, VGM tarafından 2019 da bitirilen onarım sonrası hizmete açılmıştır.

Cami, kuzey yöndeki kotun düşürülmesi ile elde edilen alana, doğu-batı doğrultulu dikdörtgen planlı², 24.40 X 10.47 m iç ölçülerinde, düz damlı olarak inşa edilmiştir (**Çizim 1-2-3-4-5-6**). Caminin batı tarafı yaklaşık 20X23 m ölçülerinde genişçe avlu olarak düzenlenmiştir. Avlu içerisinde şadırvan, çeşme, hela, giriş kapısına paralel yaklaşık 1,5 m mesafeli sağlı sollu sütun altlıkları ve bu sütunların güneyinde doğu batı doğrultulu duvar kalıntısı³ bulunmaktadır. Kuzey cephesi tamamen, doğu cephesi kısmen toprak kotu altında olup minarenin ve bahçe giriş kapısının da içinde bulunduğu güney kısmı yaklaşık 6 X 21 m ölçülerinde doğu batı yönlü avlu olarak düzenlenmiştir (**Foto 1**). Camiye biri güney cephenin doğu köşesine yakın, diğeri batı cephenin ortalarına yakın yerden açılan iki kapıdan girilmektedir.

Batı yöndeki asıl giriş kapısına geniş taş basamaklardan inilerek ulaşılmaktadır. (Foto 2). Batı duvarı, giriş kapısı kemerinin üzerinden yukarıya daralarak devam etmektedir. Cephenin alt sırasında, güneye doğru sivri kemerli niş içerisinde lentolu kapı girişi ve devamında sivri kemer niş içerisinde dikdörtgen pencere yer almaktadır. Cephenin üst kısmında ise lentoları siyah taş ile yapılmış iki dikdörtgen pencere bulunmaktadır (Foto 3). Sağır olan kuzey cephesi toprak yamaca dayalıdır (Foto 4). Doğru cephesi kuzeye doğru kademeli olarak toprak altında kalmıştır. Doğru cephe

¹ Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu tarafından 13.02.1986 tarih ve 1838 sayılı karar ile tescillenmiştir.

² Plan düzleminde doğu cephesi duvarı, güney köşesine yakın yerden kırılarak harime doğru bir daralma gösterir.

³ Bu duvar kalıntısının bu alanda eskiden bulunan muhdes son cemaat bölümü ile güneyindeki beş adet dükkana ait ortak duvar olduğu belirtilmektedir. Palu Ulu Cami Kazı Raporu (Elazığ Müzesi, 25 Mayıs 2015).

duvarının güney cepheye yakın kısmı batıya doğru hafif kırılmıştır. Bu kırık cephede, tuğla ile örülmüş sağır kemerli dikdörtgen pencere bulunur (Foto 5). Güney cephesi en hareketli cephelerden biridir. Mihrap penceresinin altından doğu kısmındaki kapı girişine kadar, kapının bulunduğu köşede ise tavana kadar çıkan “L” biçimli duvar çıkıntısı bulunur (Çakar, 2018a)⁴. Bu cephenin doğu köşesine yakın yuvarlak kemerli niş içerisinde yine yuvarlak kemerli kapı girişi bulunmaktadır. Cephenin ortasında üst sırada sivri kemerli mihrap penceresi bulunur. Bunun sağ ve solunda ikişer olmak üzere lentolu, geçme demir parmaklıklı dört adet dikdörtgen pencere daha bulunmaktadır. Mihrap nişinin dış yüzeyinde kare formlu küçük bir niş bulunmaktadır. Çatı suyunun tahliyesi için bütün cephelere çörtenler eklenmiştir (Foto 6-7-8-9).

Harime batı ve güney cephelerden açılan kapılardan girilmektedir. Günümüzde ana giriş olarak kullanılan batı kapısından girildikten sonra 5 basamakla harime inilir. Cami zemini avluya göre yaklaşık 1,5 m aşağıdadır. Harim kuzey-güney doğrultulu ikişer sivri kemerin ortada ayaklara oturtulduğu altı sahından ibarettir. Sahınlardan en doğuda olanının zemini diğerlerine göre daha yüksektir. Harim üst örtüsü yuvarlak ahşap kirişli, düz tavanlıdır (**Foto 10-11-12**).

Harim batı duvarı alt sırasında bir dikdörtgen pencere, kapı girişi ve kuzey ucunda dikdörtgen bir niş bulunmaktadır. Aynı duvarın üst sırasında ise iki dikdörtgen pencere bulunur (Foto 13). Sağır olan kuzey duvarı toprak yamaca dayalı olduğundan, kemer ayaklarından başka mimari unsur bulunmamaktadır. Doğu duvarı güney ucuna yakın dikdörtgen mazgal pencere bulunmaktadır. Pencerenin sağ altında kaş kemerli niş (Acun, 2010)⁵ bulunmaktadır (Foto 14-15). Güney duvarının (batı girişine göre): altıncı sahına bakan kısmında, dikdörtgen kapı girişi; beşinci sahına bakan kısmında, alta yuvarlak kemerli mihrabiye nişi ve iki yanında kare nişler ile üst kısımda dikdörtgen mazgal pencere (Foto 16); dördüncü sahına bakan kısmında, alt kotta dikdörtgen bir niş ile üst kotta mazgal dikdörtgen pencere (Foto 17); üçüncü sahına bakan kısmında, alta mihrap, üstte kemerli pencere açıklığı ile mihrap nişinin sol üstünde, iki sütun altı satırdan oluşan onarım kitabesi (Foto 18); ikinci sahına bakan kısımda, yaklaşık 1,70 m yüksekliğinde destek duvarı ile üst sırada mazgal pencere; birinci sahına bakan kısmın, alt kotunda yuvarlak kemerli sade bir mihrabiye nişi ve iki yanında birer küçük kare niş ile üstte mazgal pencere bulunur (Foto 19).

Caminin minberi bulunmamaktadır, ancak 1965 tarihli tespit raporunda eski minber için; “Ahşap işçiliği bakımından dikkat çekicidir” denmektedir (Özsoy 1965).

Minare, güney cephenin batı köşesinde bulunmakta olup girişi batı cepheden verilmiştir. Minaresinin yapıya sonradan ilave edildiği kitabesinden ve cami ile organik bağının olmamasından anlaşılmaktadır. Son onarımda sökülerek, iki sütun, üç satırdan oluşan kitabe aynı yerine yerleştirilmiştir. Eski resimlerinde minarenin kesme taştan yapıldığı, kare kaide köşelerde pahlarla daraltılarak, sağır kemerlerle gövdeye geçildiği, sade bir şerefe, petek ve külah kısmı ile sona erdiği görülmektedir (Foto 20).

Güneydoğu köşe hariç dış duvarların tamamında, kemer araları ve kemer üstlerinde moloz taş kullanılmıştır. İç kısımdaki moloz taş duvar sıvanarak kapatılmış, dış cephe ise derzlenmiştir. Kapı, pencere ve mihrabiye etrafları ile ana mihrap, iç kısım batı duvarı ve güney duvarındaki nişler, kemer kavisleri, ayaklar (paye) ve minarede kesme taş kullanılmıştır. Güney duvarının batı köşesine yakın bulunan mihrabiye ile doğu cephedeki pencerenin hafifletme kemerinde tuğla kullanılmıştır (Foto

⁴ 1735 tarihli Vakfiyesinde, kible tarafından camiye bitişik dört dükkândan bahsedilmektedir. Bu duvarın bahsedilen dükkânlara ait olabileceği düşünülmektedir.

⁵ Bu nişin yitik ve sadaka taşı olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

21). Batı ve doğu cephedeki pencerelerde taklit lokma parmaklık, güney cephedeki pencerelerde ise yapının orijinalinde de olan geçme parmaklık kullanılmıştır (Foto 22). Tavanı doğu batı yönünde atılmış yuvarlak ahşap kirişlemeli olup kirişlerin üzeri tahta kaplamadır. Çatısı çinko malzeme ile kaplanmıştır⁶. Dış cephede batı kapı lentosu ve güney kapı kemerlerinde siyah ve beyaz taşın alması teknikte kullanılması yapıya hareketlilik kazandırmıştır (Foto 23).

Eserin dış cephelerinde herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmaz ancak doğu cephedeki pencere lentosunda kuzey baştaki kırık, güney uçtaki sağlam bir hayvan başını andıran işleme olduğu belirtilmiş, ancak bu taş günümüzde tespit edilememiştir (Arslan 2003). Yine güney cephe minareye yakın olan nişin üzerinde bulunan balıksırtı motifli taşın üzerindeki süslemenin kırılarak yok edildiği görülmektedir. Harimin batı girişine göre kuzey duvarına bitişik beşinci kemer ayağındaki taşın batı yüzünde, silikleşmiş hayat ağacı motifi görülmektedir (Foto 24). Mihrabın doğusunda bulunan nişin, iç kısmının alt sırasındaki taşında, zikzak motifi ve düz silme ile sınırlandırılmış yuvarlak çerçeveli, haçvari motifler bulunmaktadır (Foto 25). Süsleme eserin mihrabında yoğunlaşmıştır. Mihrabın bir süsleme programının olduğu ancak zamanla bu süslemelerin yıprandığı ve bir kısmının yok olduğu görülmektedir. En dış konturda zikzak motifi ile sınırlandırılan motifleri silikleşmiş iki sıra kıvrık dalın oluşturduğu geometrik motifli bir süsleme unsuru bulunur. İç konturda geometrik süslemeler ve zikzak motifli silme bulunan taşlar ile mihrabın sağ ve solunda günümüze gelemeyen muhtemelen pano ya da rozetlere ait yuvalar bulunmaktadır. Mihrap nişinin sağ ve solunda çarkıfelek motifli rozetler silme altına kadar devam etmektedir. Mihrabın üst sıra sağ ve solunda, altıgen boşluklar bulunmaktadır⁷. Mihrabın sol üst kısmında iki sütun, altı sıra halinde yazılmış onarım kitabesi de bu alanda bulunmaktadır (Foto 26).

Eserin 2019 yılında biten restorasyonunda; minaresi, üst örtüsü, döşemesi, kapı ve pencere doğramaları tamamen yenilenmiştir. Kemerler, duvarlar kısmen sökülerek yeniden örülmüştür. Çevre duvarı ve çatı örtüsü ilave edilmiştir. Kuzey cephedeki toprak yükü kısmen alınarak duvara binen yük hafifletilmiştir. İç kısımda moloz taşı yüzeyler sıvanmış, dış yüzeyde ise derzlenmiştir. Eserin batısındaki eski hela restorasyon çalışmasında ortaya çıkarılmış, duvarları belli bir seviyede bırakılarak tamamlanmamıştır.

Tarih ve Değerlendirme:

Camide üç kitabe bulunmaktadır. İki harim içerisinde, biri minare kaidesinde bulunmaktadır. Bunlardan en eski olanı harim batı girişi ilk sahnin ortadaki kemer ayağı üzerindeki kitabedir (Foto 27). Okunuşu ve anlamı;

1-Kale'n nebiyyu sallallahu aleyhi vesellem men bena mesciden lil'lahi ben'allahu lehu beyten fi'I-cenneti, sadaka resulullah.

“Resullulah (sav) buyurdular ki: ‘Kim içerisinde Allah için bir mescid bina ederse, Allah da ona cennette bir ev bina eder.’ Resulullah doğru söyledi.”

2-Bena ve ammere heze'l-mescide'l mübarek Hacı Behram bin Abdullah. Fi't-tarihi sittetin ve tis'ine ve tis'amieh.

⁶ Caminin orijinal üst örtüsü ahşap kirişlemeli toprak düz damdır.

⁷ Bu boşlukların, çini ya da taş malzemeli, kabara ve panolara ait olduğu düşünülmektedir.

“Bu güzel ve mübarek camiye Abdullah oğlu Behram inşa ve tamir etti. Tarih 996 (Arslan 2003)⁸

3-Vakafa ala haza't-tahunete el-vakiate fi karyeti Nırhi bi'l-haddeti min canib'il meşrik.

“Buna (bu camiye) Nırhi Köyünün hududuna bitişik ve doğu tarafında bulunan değirmeni vakfetti” (Yapıcı, 2006)

Mihrabın sol üst kısmında iki sütun altı satırdan oluşan onarım kitabesi:

1. Bu ma'bedhanenin terhibini ali nihad üzre

1. bina urdu murad üzre murad üzre

2. Şuru' itdi Hacı İskender bina-i camia çünkim

2. Anın bünyad-ı tarihin bil itimad üzre

3. Yapub medrese ve mescid arz-ı mersumu ider

3. İlahi banisine vir zafer her dem sidad üzre

4. Riza-yı bariçün mehdan kadem basdı reh-i hayra

4. Hudaya hanesi feth-i bab-ı....bad üzre

5. Ceza'yı ruz-i mahşerde şefaata sezavar it üzre

5. Heman encanımı hatmet iman ve inkiyad üzre Sene 1164(Yapıcı, Balaban, ve Arslantaş 2006) (M.1751) (Foto 28).

Minarenin kapı girişinin üstünde iki sütun üç satırdan oluşan inşa kitabesi bulunmaktadır, kitabe bozulduğundan okunamamaktadır (Foto 29).

Camideki iki kitabenin de onarımla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Birincisi H.1164/M.1751 tarihli mihrab duvarında, ikincisi ise batı girişten ilk kemer aralığı üzerinde yer almaktadır. İkinci kitabede “Bu mübarek camiye Abdullah oğlu Hacı Behram H.996/M.1588 yılında yaptı ve tamir etti” şeklindedir. Buna göre M.1588'den evvel caminin bir bölümünün var olduğu anlaşılmaktadır. İkinci sahını ayıran kemer ve ayaklardaki siyah bazalt taş ile beyaz taşın almaşık düzende kullanılması, Akkoyunlu Devletinin Diyarbakır'daki eserlerinin ((Sözen 1981))⁹ en bariz ortak özelliği olarak görülmektedir. Caminin M.1588 tarihli onarım kitabesinin olması ve Akkoyunlu eserlerinde görülen siyah beyaz taş kullanımından dolayı 15.yy Akkoyunlu¹⁰ eseri olabileceği değerlendirilmektedir (Yapıcı 2016).

M.1695 tarihli Halit bin Hasan, Vakfiyesinde Ulu Cami görevlilerine hayır şartında bulunmuştur¹¹. 1735 tarihli bir başka vakfiyede, Seyyid el-hac Mustafa ile Seyyid el hac Abdurrahman Ulu Camiye bazı mülklerini bağışlamıştır. 1745 tarihli Ahmet oğlu Hacı Ömer Ağa'ya

⁸ Kitabe H.969-M.1561/62 şeklinde de okunmuştur. Tarihlerin farklı okunuşu, Arapça istifli yazı karakterinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

⁹ Lalabey cami (15.yy ortası), Nebi Peygamber Cami (M.1530), Şeyh Safa-İparlı Cami (M.1531), Hoca Ahmet (Ayni Minare) Cami (M.1489), Kasım Padişah (Şeyh Matar) Cami (M.1500), İbrahim Bey Mescidi (15.yy sonu)

¹⁰ Akkoyunlular 15 yy'ın başından 16.yy'ın başına kadar aralıklarla Palu'da hüküm sürmüşlerdir.

¹¹ VGMA, Defter No: 608/1, s. 276/304.

ait vakfiyede ise Harput'ta bulunan Cemşid Hamamı ile yedi dükkânın Palu Çarşıbaşı'nda Cami-i Kebir'in ihtiyaç ve onarımına vakfedildiği görülür (Alanoğlu 2017).

Eski resimlerde, caminin doğu cephesi ile batısındaki çeşmeyi de içine alacak şekilde, kesme taştan kemerli girişe sahip kerpiç duvarlı muhdes mekan görülmektedir (Foto 30). Onarım öncesi yapılan kazılarda bu mekanın ahşap tavanın bindiği ahşap direklere ait taş sütun altlıkları ortaya çıkarılmış ve korunmuştur.

Harimdeki kemer ve kemer ayakları asimetrik bir düzende inşa edilmişlerdir. Batı girişine göre, kemerlerden ilk ikisinin ayakları kuzey duvarının içine oturtulmuşken, diğer üç kemer ayağı kuzey duvarından yaklaşık bir metre dışa taşkın yapılmış olup buradaki kemer açıklıkları ilk iki kemere göre daha dardır. Harimde en göze çarpan kemer ikinci kemer bloğudur. Bu kemer bloğu siyah ve beyaz taşla almalı düzende inşa edilmiştir. Bu kemer ve kemerin orta ayağı diğer kemerlerden daha geniş tutulmuştur. Eserin planındaki bu farklılıklardan eserin mimarisini üç farklı döneme ayırabiliriz;

Birinci Dönem: Eserin ilk yapıldığı 16.yy¹² ve öncesi dönemdir. Bu dönemde caminin güney cephesinin doğu köşesine yakın açılan kapı ve batıya doğru dört sahinin bu dönemde oluşturulduğu düşünülmüştür. Mimari planda sahinleri ayıran kemerlerin birbirlerine uyumu, ölçüleri ve kullanılan malzeme yönünden benzeştikleri görülebilmektedir (Alanoğlu 2017). Bu dönemde kapının güneyden açılması cami gibi yapılarda nadir görülen bir durumdur. Bunun sebebinin ise ilk yapının farklı bir amaçla (tekke, zaviye vb) yapılmış olabileceği gibi cami alanının küçük olmasından dolayı yanlardan açılacak bir kapının cami alanını küçülteceği kaygısıyla güneyden açılmış olabileceğini akla getirmektedir. Sonraki dönemlerde batısındaki yerlerinde satın alınması ile genişleyerek batı cepheden giriş verildiği görülmektedir.

İkinci Dönem: 1588 tarihli onarım kitabesinin esas alındığı dönemdir. Bu dönemde, batıya doğru dördüncü sahına bakan batı duvarı sökülerek, yapıya bir sahin daha eklenmiş ve yapıya batıdan girişi sağlayacak kapı ile onarım kitabesi eklenmiştir. Batı duvarı kaldırılarak aynı genişlikte yapılan sahin kemeri, diğer kemerlerden daha geniş olduğu gibi kemerleri bağlayan ortadaki ayakta geniş tutulduğundan kemer açıklığı diğer kemerlere nazaran daha dardır. Diğer kemerlerde beyaz traverten taşı kullanılmışken bu kemerde ise siyah bazalt taş ile beyaz traverten taş almalı olarak kullanılmıştır.

Üçüncü Dönem: 1852 tarihli mihraptaki onarım kitabesinin esas alındığı dönemdir. Beşinci sahına bakan batı duvarı kaldırılarak beşinci kemer oluşturulmuş ve yapı altı sahinli son halini almıştır. Bir önceki onarımdaki kitabe aynı yerinde bırakılarak, dördüncü sahına bakan güney duvarına geniş kemerli büyük bir pencere ile mihrap yapılmıştır.

¹² Bu dönemde ticari faaliyetlerin Kalenin doğu ve güneydoğusundaki Aşağı Mahalleden Çarşıbaşı mahallesine doğru kaymış ve Ulu Caminin bulunduğu alan ticaretin yoğunlaştığı semt haline gelmiştir.

2.1.1.2. Küçük (Cami-i Sağır, Cami-i Kurşuni, Hacı Ömer Ağa) Cami

Fotoğraf No	: 31-46
Çizim No	: 7-10
İnceleme Tarihi	: 05.08.2020-27.06.2020
Bulunduğu Yer	: Palu Kalesinin güneyinde, Ulu Cami ve Çarşıbaşı (İbrahim Bey) hamamının 50 metre güneybatısında bulunmaktadır.
Yaptıran (Bani)	: Bilinmiyor
Yapan	: Bilinmiyor
Yapım Tarihi	: 16.yy
Konum	: 38 ⁰ 41'58" K-39 ⁰ 57'10" D
Bugünkü Durumu	: Kuzey duvarı 2005 yılında tamamen, kubbe formunun büyük kısmı, minaresinin gövdeden sonrası ise değişik tarihlerde yıkılmıştır.

Planı ve Mimari Özellikleri:

Cami-i Sağır ve Cami-i Kurşuni¹³ olarak da bilinen Küçük Cami¹⁴, Çarşıbaşı Mahallesinin Murat Nehrine bakan batı tarafındaki son düzlüğünde inşa edilmiştir. Batısı eğimli arazidir. Caminin bulunduğu akstan doğu batı doğrultulu demiryolu tüneli geçmektedir. Cami TKTVYK tarafından 1986 yılında tescillenmiştir¹⁵ (Yapıcı 2004; Alanoğlu 2017; Yapıcı 2016).

Günümüze gelemeyen son cemaat bölümüyle birlikte kuzey güney doğrultulu dikdörtgen plana sahip cami, kesme ve moloz taş kullanılarak inşa edilmiştir. Halen var olan harim yaklaşık 11.00 X 11.00 m iç ölçülerinde kare planlı ve kubbelidir (Çizim 7-8-9-10). Eski fotoğraflardan ve sondaj kazısında çıkan izlerden¹⁶; kuzeyi açık, diğer üç tarafı kapalı bir son cemaat bölümünün olduğu görülmektedir (Foto 31-32).

Harim kuzey duvarı günümüzde yıkıktır. Eski resimlerinde kuzey duvarının ortasında ve doğu tarafında kapı, pencere açıklığı, batı tarafının ise yıkık olduğu görülmektedir (Arslan 2003)¹⁷ (Foto 33). Doğu cephede pencere açıklığı bulunmakla birlikte pencere kemerine ait izler kaybolmuş, ancak batı cephedeki pencere formunun tekrar edildiği eski resimlerinden görülebilmektedir (Foto 34). Güney cephede de, batı cephedeki pencere formu tekrar edilmiştir. Bu cephenin doğu köşesinde, kapısı harimden açılan minare ile cephenin batı köşesine kadar uzanan duvar izlerinin olduğu bir mekân görülmektedir. Bu mekânın, cephenin daha güneyine kadar uzandığının izleri mevcuttur¹⁸

¹³ 1841 nüfus sayımında “Mahalle-i Çarşıbaşı Tab'i Cam'i Kurşuni” (Çarşıbaşı Mahallesine tabi Kurşunlu Cami) adlı mahalleden bahsedilmekte olup günümüzde halen Çarşıbaşı Mahallesi olarak bilinen mahallenin batı yönünden giriş kısmına yakın yerde kurulu bulunan Küçük Caminin kubbeli olan üst örtüsünün kurşunla kapatılmış olmasından dolayı bu isim verilmiş olmalıdır.

¹⁴ Ulu Cami ile aynı semtte ve birbirine yakın mesafede olmalarından dolayı halk arasında banisinin ismi yerine Ulu Cami için Kebir (Büyük), bu cami için ise Sağır (Küçük) sıfatlarının kullanılarak isimlendirildiği düşünülmektedir.

¹⁵ Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu tarafından 13.02.1986 tarih ve 1838 sayılı karar ile tescillenmiştir.

¹⁶ VGMA, 08.05.2008 tarihli Rölöve Raporu

¹⁷ Celil Aslan, burada üçlü bir kapı girişi olduğu ihtimali üzerinde durmuşsa da, bu cephede diğer cephelerde bulunan üst pencerinin olmadığı görülmekte olup, bu açıklıkların ortada kapı, iki yanda pencere olabileceği, cephe için daha rahat öne sürülebilecek bir ihtimaldir.

¹⁸ Mekanın hangi amaçla kullanıldığı ancak bir kazı ile öğrenmek mümkündür

(Foto 35). Batı cephe üst kotunda tuğlada basık kemerli, söveleri kesme siyah bazalt taştan bir dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Pencere formu bütün unsurlarıyla en net bu cephede görülür (Foto 36). Kubbe sekizgen kasnak üzerine oturtulmuştur.

Son cemaat bölümü ve harim kuzey duvarı yıkıldığından dolayı günümüze gelememiştir¹⁹. Doğu duvarının ortasında, üst kotta basık kemerli şevli pencere boşluğu bulunmaktadır. Bu pencere formu güney ve batı duvarlarında da tekrar edilmiştir (Foto 37). Güney duvarının doğu köşesinde lentolu minare giriş kapısı bulunmaktadır. Duvarın ortasında, pencerenin tam altında kesme taş kaplamalı mihrap nişi bulunmaktadır. Ancak kaplama malzemesi tamamen sökülüş sadece izi kalmıştır (Foto 38-39). Kare planlı harim kubbe örtülüdür. Kubbeye, köşelerde bulunan tonoz üzengi taşı ve cephe duvarlarındaki sağır kemer formunun birleştiği noktadan başlayan pendentifler ile geçilmiştir (Foto 40-41).

Minaresi güney cephenin doğu köşesinde yer almaktadır. Kaidesi kaba yonu, gövdesi kesme taş ile inşa edilmiş olan minarenin gövdeden yukarısı günümüze gelememiştir. Minareye, harim güney duvarının doğu kısmından açılan basık kemerli küçük bir kapıdan çıkılmaktadır. Giriş kısmı tamamen kesme taştan yapılmıştır. Minare kaidesi kare formudur. Formun hemen üzerine kesme taştan yuvarlak gövde oturtulmuş, gövde ile şerefe arası yuvarlak silme ile sona ererek şerefeye geçilmiştir. Yıkılmış olan şerefe ve petek kısmının eski resimlerden tuğladan inşa edildiği görülmektedir (Foto 42-43).

Cami dış duvarlarında moloz, minare kaidesinde moloz ve kaba yonu, pencere söveleri, duvar köşelerinde, kubbe kasnağında, minare gövdesinde, köşe tonoz kemerinde, minare giriş kısmında kesme taş kullanılmıştır. Dış cephede moloz taş arasında kısmen tuğla malzeme kullanılmıştır. Köşe tonozlarda, kemer ve kubbe geçişlerinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Harimin sıvandığı görülmektedir. Köşe tonoz kemerlerinde siyah ve beyaz taş değişmeli olarak kullanılmıştır. Minare kaidesinin en alt kısmında bir sıra siyah bazalt taş ve şerefe altında iki sıra siyah taş ile aralarında bir sıra beyaz taştan yuvarlak silme kullanılmış, diğer yerlerinde ise kesme beyaz taş kullanılarak minareye hareketlilik kazandırılmıştır. Minare gövdesinde meydana gelen açılmalardan dolayı taşlar arasında bağlantıyı sağlaması için demir dikişler atılmıştır. Merdiven basamakları ve minare gövde taşları, yatay şekilde kurşun kenetlerle birbirine bağlanmıştır (Foto 44).

Camide herhangi bir süsleme tespit edilememiştir. Ancak harim iç köşelerdeki tonoz kemerinin başlangıç kısmındaki pahlanmış iç bükey üçgen formlu başlangıç taşı ve devamında siyah beyaz taşın almalı düzende kullanılması süsleme etkisi oluşturmuş ve harime hareketlilik kazandırmıştır (Foto 45).

Minaresinin orijinalinde yeşil sırlı tuğla ile örölmüş olduğu belirtilmektedir (Arslan 2003). Kalan izlerin şerefe üzerinde olduğu belirtilmiş (Yapıcı, 2004) ancak günümüzde bu izler tespit edilememiştir. Bahse konu yeşil sırlı tuğla örneklerine, harimin duvar yüzeyinde rastlanılmıştır (Foto 46).

Tarih ve Değerlendirme:

Eserin bilinen bir kitabesi bulunmamaktadır. Kaynaklarda, Palu'da Çarşıbaşı'nda Hacı Ömer nam-ı diğer Küçük Cami Şerif vakfı adı ile yeni şahsiyet kaydı bulunmaktadır. Yine M.1726 tarihli vakfiyede Hacı Ömer Ağa'nın Yusuf ve Haydar'ın yaptırmış olduğu camiye akar vakfettiği (Yılmaz 2018), M.1745 tarihinde yenilenen vakıf senedine göre Yusuf ve Haydar'ın inşa ettiği camiye

¹⁹ Son cemaat bölümünün dikdörtgen planlı olduğu ve harime günümüze izleri gelebilmiş son cemaat bölümünün güney cephesinden açılan bir kapı ile girildiği belirtilmektedir. Bkz. VGMA, 08.05.2008 tarihli Rölöve Raporu

vakfedilen akarların Çarşıbaşı'ndaki Hacı Ömer Ağa Camisine vakfedildiği görülmektedir (Çakar 2018a; Yılmaz 2018).

Yöredeki imar faaliyetlerinin yoğunluk kazanmasından dolayı 16'ncı yüzyıl başlarında (Arslan 2003; Çakar 2018a), plan tipi ve genel özelliklerine göre 16-17'nci yüzyıllarda (Danık ve Yapıcı, 2007) yapılmış olabileceği ileri sürülmektedir.

Eski Palu'nun ticaret merkezi olan Çarşıbaşı Semtinden ziyade Zeve (Zaviye) semtinde imar faaliyetlerine başlanmış olması Cemşid Bey'in dahi camisini (16.yy ortaları) Zeve (Zaviye) Semtinde inşa etmesi Çarşıbaşı semtindeki imar faaliyetlerinin doyunluğa ulaştığının göstergesidir. Bu nedenle caminin 16. yy başlarında inşa edilmiş olma fikri ağır basmaktadır.

Eserin son cemaat bölümünün üst örtüsüne dair sağlam veri bulunmamaktadır. Yapının üstten çekilmiş eski fotoğraflarından son cemaat üst örtüsünün düz olduğu görülmekle birlikte, harimin kubbe formu olmasından dolayı, bu forma düz dam formunun statik ve estetik açıdan uygun olmayacağı, en uygun örtü biçiminin küçük kubbe ve tonoz olması gerektiği açıktır. Ancak kuzey duvarının eski fotoğraflarında tonoz veya kubbeye yönelik bir veri tespit edilemediğinden ahşap düz tavanlı diyebiliriz.

Camide değerlendirilmesi gereken hususlardan biri de minarenin yeşil sırlı tuğla ile örüldüğü hususudur (Arslan 2003). Gövde ve kaidede buna dair hiçbir iz bulunmamaktadır. Ancak bahsedilen yeşil sırlı tuğlanın, yine tuğladan örüldüğü bilinen petek kısmında kullanılmış olabileceği değerlendirilmektedir.

Eserin inşa tarihi, banisi, güney cepheye bitişik kütlenin mahiyeti, cevabı aranan sorular olarak karşımıza çıkmakla birlikte, yapılacak olan bilimsel bir kazı ile bu soruların cevabının ortaya çıkabileceği düşünülmektedir.

2.1.1.3. Cemşid Bey Cami

Fotoğraf No	: 47-64
Çizim No	: 11-14
İnceleme Tarihi	: 04.08.2020-27.06.2020
Bulunduğu Yer	: Eski Palu'nun Zeve semtinde Yeni Palu şehir merkezine 3 km mesafede, Palu Kalesinin kuzeybatısındadır
Yaptıran (Bani)	: Rüstem Bey Oğlu Cemşid Bey
Yapan	: Bilinmiyor
Yapım Tarihi	: 16. yy ortaları
Konum	: 38°42'14" K-39°56'45" D
Bugünkü Durumu	: 2017 yılında restorasyonu bitirilerek ibadete ve ziyarete açılmıştır.

Cemşid Bey Külliyesi:

Palu Hakimi Cemşid Bey²⁰ döneminde eski Palu'nun kuzeybatısında mamur edilmiş en uç mahallede, Murat Nehrine bakan eğimli bir alanın düzleştirilmesi ile elde edilen alana külliye inşa edilmiştir. Külliye, TKTVYK tarafından 1986 yılında Cemşid Bey Türbe ve Mescidi olarak tescillenmiştir²¹. (Çakar ve Kısa 2008; Ünal 2006; Yapıcı 2010; Alanoğlu 2017; Ünal 1990)

Külliye ilk olarak Cemşid Bey tarafından cami, medrese zaviye ve çeşme²² olarak inşa edilmiştir. Zamanla türbe, hazire²³ ve hamamın²⁴ eklenmesiyle külliye büyütülmüştür. Külliye'deki cami, türbe tamamen, zaviye, hazire ve hamam kısmen gelebilmiştir. Halk arasında ve kaynaklarda medrese olarak bilinen yapının ise zaviye yapısı olduğu, medrese kalıntılarının ise günümüze gelemediği²⁵, değerlendirilmiştir (Foto 47). Yine günümüze gelememiş olmasına rağmen

²⁰ Mirdesi aşireti reisi olan ve Kara lakabıyla tanınan Cemşid Bey, Rüstem Bey'in, Rüstem Bey de Mir Hamza'nın dört oğlundan biridir. Amcası Emir Hüseyin'in ölümünden sonra aşiretin başına geçen Cemşid Bey, Akkoyunlu Devleti'nin yıkılmaya yüz tuttuğu sıralarda Palu'ya hâkim olmuştur. Ancak onun bu ilk hâkimiyeti kısa sürmüş, 16. yüzyılın başlarında Safeviler Palu'yu ele geçirmişlerdir. Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim İran seferine giderken Cemşid Bey onunla Karaman'da görüşüp itaatini arzetmiş ve ardından Sultan Selim ile birlikte Safeviler'e karşı Çaldıran Savaşı'na katılmış ve zaferden sonra Karaçinzade Ahmed Bey'in de yardımlarıyla Palu'yu Safeviler'den geri almıştır. Palu ve çevresi Cemşid Bey'e mülkiyet üzere tevcih edilmiştir. Cemşid Bey, bölgenin durumunu iyi bilen tecrübeli biri olarak Irakeyn seferi sırasında Kanuni Sultan Süleyman'a danışmanlık etmiştir. Kanuni tarafından verilen temliknameye göre Cemşid Bey'e Palu bölgesi, bütün kaleleri, şehirleri, köyleri, mezraları ve bahçeleri ve bunlara ait gelirleriyle temlik edilmiştir. Bu temlik "oğlu oğluna neslin ba'de neslin" olacak şekilde yapılmıştır. Cemşid Bey Palu'yu çok uzun bir süre istikrarla yönetmiştir. 1568'de vefat etmeden önce ihtiyarlığından dolayı beyliğin yönetimini oğlu Hüseyin Can Bey'e bırakmıştır. Öldüğünde ise yüz yaşını aşmış durumdaydı. Doğu Anadolu'daki Beyler arasında oldukça tecrübeli ve basiretli bir şahsiyet olarak dikkat çeken Cemşid Bey, aynı zamanda dindar ve hayırsever biriydi. Üç defa hacca gitmiş, Palu'da cami, medrese ve türbeden oluşan bir külliye inşa ettirdiği gibi, Demirkapı denilen derbendde han ve tekke yaptırıp bunlar için vakıflar da kurmuştur. Ayrıca Diyarbakır'ın Dağköyü Mahallesi'nde bir cami yaptırmak için izin istediği ve Harput'ta kendi adıyla anılan bir hamam yaptırdığı da bilinmektedir.

²¹ Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu tarafından 13.02.1986 tarih ve 1838 sayılı karar ile tescillenmiştir.

²² Eski resimlerde caminin kuzeybatısında görülen çeşmenin hangi dönemde yapıldığı bilinmemektedir. Ancak külliye inşa edilirken su ihtiyacının karşılanması için çeşmenin inşa edilmiş olması gerekmektedir. Bu yüzden çeşmenin kayıtlarda geçmemesi normal bir durum olarak kabul edilmektedir.

²³ Türbe ve hazirenin Cemşid Bey'in ölümünden sonra oluşturulduğu muhakkaktır. Çünkü en erken tarihli mezar taşı Cemşid Bey'in kendisine ait olmasından dolayı daha evvel bu alanda mezar inşa edildiğine dair bir bilgi ve belge bulunmamaktadır.

²⁴ Hamamın hangi tarihte inşa edildiğine dair bilgi ve belge bulunmamaktadır. Ancak 1863 tarihli Cemşid Bey Vakfı muhasebe kayıtlarında Cemşid Bey Hamamının kiraya verilmesiyle ilgili kayıta ismine rastlanılmaktadır.

²⁵ 2013 yılında başlanan restorasyonda kuzey bahçe duvarı yapılırken çıkan temel izlerinin medreseye ait olabileceği değerlendirilmiştir. Bu yüzden yapının özellikle kuzeyinde yeniden bilimsel bir kazıya ihtiyaç duyulmaktadır.

fotoğraflarda caminin kuzeybatısında bulunan çeşmenin de külliyesinin bir parçası olduğu değerlendirilmiştir (Foto 48). Külliye 60 m mesafede Cemşid Bey tarafından yaptırıldığı söylenen hamam, külliyesinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir.

Eski Palu'nun 1940'lı yıllardan sonra deprem, toprak kayması ve yangınlardan dolayı 3 km batısındaki Murat Nehrinin kenarındaki Talabi denilen düzlük araziye taşınmasından sonra burada bulunan eserler doğal şartlara ve çeşitli müdahalelere maruz kaldığından bazıları yıkılmaya yüz tutmuş, bazıları ise tamamen ortadan kaybolmuşlardır. Aynı şekilde Cemşid Bey Külliyesi de yıkılmaya yüz tutmuş ve 1980'li yılların sonlarında, 1999 yılında ve 2013-17 yılları arasında VGM tarafından onarılmıştır (**Foto 49-50**).

Planı ve Mimari Özellikleri:

Cemşid Bey Külliyesinin bir parçası olan cami, TKTVYK tarafından 1986 yılında tescillenmiştir²⁶. Camiyi kuzey ve doğu cephesinin ortasına kadar yaklaşık 3 m yüksekliğinde “L” biçimli avlu²⁷ duvarı çevrelemektedir. Bu duvarın kuzey cephesinin ortasından açılan basık kemerli bir kapıdan avluya girilmektedir. (Foto 51). Avlunun doğu duvarı türbenin duvarı ile batı duvarı ise caminin batı duvarı ile bitişiktir. Avlunun kuzey duvarında altı, doğu duvarında dört ve batı duvarında iki adet dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Cami dıştan dışa 13.80 X 12.06 m duvar kalınlığı yaklaşık 1,20 m ölçülerinde, tek kubbe ile örtülü, kareye yakın dikdörtgen²⁸ planlıdır (Han 2011; Arslan 2003) (Çizim 11-12 13-14).

Tüm cephelerde simetrik olarak altta iki dikdörtgen pencere ile üst kotta bir yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır. Bununla birlikte kuzey cephenin ortasında, harim giriş kapısı ile batı köşesinden minareye ve mahfil katına çıkılan dikdörtgen kapı açıklıkları bulunmaktadır (Foto 52). Doğu cephenin güney kısmına türbe bitişiktir (Foto 53). Güney cephenin saçak altlarında doğu ve batı köşelere yakın iki çörten yer alır (Foto 54-55). Batı cephesinde kuzey kısmına yakın minare çıkışına ait biri altta biri üstte iki küçük dikdörtgen aydınlık açıklığı bulunur (Foto 56). Ayrıca eski resimlerde bu cephenin minare tarafında da bir çörten olduğu görülmektedir²⁹. Kubbe yuvarlak kasnak üzerine oturtularak, kemerler yardımıyla yük köşe payandalarına aktarılmıştır. Kubbe kasnağında dört yönde birer yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır.

Eserde son cemaat kısmı bulunmayıp, kuzey cephedeki sundurmalı giriş kapısından bir basamakla harime inilmektedir. Harimde altta iki dikdörtgen, üstte bir yuvarlak kemerli pencere simetrik olarak bütün duvarlarda görülmektedir. Harim giriş kısmı, kubbeyi taşıyan kuzey kemerinin genişliğinden dolayı eyvan gibi olup burada girişi minareden verilmiş kadınlar mahfili bulunmaktadır (Foto 57). Doğu duvarının iki penceresi arasında dikdörtgen niş bulunmaktadır. Cephenin güney kısmındaki pencere nişinin duvarı içerisinden, vaaz kürsüsüne çıkılan taş basamaklı dehliz bulunmaktadır. Güney duvarın ortasına mihrap nişi yerleştirilmiş, batı taraftaki pencere nişinin duvarı içerisinden, minbere çıkılan taş basamaklı dehliz bulunmaktadır. Minber ve vaaz kürsüsü çıkma balkon şeklindedir. Batı duvarı alt sırasında, doğu duvarındaki ile aynı simetride niş bulunmaktadır (Foto 58-59). Harimi örten kubbenin yükünü köşelerdeki geniş kütleli “L” planlı payelere aktaran kemerlerden, kuzey kemeri diğerlerine oranla daha geniş tutularak girişte derin bir

²⁶ Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu tarafından 13.02.1986 tarih ve 1838 sayılı karar ile tescillenmiştir.

²⁷ Bu avlu duvarı aynı zamanda 2015 yılındaki yapılan sondaj kazısında temelleri ortaya çıkmış ancak Kurul kararı ile üzeri kapatılmış olan zaviye hücrelerinin de duvarlarıdır.

²⁸ Dikdörtgen planlı olduğu halde yanlış ölçümden dolayı kare planlı olduğu belirtilmiştir.

²⁹ Bu durum her cephede ikişer çörten olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

eyvan oluşturmuştur. Kemerlerden kubbeye geçişler pandantif ile sağlanmıştır. Kubbe yuvarlak bir kasnak üzerine oturtulmuştur. Kasnağın dört tarafında yuvarlak kemerli aydınlık pencereleri bulunmaktadır (Foto 60).

Mihrap dikdörtgen formludur. Mihrap nişi dışa taşkın taş kaideyle vrelenmiştir. İki sıra silmeli birer taş saçakla son bulan kaidelerin üzerinde geri planda üçgen bir alınlık bulunmaktadır. Taş kaidenin ortalarında mum koymak için açılmış birer niş ile silmeli saçakların her iki yanında birer kare niř³⁰ bulunmaktadır (Acun 2010). Kaide ile mihrap nişi arası bir sıra silme yukarda ters dendan (diş) ile bitirilmıştir. Mihrap nişi beşgen dilimli olup yukarıya doğru daralan  kademeye ayrılmış kavsara ile sona ermektedir (Foto 61-62).

Eserin kuzeybatı köşe duvarı, aynı zamanda minarenin kaide kısmını da oluşturmaktadır. Minareye, kuzey cephenin batı kısmından açılan kapıdan çıkılmaktadır. Doğal olarak çatı kısmında sona eren kaideden sonrası günümüze gelememiştir. Günümüzde atı kısmından sonra iki taş sırası ile yükseltilen kaide kısmının üzeri külahla kapatılmıştır (Foto 63).

Duvarlarda ağırlıklı olarak kesme siyah bazalt taşı kullanılmıştır. Bunun yanında dış cephede kemerlerde, kubbe kasnağında, mihrapta, minare merdivenleri ve i yüzünde beyaz traverten kesme taş kullanılmıştır. Eski resimlerde saçak altında bir sıra beyaz taşın camiye çepeçevre kuşattığı grlmektedir³¹. Harim giriş kapısı hafifletme kemeri, harim alt pencere ve niş kemerleri, dört yöndeki eyvanımsı kemerler ile kubbeye tuğla kullanılmıştır. Kubbe geçişlerinde ise taş tuğla örgüsü almaşık düzende kullanılmıştır. Pencerelere demir lokma parmaklık takılmıştır. Kadınlar mahfili, niş kapakları, minber ve vaaz kürsüsü çıkıntılarında ahşap malzeme kullanılmıştır. Caminin kubbesi, minare gövde çıkıntısı, giriş sundurması kurşunla kaplanmıştır. Dış cephelerde ve harimde taş yüzeyler hidrolik kireçle ince derz, tuğla kullanılan alanlarda horasan harçlı derz yapılmıştır. Harimde kubbe kasnağının altında kemer kilit taşları ve pandantif yüzeyler haricindeki kısımlar sıvanmıştır.

Giriş kapısı lento altında içbükey üçgenlerle oluşturulan konsol başlıkları (Foto 64), mihrap kavsarasındaki dilimler, alınlıktaki dendan, ta kısmına geçişteki saçak silmeleri eserdeki süsleme unsurları olarak sayılabilir (Bkz.Foto61-62).

2017 yılında biten restorasyonda harimdeki sıvalar sökülerek yenilenmiş, duvarların arasına enjeksiyon yapılarak güçlendirilmiştir. Kapı, pencere doğramaları, döşeme ve st örtü yenilenmiştir. Duvarlarda bozulan taşlar rtme tekniği ile değiştirilmiştir. Külliye çevresine doğu, güney ve batı yönlerden “U” şeklinde saracak şekilde iki kademeli istinat duvarı yapılarak, yapı topluluğu kaymaya karşı güçlendirilmiştir.

³⁰ Bu nişler, sakalı şerif gibi kutsal emanetleri koymak için yapılmıştır.

³¹ Bu taş sırası ile dış cephe sağır kemerlerde ve st sıra pencere kemerlerinde görülen beyaz taş sırası cepheye hareketlilik katmak için estetik kaygılarla yapıldığı görülmektedir.

Tarih ve Değerlendirme:

Eserin kitabesi bulunmamaktadır. Palu Hâkimi Rüstem Bey oğlu Cemşid Bey'in M.1560 yılında Palu'da bir medrese inşa edip bazı yerleri buraya vakfetmek istediğini merkeze arz ederek izin istemiştir (Alanoğlu 2017). 1561 tarihli vakfiyesinde camiye ve medrese çalışanları ile zaviyedeki öğrencilere bazı akarların ve köylerin vakfedildiği yazmaktadır (Karabulut 2019; Çakar ve Kısa 2008). Buna göre M.1560 yılında medrese için izin istendiğine göre cami bu tarihten önce yapılmış olduğunu ve medresenin de yapılması ile birlikte vakfiye düzenlendiği kanaatindeyiz. Dolayısıyla 16. yy'ın ortalarında inşa edilmiş diyebiliriz.

Bu eser yapılırken kuzey doğusundaki Cemşid Bey Türbesinin iki cephesi de tahrip edilerek cami duvarı yapılmış ve cami, türbenin duvarına oturulmuştur, görüşü ileri sürülmektedir (Arslan, 2013). Caminin vakfiyesinde cami ve medreseden bahsedilmekte ancak türbeden bahsedilmemektedir (Çakar ve Kısa 2008). Yani türbenin camiden evvel yapılmış olduğuna dair hiçbir veri yoktur. Kaldı ki Cemşid Bey'in sağlığında cami, medrese ve zaviyeyi yaptırdığı bilinmektedir. Türbedeki mezarlardan en erken tarihli olanın, Cemşid Bey ve aynı tarihte ölen torunu Muzaffer Bey'e H.975 (M.1568) ait olduğu görülmektedir. Türbe yapma fikrinin de bu tarihten sonra ortaya çıkmış olacağından türbenin camiden önce yapılmış olma ihtimali ortadan kalkmış bulunmaktadır.

Eserin mimarı, yapım tarihi ve kitabesinin bilinmemesi, eserde cevabı aranan başlıca sorular olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.1.4. D kk n n  (Merkez- brahim Bey) Cami

Fotoğraf No	: 65-89
Çizim No	: 15-18
�nceleme Tarihi	: 04.08.2020-27.06.2020
Bulunduğu Yer	: Palu Kalesinin 300 metre kuzeyinde Alacalı Mescidin 30m batısında bulunmaktadır.
Yaptıran (Bani)	: Palu Beyi �brahim Bey ³²
Yapan	: Bilinmemektedir
Yapım Tarihi	: 1658
Konum	: 38042'17" K-39056'58" D
Bugünkü Durumu	: Üst �rt�s� tamamen ��km�şt�r. Harap haldedir.

Planı ve Mimari  zellikleri:

Merkez Cami olarak da bilinen D kk n n  ( akar 2018a)³³ Cami, Palu Kalesinin kuzeyinde bulunan Yukarı Palu (Zeve) Mahallesinde, Alacalı Mescidin 30 m batısında bulunmaktadır (Foto 65). Cami TKTVYK tarafından 1986 yılında tescillenmiřtir³⁴. Harap haldedir. Caminin bulunduğu alanın güneybatısındaki zemin hareketlerinden dolayı eserde ciddi statik problemler oluştuğu görülmektedir.

Cami, eğimli bir arazi üzerine, kuzey cephesindeki toprak kotunun düşürülmesi ile elde edilen alana, doğu-batı doğrultulu dikdörtgen planlı, 21.10 X 11.87 m i  ölçülerinde mihraba dikey beş sahnalı, ahşap düz damlı olarak inşa edilmiştir. Doğusunda, eski resimlerde de g r ld ğu üzere güneyden girişe sahip büyük bir avlu bulunmaktadır. Günümüze bu avlunun duvarlarına ait kalıntılar gelebilmiştir ( izim 15-16-17-18) (Foto 66).

Eski resimlerinde yapının doğusunda kemerli bir kapıdan girilen avlu ile beş ahşap sütunun taşıdığı, güneyi ve doğusu açık son cemaat yerinin olduğu görülmektedir. (Foto 67). Cephenin kuzeydoğu köşesinde, kesme taştan dikdörtgen kapı portalinin içinde sivri kemerli niş ve ortasında köşeli kemere sahip kapı girişi bulunmaktadır (Foto 68). Cephenin ortasında ve güney ucunda birer sivri kemerli, lokma parmaklıkl  pencere bulunmaktadır (Foto 69). Güney cephe mimari unsurların yoğun kullanıldığı bir cephe olup en hareketli cephedir. Güney cephenin güneydoğu köşesine yakın girişi avludan verilen kare kaideli yuvarlak gövdeli minare bulunmaktadır. Cephede beş adet sivri kemerli pencere yer almakta olup kemer kısmı dışa taşkın dikdörtgen alınlıklıdır. Cephenin tamamında pencere altı ve kemer başlangıcına kadar bir sıra dışa taşkın köşeli silme bulunmaktadır. Ayrıca duvar içerisine oturan harim kemer ayakları, cepheden silmeler kadar dışa taşkın yapılmıştır. Bu kemer ayaklarında demir kilitler bulunmaktadır (Foto 70-71). Bu cephenin en üstünde görünen taş saçaklar batı cephede de kısmen devam ettiği görülmektedir (Foto 72). Sağır bırakılan batı cephesi ve kuzey cephesi, moloz ve kaba yonu taş ile edilmiştir. Kuzey cephesi tamamen toprak kotunun altındadır (Foto 73).

³²  brahim Bey, IV.Murat 'ın Bağdat seferine katılmış, 1630 yılından 1663 ( l m ) yılına kadar Palu Beyliği yapmıştır.

³³ Palu Beyi  brahim Bey tarafından yaptırılan, kaynaklarda  brahim Bey Cami olarak bilinen caminin, bulunduğu konumdan dolayı D kk n n  ve Merkez Cami isimlerini alarak bani ismini yitirmiştir. Bkz.

³⁴ Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu tarafından 13.02.1986 tarih ve 1838 sayılı karar ile tescillenmiştir.

Harime doğu cephedeki sivri kemer nişli lentolu dikdörtgen kapı açıklığından girilmektedir. Harimin duvarları hariç, tavan, kemer ve sütunlarının hepsi yıkılmıştır. Eski resimlerinde harim, kuzey-güney doğrultulu üçer sivri kemerin ortada sütunlara oturtulduğu beş sahından ibarettir. Üst örtüsü yuvarlak ahşap kirişli, düz tavanlıdır. (Foto 74). Doğru duvarında yuvarlak kemerli, bir kapı ve iki pencere nişi bulunur (Foto 75). Güney duvarında kemer ayak çıkıntıları, mihrap ve mihrabın solunda iki, sağında üç yuvarlak kemerli pencere nişi bulunur. Mihrabı harime doğru taşkın olup üstten köşeli silme ile sınırlandırılmış, dikdörtgen bir form içerisindedir. Mihrap nişi yuvarlak olup mukarnaslı kavsara ile sona ermektedir (Foto 76-77). Sağır bırakılan batı duvarında mimari unsur bulunmamaktadır (Foto 78). Kuzey duvarında kemer ayak kalıntıları, dikdörtgen nişler ile altta ve üstte birer sıra halinde nem alıcı künkler bulunmaktadır³⁵ (Foto 79).

Kesme taştan yapılan minare, güney duvarının doğu ucunda bulunmaktadır. Minareden günümüze oldukça yüksek kaide kısmı ve kaideden gövdeye geçiş kısmı gelebilmiştir. Minarenin, avluya bakan doğu tarafından, lentolu basık dikdörtgen bir kapılı girişi bulunmaktadır. Kare bir kaide ile başlayan minare, üçgen pahlarla sekizgen kasnağa kadar olan kısmı günümüze gelebilmiştir (Foto 80). Eski resimlerinden kasnaktan gövdeye geçişte yuvarlak bir silmenin olduğu da görülmektedir (bkz.Foto67).

Eserin dış kısmında; güney cephesinin minareye kadar olan kısmı, minaresi, giriş portalı, pencere kemerleri, güneydoğu köşesinde; iç kısmında ise, sütun ayakları ve kemer kavsarası ile mihrabında kesme taş kullanılmıştır. Tüm iç duvarlar, batı cephesi, güney cephesinin minare ile doğu cephesi arasında kalan kısmı ve doğu cephesinin kapı portalı ve pencerelerin dışında kalan kısımlarında moloz taş kullanılmıştır. Eski resimlerinden avlu giriş kapısının kesme taş, kalan duvarlarının ise moloz taştan yapıldığı, tamamen çöken ve günümüze gelemeyen üst örtünün ahşap kirişlemelere oturtulmuş, toprak düz damlı olduğu görülmektedir (Foto 81). Pencerelerde, demir lokma parmaklık kullanılmıştır (Foto 82). Güney cephede izleri görülen gergi kirişleri demirden yapılmıştır. Güney cephesinde yer yer siyah bazalt taş kullanılarak cepheye farklı bir hareketlilik kazandırılmıştır. İçerde moloz taşlı tüm yüzeylerin sıvalı olduğu anlaşılmaktadır. İç duvar yüzeyinde erken dönemlerde horasan harçlı ve geç dönemlerde saman katkılı çamur sıva kullanılmış olup bunun üzerine çivit ve kireç badanasının kullanıldığı görülmüştür. Eserin kuzey duvarında nem alıcı künkler kullanılmıştır.

Camide çok fazla süsleme unsuru bulunmamaktadır. Sadece giriş portalı ile mihrapta süsleme unsurlarına rastlanılmaktadır. Portalin En alt kısmında köşeli kemer formu verilmiş lentolu kapı girişinin üzerinde ay yıldız işlenmiş mermer taşı giriş portalinde göze çarpan süsleme unsurları olarak karşımıza çıkar (Foto 83). Mihrap nişi güney duvarının ortasında, duvardan çıkıntı yapan bir dikdörtgen kütle içerisinde bulunmaktadır. Üç sıra silme ile sınırlandırılan yuvarlak mihrap nişi, yukarıya doğru daralan mukarnaslı kavsara ile sona ermektedir. Mihrap nişinin solunda, üzeri palmiye motifli dikdörtgen niş, nişin de üzerinde zencirek motifinin işlendiği taş bulunmaktadır. Mihrap nişinin sağında ise üzeri palmiye motifli, kaş kemerli dikdörtgen niş bulunur. Kavsaranın tepeliğinin sağında ve solunda birer şemsiye motifli bulunur. Mihrap kütesi bir sıra silmeli saçakla sona ermektedir. Bu kısmın sağ üstünde alttakilere göre daha derin kare bir niş bulunur³⁶ (Foto 84-85).

³⁵ Kuzey duvarın toprak kotunun altında kalmasından dolayı bu künkler nem alıcı görevi görmektedirler.

³⁶ Bu nişin sakalı şerif için kullanıldığı düşünülmektedir.

Tarih ve Değerlendirme:

Eserin kitabesi günümüze gelememiştir. Ancak yapının eski resimlerinde giriş kapısı lentosunun üzerinde olduğu görülen kitabesinin iki satırdan oluştuğu görülmektedir (Foto 86).

Okunuşu; Ya miftahe'l ebvab -İfteh lena hayrel bab Sene: 1291

Türkçe'si; -Ey kapıları açan -Bize hayırlı kapı aç -sene H.1291 (M.1874/75)

Bu kitabenin yapım kitabesi olduğu (Arslan 2003; Yapıcı 2004; Danık 2006b) belirtilmişse de, H.1143 (M.1731) tarihli dükkanönü nam mahalde İbrahim Bey Cami Şerifi Vakfı olduğu vakıf kayıtlarında mevcuttur (Arslan 2003)³⁷. Yine burada 17. yy'da cami bulunduğu bilinmektedir (Çakar 2018a). Mütercim Şemi (Oktay 2016)³⁸, 1682 tarihli Tevarih-i Tarihi Şeref Han kitabının çevirisine eklediği Palu Beyleri ile ilgili bölümde, 1658-1661 tarihleri arasında Palu Beyi İbrahim Bey'in (Ö.1663) "Zaviye Mahallesinde müzeyyen bir cami inşa etmiş olduğunu aynı zamanda inşa ettirdiği camiye akar olsun diye çarşı yakınında bir hamam inşa ettirdiğini yazmıştır (Oktay 2016)³⁹. Bu bilgilere dayanarak Dükkanönü Camisinin Palu Hâkimi İbrahim Bey (Çakar 2018a)⁴⁰ tarafından, kesin inşa tarihi bilinen Çarşıbaşı Hamamından M.1659 hemen önce M.1658 tarihinde inşa edildiğini söyleyebiliriz.

Tamamen Müslümanların yaşadığı Zeve (Zaviye) semtinde, Müslüman ahalinin yerine göre 30 dakikalık yürüme mesafesindeki Çarşıbaşı semtine gitmemesi için çevresinde günlük ihtiyaçlarında karşılanabileceği, merkezi bir cami inşa edilme ihtiyacını gören İbrahim Bey'in, bu alana düz damlı geniş bir cami inşa ettirdiği düşünülmektedir. Keza Palu Ulu Camisinin tıpkı planında yapıldığı görülen bu caminin, Zaviye Mahallesinde Cami-i Kebir (Çakar 2018a) olarak adlandırılmasının sebebi bu olmalıdır. Yapının kayıp kitabesi ile bugüne kadar tarihleme yapılmış ancak Mütercim Şemi'nin vermiş olduğu tarihi bilgilerle yapının banisinin Palu Beyi İbrahim Bey olduğu ve M.1658 tarihinde caminin inşa edildiğini "camiye akar olması için Çarşıbaşı'nda hamam inşa ettirmiştir" cümlesinin yapının tarihi ile ilgili gerekli bilgiyi verdiği kanısındayız. Bu tarihlemede "camiye akar olsun diye hamam yaptırdı" cümlesi caminin hamamdan önce yapıldığını göstermektedir. Aksi halde hamamın önce yapılmış olması durumunda "yaptırdığı hamamı camiye akar olsun diye vakfetti-bağışladı" şeklinde bir cümle kurulurdu. Bu bakımdan caminin M.1658 yılında İbrahim Bey tarafından yapıldığı netlik kazanmaktadır⁴¹.

Fotoğrafi olan kitabenin ise onarım kitabesi olduğu, yapının doğu cephesindeki farklı mimari uygulamalardan bu cephenin onarım gördüğü, muhtemelen minare ile birlikte bu cephenin yenilendiği düşünülmektedir. Nitekim 1901 yılında II. Sultan Abdulhamit'in tahta çıkışının yıldönümü dolayısıyla onarım görmüş ve yanına ibtidai mektebi yapılmıştır (Yıldız 2018).

³⁷ Palu kazasında dükkan önü nam mahalde kain kazai mezkur valisi İbrahim Bey cami şerifi vakfı adı ile 1143 (M.1731) vakfiye tarihi ve vakfiye deflerinin no. 582, sahife; 224 de kayıtlıdır.

³⁸ Mütercim Şemi'nin: Kimliği ve kişiliği hakkında net bir bilgi yoktur. Palu Beyi Yansur Bey için Şerefnameyi Farsçadan Türkçeye çevirmiş ve çevirdiği bu kitaba Palu ve Eğil Beylerinin tarihçesini de eklemiştir. Bkz.

³⁹ Çarşıbaşı hamamının kayıp kitabesinde 1659 yazdığı bu tarihin Mütercim Şeminin verdiği tarihle uyduğu görülmektedir.

⁴⁰ İbrahim Bey'in VGMA, 1768 nolu defterin, 163 sayfa, 38 sıra numarasına kayıtlı H.1058 (M.1648) vakfiyede, Palu'ya bağlı Gülüşkür köyünü Seyyid Mehmed bin Osman'a tevcih ettiği, vakfın neslinin kesilmesi durumunda Cemşidiye Medresesine vakfettiği görülmektedir. Yine VGMA, 1959 nolu defterin, 124 sayfa, 66 sıra numarasına kayıtlı H.1061 (M.1651) tarihli vakfiyede Hüngüvit adlı köyü Ali Ağa'ya vakfettiği görülmektedir.

⁴¹ 1658 yılında inşa ettirdiği Dükkanönü Camisinin "Palu Kazasında Dükkan Önü nam mahalde kain Kaza-i Mezkur Valisi İbrahim Bey Camii Şerifi Vakfı" adlı H.1143 (M.1731) tarihli şahsiyet kaydı bulunmaktadır. VGMA.582/244

Cami 1970'lere kadar kullanılmıştır. Harimde dışarda izleri görülen gergi kirişlerinin ait metal kilitler, içerideki kemer ayaklarını birbirine ve duvara bağlayan demir gergi kirişlerinin olduğunu göstermektedir ki bu uygulama ilk inşa uygulamasından kalmıştır denilebilir. Sonradan bu demirlerin yerini niteliksiz ahşap kirişlemelerin aldığı görülmektedir. Harimin sıvasının saman katkılı çamur sıva olduğu, güneybatı köşede pencereyi ortadan bölen derin çatlağın olduğu, burada bir onarım ve ekleme izlerinin olduğu, yapıyı güçlendirmek için güneybatısına istinat duvarı yapıldığı gibi hususlar göz önünde bulundurulacak olursa yapıya son onarımında niteliksiz tamiratlar yapıldığı anlaşılmaktadır. Caminin giriş portalinde ve güney duvarında devşirme oldukları ya da onarımından sonra yerinde kullanılamayacak durumda oldukları düşünülen bazalt pencere lento taşları görülmektedir (Foto 87-88).

Doğu cephe ile güney cephe pencere mimarisinin birbirinden farklı olması bu cephenin yenilendiği ve kapısındaki M.1874 tarihli kayıp kitabenin bu onarım sonrası yazıldığı düşünülmektedir. Onarımla birlikte minaresinin yapıldığı, bu sebeple yapıyla tam bir organik bağı olmadığı gözlemlenmiştir. Minarenin gövde kısmının gelen izlerden yuvarlak olduğu düşünülmekle beraber geri kalan kısmı hakkında bir veri bulunamamıştır.

Eser, 1990'lı yıllara kadar ayakta iken doğanın ve insanların müdahalesi ile birçok mimari unsurunu kaybetmiş ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Minarenin gövdeden sonraki kısmının nasıl olduğu bilinmemektedir. Güney duvarının doğu köşesine yakın inşa edilen minarenin girişinin, cami içerisinden verilmeyip neden dışardan verildiği cevap bekleyen sorular olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılacak olan bilimsel bir kazı ile hem minare ile ilgili hem de son cemaat ve avlu ile ilgili aydınlatıcı veriler ortaya çıkacaktır.

2.1.1.5. Şeyh Mahmut Samini Efendi (Karşibahçeler, Bahçalar) Cami

Fotoğraf No	: 90-100
Çizim No	: 19
İnceleme Tarihi	: 07.08.2020
Bulunduğu Yer	: Karşibahçeler Mahallesinde, köprüden sonra Beyhan Beldesine dönen yolun solundadır
Yaptıran (Bani)	: Mahmut Samini Efendi
Yapan	: Bilinmemektedir
Yapım Tarihi	: 19. yy'ın ikinci yarısı
Konum	: 38041'30" K-39056'22" D
Bugünkü Durumu	: İbadete açıktır.

Planı ve Mimari Özellikleri:

Mahmut Samini (Ayış 2019)⁴², Karşibahçeler⁴³, Bahçalar⁴⁴ Cami olarak bilinen eser Murat Nehrinin güney yakasında bulunan Karşibahçeler Mahallesinde, Beyhan Beldesine dönen yolun 200 m ilerisinde yolun solunda bulunur. Tescil edilmemiştir.

Yanından geçen asfalt yolun kotundan aşağıda kalan cami, kuzeye doğru alçalan eğimli alanın düzleştirilmesi ile elde edilen araziye inşa edilmiştir. Eserin batı cephesi ile güney cephesinin ortasına kadar olan kısmı, caminin banisi Mahmut Samini'ye ait ev ile bitişiktir. Güneyi yol, doğusu ve kuzeyi ise avludur. Avlusuna güneydeki yoldan basamaklarla inilir. Avlu kısmının güneyi, kuzeyinden yaklaşık 0,70 m.daha yüksek kotta yapılarak avlu kademelendirilmiştir (Foto 89-90).

Cami, köşeleri pahlı kare planlı, ahşap tavanlı, üç yöne kırma çatılı, 7,77 X 7,77 m iç ölçülerindedir (Çizim 19). Yapının kuzey cephesinde üst örtüyü beş ahşap sütunun taşıdığı, üç tarafı açık son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat bölümü, harim giriş kapısından doğu köşesine kadar yerden 0,70 m yüksek yapılmıştır. Kapının batısında kalan son cemaat kısmı, kuzeybatı köşeden gelen pahı devam ettiren evin duvarından dolayı yamuk bir plan arz eder. Sütunların arası üç yönden yaklaşık 0.70 m yüksekliğinde ahşap korkulukla çevrilerek avludan ayrılmıştır. Mahalli imkânlarla 2007 yılında yapılan onarımda ahşap sütunlardan en doğudaki sedef kakmalı, diğer sütunlar ve tavan kısmı sade ahşap ile kaplanmışlardır (Topkaraoğlu ve Kılıcı 2009). Caminin kuzey cephesinin ortalarına yakın yerden avlu ile aynı kotta harime açılan dikdörtgen giriş kapısı, kapının solunda, dikdörtgen geçme demir korkuluklu pencere, doğu köşesine yakın yerde kuzey duvarı içerisine

⁴² Mahmud Saminî Efendinin ataları, aslen Mardin ilinin Derik ilçesinden Palu'ya hicret etmişlerdir. Saminî Efendi Palu merkezde dünyaya gelmiş, ilk tahsilini doğduğu mahallede yapmıştır. Ardından, irşad için Palu'ya gelen Şeyh Ali Sebtî ile tanışmıştır. Daha öncesinden yaşadığı olumsuz bir hadiseden dolayı içindeki manevi boşluğu Şeyh Ali Sebtî'nin sohbetleri ile doldurunca durumu kendisine anlatmış ve talebeliğe kabul edilmiştir. Şeyh Ali'nin yanında manen kemâlata ulaşınca, kendisine tasavvuf yolunda irşad için icazet verilmiştir. Şeyhinin vefatına kadar irşad faaliyetlerine başlamayan Saminî Efendi, şeyhinin vefatından sonra Palu'daki Karşibahçeler Mahallesi'ne yerleşmiş ve oradaki evinin yanında bir mescit yaptırarak irşad faaliyetlerine başlamıştır. 1895 yılında vefat etmiştir. Türbesi, şimdiki Palu'nun doğu tarafında, Murat Nehri'nin kuzey yakasında bulunan "Kelekbaşı" adlı mevkiinin düzlüğündedir. Saminî Efendi, kendinden sonra tasavvuf ve tarikat yolunda toplumda ilim ve irşad faaliyetleri yürütecek başta Erzurumlu Hafız Osman Bedrettin Efendi olmak üzere pek çok halife yetiştirmiştir. Bkz.

⁴³ Eski Palu'dan beri suyun bol ve havasının serin olmasından dolayı halkın bağlık ve bahçelik olarak kullandığı, Murat Nehrinin diğer yakasında olduğu için Karşı bahçeler (Karşı Bahçeler) adlı yerleşiminden adını almıştır.

⁴⁴ Bahçelerin halk arasında Palu yöresel ağzıyla söylenişi

kesme taştan, sade, yuvarlak nişli, sivri kemer kavsaralı mihrabiye, yapılmıştır (Foto 91-92). Doğu cephesinin kuzey ve güney köşelerine yakın birer dikdörtgen pencere açılmıştır. Cephenin doğu ucunda sonradan yapılmış taş minare bulunmaktadır (Foto 93). Güneydoğudaki pahlı köşeye ve güney cephenin ortasının üst kotunda dikdörtgen birer pencere açılmış ayrıca yapının üst örtüsüne ait ahşap kirişlerin uzantısı görülebilmektedir (Foto 94). Güney cephenin ortasından batı cephenin tamamını alacak şekilde kuzeybatı köşeye kadar caminin banisine ait ev inşa edildiğinden bu cephe sağır kalmıştır (Foto 95).

Son cemaat bölümünde bulunan dikdörtgen kapı boşluğundan yarım basamakla harime inilir. Harim iki adet ahşap sütunun taşıdığı, mihraba dikey üç sahınlı ve düz damlıdır (Foto 96). Kuzey duvarının giriş kapısının doğusunda alt kotta dikdörtgen pencere ile kuzey cepheyi boydan boya kaplayan 2,40 m genişliğinde ahşap mahfil katı bulunmaktadır. Mahfil katına kuzey duvarının batı tarafından “L” biçimli 13 basamakla çıkılır. Mahfil ortada iki adet ahşap direğe, yanlarda ise duvara oturtulmuştur (Foto 97). Doğu duvarının üst kotunda iki, güneydoğu köşede ise bir adet dikdörtgen mazgal pencere bulunmaktadır. Güney duvarının ortasında basık kemerli mihrap nişi ile mihrabın üzerinde dikdörtgen mazgal pencere bulunur (Foto 98). Batı duvarı tamamen sağırdır.

Ahşap olan minberi tarihi değere sahiptir (Foto 99).

Caminin duvarlarının moloz taş örgülü olduğu belirtilmişse de (TOPKARAOĞLU ve KILCI 2009) tamamen sıvandığından dolayı kullanılan malzeme tespit edilememiştir. Son cemaat bölümündeki mihrabiye kesme taştan sivri kavsaralı yapılmıştır. Üst kottaki pencereler mazgal şeklinde yapılmıştır. Üst örtü ahşap kirişleme üzeri düz damdır. Bu kirişlemelerin uzantıları dışarıdan rahatlıkla görülebilmektedir. Kuzeydeki dikdörtgen pencerede geçme demir parmaklık bulunur. Son cemaat, tavan, harim ve mahfil direkleri ile mahfil ahşap malzemeden yapılmıştır. Harim duvarları bir metreye kadar ahşap lambri yapılmış olup tavana kadar olan kısım ise duvar kâğıdı kaplanmıştır.

Camide sonradan yapılan sedef kakmalı ahşap kaplamalar hariç sadece tarihi değere sahip olan minberde süsleme unsurları görülür. Minberin hiç çivi kullanılmadan cevizden yapıldığı belirtilmişse de (Bakıcı 2012) çivi kullanılarak yapıldığı görülmektedir. Minber girişi, ajur teknikli taç kısmına sahiptir. Minberin korkuluğu beş bölümlü farklı geometrik motifler içeren ajur tekniğinde yapılmıştır. Yan aynalıklar çıtalarla üçgen kasetlere ayrılmıştır. Aynalıkların altındaki bordür dört kısımdan ajur tekniğinde geometrik süslemeler bulunmaktadır. Süpürgelik, altı bölümden oluşmakta olup palmet motifli açıklığa sahiptir. Geçit kısmı sivri kemerli olup yan aynalık üstten ve alttan birer geometrik motifli kasetle sınırlandırılan sekizgen çarkıfelek tabladan ibarettir. Köşk ve külah kısmı ajur teknikli bitkisel motifler ile süslenmiştir (Foto 100).

Tarih ve Değerlendirme:

Kitabesi yoktur. Giriş kapısının üzerindeki yeni tabelada H.1298/M.1881 tarihi verilmiştir (Yapıcı 2004; Bakıcı 2012) Mahmut Samini'ye ait olan caminin batı duvarına bitişik evin kitabesinde M.1876'da yapıldığı yazmaktadır. Karşıbahçeler mahallesi eski ve yeni Palu'nun yazlık evlerinin bulunduğu bir sayfiye yeridir. Bu mahallede sürekli oturanlar olduğu gibi yazın buralara gelen ailelerin olduğu da bilinmektedir. Mahmut Samini Efendi, Hocası Şeyh Ali Sebtî'nin⁴⁵ (Alanoğlu 2019; Ayış 2019; Çetkin 2018; Karabulut 2018; Özarslan 2018; Polat 2020; Septioğlu ve Arslantaş

⁴⁵ Aslen Diyarbakır Silvan İlçesine bağlı Çılsütün (Kırkdirek) köyündendir. Nakşibendi tarikatının ekollerinden olan Şeyh Halidi Bağdadinin talebesi olarak yetişmiş ve Anadolu'ya gelerek Halidiye kolunun ilk temsilcisi olarak Palu'da irşad faaliyetlerini ölünceye kadar devam ettirmiştir.

2018) vefatından sonra Karşıbahçeler mahallesinde şimdilerde caminin bitişiğindeki evi satın alarak tadilat yapmış ve yanına da camiye inşa ettirerek irşad faaliyetlerini buradan sürdürmüştür (Ayış 2019). Ancak böyle bir ifade kullanılmış olmasına rağmen, mimari gereklilikten caminin daha önce yapıldığı, ya da ev ile caminin aynı anda inşa edilmiş olma durumu akla daha yatkındır. Bu nedenle caminin kitabesi olmamasına karşın evin M.1876 tarihli onarım/yapım kitabesinin bulunmasından ötürü 19.yy'ın ikinci yarısında inşa edilmiştir diyebiliriz.

Cami son yıllarda yapılan müdahaleler ile orijinal görüntüsünü kaybetse de yapılan müdahalenin ahşapları kaplamaya yönelik olmasından dolayı halen eski halini koruduğu söylenebilir. Caminin orijinal halinin iki unsuru hala kendini bariz şekilde göstermektedir. Bunlardan biri ahşap minberi diğeri ise son cemaat bölümündeki mihrap nişidir.

2.1.2. Tekke ve Zaviyeler

2.1.2.1. Kindik Tekke-Zaviyesi (Mescidi)

Fotoğraf No	: 101-114
Çizim No	: 20
İnceleme Tarihi	: 27.06.2020-06.08.2020
Bulunduğu Yer	: Palu Merkeze yaklaşık 5 km mesafede, Palu Kalesinin doğu eteklerinde yer alan Aşağı Palu Mahallesinde, Murat Nehrinin kıyısında, Kindik mevki olarak adlandırılan arkeolojik kayalık alanın kuzeydoğu tarafında bulunmaktadır.
Yaptıran (Bani)	: Bilinmemektedir
Yapan	: Bilinmemektedir
Yapım Tarihi	: 15.yy başı
Konum	: 38°42'06" K-39°57'34" D
Bugünkü Durumu	: Üst örtü ve ana mekanın güney duvarı yıkık diğer duvarlar ayakta.

Planı ve Mimari Özellikleri:

Kuzeyinde ve batısında Aşağı Mahalle ev ve bahçeleri, güneyinde arkeolojik kindik ana kayalık alanı, doğusunda Murat Nehri bulunmaktadır (Foto 101-102). Yapı ismini kindik⁴⁶ kayalığı olarak adlandırılan arkeolojik alandan almıştır. Diyarbakır KTVKBK tarafından 2001 yılında tescil edilmiştir⁴⁷.

Eser, kayalık alanın dolgu yapılması ile elde edilen alana, 14,50 X 10,35 m dış ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda yan mekanlı ve “L” planlı olarak inşa edilmiştir (Çizim 20). Yapı üç bölümden oluşmaktadır. Kuzeyinde taş ayaklar üzerine inşa edilmiş üç bölümlü düz damlı (Çakar 2018a)⁴⁸ hazırlık (son cemaat) kısmı, giriş kısmından 1,55 X 0,83 m ölçülerindeki kapı açıklığından tonozlu tevhidhane⁴⁹ (ana mekan) ve bu mekanın doğusunda ikiz kemer açıklığı ile ana mekana bağlanan kuzey-güney doğrultulu tonozlu dikdörtgen (şeyh makamı (Çetin 2021) s.257) mekanlarından oluşmaktadır.

Doğu ve batı cepheleri sağır, güney cephe yıkılmıştır. Kuzey hazırlık kısmı kısmen günümüze gelebilmiştir. Eski resimlerden, üst örtünün olmadığı ancak, üst örtüyü yuvarlak kemerlerle birbirine bağlanan ortada iki ayağın yanlarda ise duvarların taşıdığı görülmektedir (Foto 103). Kuzey duvarının ortasında dikdörtgen kapı ve kapının her iki yanında birer dikdörtgen pencere bulunur (Foto 104). Tevhidhaneye (harime) dikdörtgen açıklıklı kapıdan girilmektedir. Tevhidhane doğu batı doğrultulu dikdörtgen planlı ve iki kemerle desteklenmiş tonoz üst örtülüdür. Doğu cephesinde

⁴⁶ Türkçe herhangi bir anlam ifade etmemekle beraber Zazaca küçük tepelik anlamına gelmektedir. İsmin asıl kökeni bilinmediğinden başkada bir anlam yüklenememektedir.

⁴⁷ Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 18.10.2001 tarih ve 2669 sayılı kararı ile tescillenmiştir.

⁴⁸ Giriş kısmındaki kemerlerin yüksekliği ana mekandaki tonoz örtüsü yüksekliğinde olduğu görülmekte olup duvarlarda tonoz ve kemer izlerine dair emare olmadığından bu alanın üzerinin ahşap düz dam şeklinde olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, (ÇAKAR 2018a) S.29 da “1776 yılında vakıf geliriyle cami damının bakım ve onarımından sorumlu olan loğkeşin günlük ücreti ödeniyordu” ifadesi yapının üstünün düz dam olduğu fikrini desteklemektedir.

⁴⁹ Bağımsız mescidleri olmayan tekkelerde âyinün icra edildiği, vakit namazlarının kılındığı mekâna verilen ad. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tevhidhane>

tevhidhane genişliği kadar olan ve tevhidhaneye ikiz kemerli açıklıkla bağlanan dikdörtgen şeyh makamı bulunmaktadır (Foto 105). Güney cephe ana mekana ait duvar yıkık olduğundan burası ile ilgili bir şey söylemek mümkün değildir (Foto 106). Ancak yıkık olan bu duvarın kuzey duvarının ekseninde mihrap⁵⁰ nişinin iki yanında birer pencere olması gerektiği belirtilmiştir (Foto 107) (Danık ve Yapıcı, 2007).

Tevhidhaneden ikiz kemerli açıklıkla girilen şeyh makamı, 3,00 X 5,35 m iç ölçülerinde, dikdörtgen planlı, tonoz üst örtülüdür (Foto 108). Şeyh makamının kuzey duvarının batı köşesinde, lentolu dikdörtgen bir giriş kapısı vardır (Foto 109). Bu mekânın doğu duvarı kayalıklar ile birleşiktir. Mekânın güney cephesinde dikdörtgen bir pencere izi görülmektedir⁵¹ (Danık 2006b) (Foto 110).

Yapının kemer ve kemer ayaklarında, kapı ve pencere sövelerinde, köşelerinde kesme taş, diğer kısımlarında ise kaba yonu ve moloz taş kullanılmıştır. Duvar yüzeyinde kalan izlerden kaba yonu ve moloz alanların sıvandığı görülmektedir (**Foto 111**). Tevhidhanenin duvarı içerisinde çepeçevre ahşap hatıl kullanılmıştır. (**Foto 112**). Tevhidhanenin tonozu iki adet kuzey güney doğrultulu kemerle desteklenmiş, üst örtünün üzeri kalın bir toprak tabakası ile kapatılmıştır.

Eserde süsleme unsuruna rastlanılmamıştır. Kuzey cephedeki giriş kemerlerinin oturduğu doğu duvarı üzerinde taşçı işareti olduğu düşünülen işaret bulunmaktadır (Foto 113).

Tarih ve Değerlendirme:

Kındik Tekkesinin günümüze gelebilmiş bir kitabesi bulunmamaktadır. Eski resimlerde⁵² yapının yanında üzerinde sülüs tarzlı Arapça yazılmış mermer yazı kuşağının bir parçası görülmektedir. Ancak bu kitabe parçasının akıbeti bilinmemekle beraber, bu yapıya ait olduğu ile ilgili bir veriye ulaşılamamıştır⁵³ (Foto 114). 1758 ve 1776 tarihli vakfiyelerde Kındik Cami Şerifinden bahsedilmektedir (Çakar 2018a)⁵⁴. Danık ve Yapıcı son cemaat yerinin üzerindeki taşçı işaretinden Artuklu dönemine tarihlenmektedirler (Danık ve Yapıcı, 2007; Yapıcı 2016).

Palu Kalesi civarında en uygun ve suya en yakın bölge olan Aşağı-Kasımiye Mahallesi Urartulardan beri kullanılan bir muhittir. Kındik kayalığı arkeolojik alanındaki dini tören ve merasimlere ait izler Urartulara kadar uzanmaktadır. Doğal olarak kale dışında ilk yerleşimin de bu civarda olduğu, eski yerleşiklerden Ermenilerin kalenin doğu eteklerindeki mahallelerde oturdukları, Müslümanların ise Ermeni mahalleleri ve Murat Nehri arasındaki bölgede iskan oldukları ve Eski Palu'nun buradan geliştiği söylenebilir (Alanoğlu 2017). Osmanlı kaynaklarında “zaviye-türbe, zaviye-mescit, medrese-zaviye” şeklinde yapıların birbirine yakın birkaç işlevi barındırdığı görüldüğünden, Türkmen Aşiretlerin yerleştirilme politikası çerçevesinde bu tür yapıların Akkoyunlular döneminde yoğunluk kazandığı görülmüştür (Sözen 1981). Bu nedenle Palu'da 15'inci yüzyılın başından, 16'ncı yüzyılın başına kadar hüküm sürmüş olan Akkoyunlu dönemiyapısı olarak 15'inci yy başına tarihlenebilir (Yapıcı 2004).

Yapı murat nehrinin batı kenarındaki Arkeolojik Kındik kayalıklarının arasına inşa edilmiştir. Gözlerden uzak ve sessiz bir bölge olması açısından Tekke yapısı için uygun bir alan olduğu

⁵⁰ Mihraba ait köşe taşı yapı içerisinde tespit edilmiştir

⁵¹ Danık, verdiği planda bu pencereyi de göstermiştir.

⁵² V.G.M. Arşivlerindeki resimlerde görülen kitabe parçasının akıbeti bilinmemektedir.

⁵³ Kitabenin olması gereken muhtemel yerin girişin bulunduğu kuzey duvarı olacağından sağlam bir şekilde günümüze gelen bu duvarda kitabe boşluğu ve izine rastlanılmamıştır.

⁵⁴ Vakfiyeler, Kındik Cami Şerifinin 1758 yılında imamet ve hitabetini, 1776 yılında ise damının bakım onarımı ile loğkeşin ücretinin ödenmesi hususlarını içermektedir.

düşünülmektedir. Dolayısıyla kuzey, doğu ve güney yönlerinde imar ile ilgili hiçbir faaliyet izi görülmemektedir. Batı ve Kuzeybatı yönlerinde yaklaşık 30 m mesafeden sonra yapı izleri görülmektedir. Mimari yapısı itibarıyla cami ve mescit planından farklı bir plan uygulanmıştır. Plan tipinin zaviye plan tiplerinden yan mekanlı plan tipine uyduğu görülmektedir. Yapının aslının Tekke/Zaviye olduğu sona eren tekke faaliyetlerinden sonra bu tür yapıların mihrapları olduğundan mescide ve camiye dönüştürme hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu nedenle Kındik Tekkesinin cami olarak kullanıldığı kaynaklarda geçmektedir⁵⁵. Çevrede yaşayanların ifadelerine göre Alacalı ve Kındik Tekkesi/Zaviyesinin de faal olduğunu hatırlamadıkları belirtilmiştir. Tekkenin yapım amacına uygun şekilde hiçbir dönemde minare eklenmemiş olması da minareli cami ve mescit ihtiyacının o dönem içerisinde karşılandığı kanaati hasıl olmuştur.

Bazı belge ve yayınlarda yapının kilise olduğu ile ilgili bilgiler mevcut ise de plan ve mimari unsurlarında bunu çağrıştıracak herhangi bir ize rastlanılmamıştır. Kiliselerde apsis doğuda bulunmaktadır. Yapının ise doğusunda apsise ait herhangi bir iz bulunmamaktadır. Yine kiliselerde giriş, apsisin aksında batı cephede bulunmaktadır. Bu eserde ise giriş kuzey cephenin ortasından verilerek batı cephe tamamen sağır tutulmuştur.

Giriş kısmındaki kemerlerin yüksekliği ana mekândaki tonoz örtüsü yüksekliği ile aynıdır. Duvarlarda tonoz ve kemer izlerine rastlanmadığından bu alanın üzerinin ahşap düz dam şeklinde olduğunu düşünmekteyiz (Çakar 2018a). Bununla beraber doğu tarafındaki şeyh makamı önündeki boş alanın üzerinin ahşap örtülü düz sundurma ile kapatıldığı gelen izlerden anlaşılmaktadır. Bu izler, ilk giriş mekanının doğu duvarının dış yüzünde, saçak kısmında ahşap direklere ait boşluklar olarak görülmektedir.

Yapının kitabesi, yapım tarihi cevabı aranan soruların başında gelmektedir. Eserde yapılacak bilimsel bir kazı ile birçok sorunun yanıtı ortaya çıkacaktır.

⁵⁵ Zaviye mahallesinde oturan Hasan Efendi Oğlu İbrahim Efendinin oğlunun biri Haydariye diğerinin ise Kındik Camisi imamı oldukları yazmaktadır. Bkz.

2.1.2.2. Alacalı (Acem) Zaviye⁵⁶ (Tekke)

Fotoğraf No	: 115-137
Çizim No	: 21
İnceleme Tarihi	: 04.08.2020-27.06.2020
Bulunduğu Yer	: Palu Kalesinin kuzeyinde Zeve Mahallesi Dükkanönü Camisinin 30 m doğusunda bulunmaktadır.
Yaptıran (Bani)	: Bilinmiyor
Yapan	: Bilinmiyor
Yapım Tarihi	: 15.yy
Konum	: 38042'17" K-39056'59" D
Bugünkü Durumu	: 2017 yılında Palu Kaymakamlığı tarafından restorasyonu tamamlanarak ziyarete açılmıştır.

Planı ve Mimari Özellikleri:

Piramidal külahta siyah beyaz taş alması düzende kullanılarak yapıldığı için Alacalı olarak adlandırılmış (Memişoğlu 1977) olan yapı Kanlı⁵⁷ ve Acem⁵⁸ Mescidi olarak da bilinmektedir. Zaviye, Kalenin kuzeydoğusuna 300 m mesafede, dükkanönü camisinin doğusuna 20 m mesafededir. Doğu ve kuzey cepheleri toprak kotu düşürülerek inşa edilmiştir (Foto 115-116). Eser TKTVYK tarafından 1986 yılında tescillenmiş⁵⁹, 2017 yılında ise Palu Kaymakamlığı tarafından restore edilmiştir. (Alanoğlu 2017).

Doğu batı doğrultulu dikdörtgen planlı yapı 12.20 X 8.80 m dış ölçülerine sahiptir (Çizim 21). İki bölümlü hazırlık kısmı ve tevhidhaneden⁶⁰ oluşan yapının üzeri, hazırlık kısmında tonoz, tevhidhane kısmı içeriden kubbe, dışarıdan sekizgen kasnaklı piramidal külahla örtülüdür.

Eserin batı cephesi tevhidhaneye hazırlık kısmına açılan sivri kemerli ikili girişe sahiptir (Foto 117). Kuzey cephesinde tevhidhane (harim) kısmının ortasına denk gelen dikdörtgen bir pencere açıklığı ile saçak kısmında iki köşede birer çörten bulunmaktadır (Foto 118). Sağır olan doğu cephesi toprak kotunun altında kalmıştır (Foto 119). Güney cephesinde biri güneydoğu köşeye yakın, diğeri cephenin ortasında sivri kemerli niş içerisine yerleştirilmiş dikdörtgen iki pencere ile cephenin saçak kısmında iki köşeye yakın birer çörten bulunmaktadır (Foto 120).

Eserin batısında, sivri kemerlere oturan tuğla tonoz örtülü, iki bölümlü hazırlık kısmı bulunmakta olup bölümler arası geçiş sivri kemerli bir açıklıkla sağlanmıştır. Soldaki bölümün kuzey duvarının batı kısmında dikdörtgen bir niş ile doğu kısmında sivri kemer formu verilmiş daha küçük boyutlu bir niş bulunmaktadır⁶¹. Bu bölümün doğu duvarında kesme siyah beyaz taşın inşa edilmiş

⁵⁶ Eserin mescit yada zaviye olduğu ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamakla birlikte zeve (zeyve-zaviye) mahallesi isminin bu yapıdan geldiği tahmin edilmektedir. Zeyve (Zeve-Zaviye) mahallesi Müslümanların yerleştiği üç mahalleden biri olduğunu belirtir. Bu veriler Zeyve Mahallesi'nde bulunan bu zaviyenin mahalleye ismini verdiği buranın yerleşime açılmasında öncü olduğu sonucuna götürmektedir. Yine (Natanyan, Bardizaktsi, ve Sırvantsdyants 2010) Zovya mahallesi tamamen Türklerin ikamet ettiği gösterişsiz ve toprak evlerden oluştuğunu belirtmektedir.

⁵⁷ VGMA 20.10.1992 tarihli Vakıf Eski Eser Fişi;

⁵⁸ VGMA 20.10.1992 tarihli Vakıf Eski Eser Fişi.

⁵⁹ Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu tarafından 13.02.1986 tarih ve 1838 sayılı karar ile tescillenmiştir.

⁶⁰ Bağımsız mescitleri olmayan tekkelerde âyin icra edildiği, vakit namazlarının kılındığı mekâna verilen ad. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tevhidhane>

⁶¹ Ocak nişi şeklinde yapılan bu nişlerin, bacası bulunmamaktadır. Nişlerin fonksiyonunun ne olduğu bilinmemektedir.

sivri kemerli niş içerisine yerleştirilmiş, harime açılan 1,44 X 0,78 m ölçülerinde dikdörtgen kapı açıklığı bulunur. Kapı açıklığının iç kısmında, kapının arkadan kapanmasını sağlayan ahşap sürgünün yerleştiği duvar içi boşluk bulunur. Sağdaki bölümün tevhidhaneye (harime) bakan duvarında sivri kemerli niş içerisine yerleştirilmiş dikdörtgen pencere açıklığı bulunur⁶² (Foto 121-122-123).

Tevhidhane (harim), 6.14 X 6.14 m iç ölçülerine sahip kare planlı, üstü içten kubbe, dışarıdan piramidal külah ile örtülüdür. Batı duvarında basık tuğla kemerli bir dikdörtgen pencere ile kapı girişi bulunur (Foto 124). Kuzey cephenin batı köşesine yakın, 1,50 X 0,75 m ölçülerinde lentolu dama çıkış açıklığı bulunur. Dam kısmına ters “L” formu 16 basamakla çıkılır. Duvarın ortasında basık tuğla kemerli dikdörtgen pencere ile doğu köşesine yakın kaş kemer formu dikdörtgen niş bulunur (Foto 125-126). Doğu duvarında ikisi köşelere yakın biri ortada üzeri kaş kemer formu üç dikdörtgen niş bulunmaktadır. Kaş kemer tepelikli nişler yaklaşık 0,84 X 0,48 m ölçülerinde, 0,45 m derinliğindedir. (Foto 127). Güney duvarının ortasında beşgen formu mihrap nişi ve iki yanda basık kemerli dikdörtgen pencereler yer alır (Foto 128).

Tekkenin batı cephesi, piramidal külahı, sivri kemerli pencere ve kapı nişleri, mihrap nişi ve kemerlerde kesme siyah bazalt taş ile kesme beyaz traverten taşı almalı düzende kullanılmıştır. Kuzey pencere lentosu, külah kasnağında kesme siyah bazalt taş kullanılmıştır. Güney, doğu ve kuzey cephelerinde kaba yonu, son cemaat, kuzey ve doğu duvarı, harim duvarları moloz taş ile örülmüştür. Son cemaat tonozları, harim kubbesi, tonoz kavsarası, sağır kemerler, pencere kemerlerinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Pencereler lokma parmaklı demir korkuluktur. Tevhidhanenin üzeri içeriden kubbe olup tuğla ile inşa edilmiştir. Kubbeye köşelerde tonoz bingi ve duvar yüzeylerinde yuvarlak kemerler üzerindeki tromplarla geçilir (Foto 129).

Özellikle siyah ve beyaz taşın mescidin birçok yerinde almalı düzende kullanılması yapıya “Alacalı” ismine layık estetik bir görünüm katmıştır. Güney cephede bulunan her iki sivri kemerli pencere nişi, her iki yanda dilim formu verilmiş sütun altlığı ile başlayıp, gövde kısmı kenarlarda derin bir hatla ayrılmış, köşeleri pahlı sütun formu ile devam etmiş, dışa konsol şeklinde taşmış sade sütun başlığı ile sona ermiştir (Foto 130). Güney cephe pencere lentosunun üzerindeki iki parçalı beyaz traverten taşta yüzeysel oyma tekniği ile sıralı kum saati bezemeleri görülür (Foto 131). Batı cephedeki hazırlık bölümünün pencere formu güney cephedekilerle aynıdır. Sütun taşlarının arasında geometrik örgü süslemeye sahip taşlarla sütuna hareketlilik kazandırılmıştır (Foto 132). Aynı formun farklı süslemelere sahip bir örneği de tevhidhaneye giriş kapısını içine alan sivri kemerli nişte de görülür. Ancak buradaki form çok bozulmuştur (Foto 133). Hazırlık kısmı ve tevhidhanede, kemer formu verilmiş nişler ile taş ve tuğlanın uyumlu kullanılması mekana hareketlilik katmıştır. (Foto 134-135). Mihrabı beşgen formu olup siyah ve beyaz taş almalı düzende kullanılmış, mihrap nişinin her iki yanı birer sütünce ile sınırlandırılmıştır. Sütüncelerin siyah taş sırası yivli, beyaz taş sırası geometrik örgülü süsleme ile değişimli devam etmiş, baklava dilimli süslemeli sütun başlığı ile sona ermiştir. Mihrap nişi yukarıya doğru daralan mukarnaslı kavsara ile sona ermektedir (Foto 136-137).

⁶² Bu bölümle ilgili, sağdaki (güney) tonozlu mekan için “çeşme mekanı” olduğu belirtilmiş ancak bu bölümde çeşme ile ilgili herhangi bir ize rastlanılmamıştır. VGMA 20.10.1992 tarihli Vakıf Eski Eser Fişi. Burada bulunan pencere nişinin içi, restorasyondan önce taş ile kapatıldığı için böyle bir kaniya varılmış olduğu düşünülmektedir.

Tarih ve Değerlendirme:

Yapının kitabesi bulunmamaktadır. Eser, Artuklu Dönemine (Yapıcı 2016), 15-16⁶³, 16 ve 16 yy'ın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir (Danık 2006b; Atıcı 2015). İçerden kubbe dışarıdan piramidal külah özelliği, siyah ve beyaz taşın almalı düzende kullanılması, Diyarbakır'da bulunan Akkoyunlu mimari eserlerinin tipik özelliği olmasından dolayı, 15. yy Akkoyunlu mimari yapısı olduğu düşünülmektedir (Atıcı 2015).

Alacalı Tekkede görülen içten kubbe dıştan piramidal külahlı üst örtü sistemi, Tunceli Mazgirt Elti Hatun Türbesinin (13. yy ortaları) (Kara 2000) üst örtüsünde de görülür (Bkz. Foto 260). Yine eserde kullanılan siyah bazalt taş ile beyaz traverten taşı özellikle Akkoyunlu eserlerin yoğun olduğu Diyarbakır'daki Ayni Minare Cami (1489), Şeyh Mutahhar Cami (1500), Lala (Lale) Bey Camilerinde de (15.yy sonu) kullanılmıştır. Tunceli Pertek Çelebi Ağa Cami H.976 (M.1569) (Kara 2000) (Bkz. Foto 261), Diyarbakır Safa (İparlı) Cami (1454-1478) (Bkz. Foto 262) ve Diyarbakır Nebi (Peygamber) Camilerinde (15 yy) (Bkz. Foto 263) (Sözen, 1981) hem üst örtü hem de siyah beyaz taş kullanımı yönünden, her iki özelliğin de olduğu görülmektedir.

Eser, plan ve mimari açıdan ünik bir örnek olarak karşımıza çıkar. Eser her ne kadar içerideki mihraptan dolayı mescit ve cami olarak adlandırılabilir da, planı, piramidal külahı, dama çıkış merdiveni, giriş kapısının 1,44 m yüksekliğinde basık olması, tevhidhane duvarlarında kare nişlerin varlığı, giriş kısmındaki ocak nişleri, giriş kapısının arkadan kapanmasını sağlayan sürgü kilit sistemi⁶⁴ gibi cami ve mescitlerde bütünü bir arada göremeyeceğimiz özelliklerinden dolayı cami ve mescit olarak inşa edilmiştir diyemeyiz. Yapının 40 m batısında bahçe duvarlarının birbirine bitişik olduğu Dükkanönü Cami bulunmakla birlikte bu yerin ibadet ihtiyacını ziyadesiyle karşılamakta olduğu kabul edilmektedir⁶⁵. Semtin adının Zeve⁶⁶ olması, bu semtte Tekya/Tekkepınarı (Yapıcı 2016); Çakar, 2018; Alanoğlu 2017) adlı bir mahallenin var olduğu isimlerinin de bu mahallelerde bulunan tekke ve zaviyeden aldığından dolayı, Alacalı Tekkenin mahalle ismine kaynak teşkil ettiği düşünülmektedir. Alacalı Mescidin tekke-zaviye olabileceği ile ilgili bir diğer veri, bahçe duvarları neredeyse birbirine bitişik Dükkanönü Camisinin varlığı gösterilebilir. Alacalı Tekkenin mescit olarak kullanılmış olması durumunda hemen bitişliğine cami yapılma ihtiyacını ortaya çıkarmazdı.

İncelenen Osmanlı Dönemi arşivlerinde böyle bir eserden bahsedilen bilgi ve belgeye ulaşılamamıştır. Cami ve mescit olması durumunda en azından minber konulurken verilen berat ve cami ve mescide yapılan atamalara ait izin belgelerinden birinin en azından günümüze ulaşmış olması gerekmektedir.

Öncelikle bu yapılarda (Seydili, Kındik ve Alacalı tekke/zaviyelerinde) minare unsurunun hiçbir şekilde kullanılmadığı görülmektedir. Giriş kapılarının 1,40-1,50 m yüksekliğinde yapılmış olması, tekke adabından gelen bir geleneği içerisinde değerlendirilmektedir (ÇAYIRDAĞ 1980). Yapı içerisindeki nişlerin tekkeye gelenlerin kişisel eşyalarını koymak için kullandıkları düşünülmekte olup benzer nişlerin Seydili Köyü Tekkesinde de olduğu görülmektedir.

⁶³ VGMA 20.10.1992 tarihli Vakıf Eski Eser Fişi.

⁶⁴ Bu sürgü sisteminin kapı arkasında bulunması geceleri burada konaklayan birilerinin olduğunu, yada içeride tekke faaliyetini yürütenlerin dışardan gelecek tehlikelere karşı bu sistemi kullanmış olmaları muhtemeldir.

⁶⁵ "Alacalı Mescidin ibadete açık olduğunu hiç görmedim, Dükkanönü Camisinde ibadetler yapılmaktaydı" Hayali KARATAŞ, 75 yaşında, Zeve Mahallesi Doğumlu, Görüşme: 02.05.2021

⁶⁶ "Kalepınarı adıyla bilinen mahalle Zaviye bölgesinin hemen başlangıcında bulunmaktaydı. Zaviye adı sonraki yıllarda Zeyve'ye dönüştüğü için bu mahalle 19. yüzyılda Zeyve Kalepınarı adını almıştır"

İlk olarak şehir merkezinden uzak yapıldığı düşünülen ve bir yapı topluluğunun günümüze gelen bir parçası olduğu düşünülen Alacalı Tekke-Zaviyesinin çevresinde yapılaşmanın geliştiği, sonraki dönemlerde tamamen Müslümanların yerleştiği bir semte dönüştüğü düşünülmektedir. Anadolu’da Sünniliğin yayılması ve sonraları Nakşi geleneğinin baskın olarak özellikle Palu’da yayılması ile birlikte bu tekkenin işlevini zamanla kaybettiği düşünülmektedir. Ayrıca Alacalı Tekkenin 500 m kuzeybatısında bulunan, Gedik Mezarlığında⁶⁷ halen Alevi vatandaşların yoğunlukla ziyaret ettiği Seyyid Seyfi (Küçük ve Küçük 2021)⁶⁸ (Zabun, Sebir, Sabun) Mezarı (Siracoğlu 2018) ve Abdal Dede mezarlarının bulunması bu tekke ile bir bağlarının olabileceğini düşündürmektedir. Bunlar üzerine yapılacak müstakil çalışmalar sonucunda daha sağlıklı bilgilere ulaşılabacaktır.

⁶⁷ Alacalı Tekkenin kuzeybatısına 500 m mesafe bulunmaktadır.

⁶⁸ Seydili Köyündeki Ocağın kurucu piridir.

2.1.2.3. Cemşid Bey Zaviyesi

Fotoğraf No	: 138-145
Çizim No	: Bkz.11-12
İnceleme Tarihi	: 04.08.2020-27.06.2020
Bulunduğu Yer	: Zeve Mahallesinde Cemşid Bey Külliyesi içerisinde bulunmaktadır.
Yaptıran (Bani)	: Bilinmemektedir
Yapan	: Bilinmemektedir
Yapım Tarihi	: 16.yy ikinci yarısı
Konum	: 38°42'14" K-39°56'45" D
Bugünkü Durumu	: Günümüze avlu duvarı olarak kullanılan kuzey ve doğu duvarı gelebilmiştir.

Planı ve Mimari Özellikleri:

Zaviye, Cemşid Bey Camisinin avlusunun doğu ve kuzey yönünde “L” planlı inşa edilmiştir (Bkz. Çizim 11-12). Kuzey kısmı avluyu tamamen kapatırken, doğu kısmı türbe duvarında sona ermektedir. Doğü kısmının güney duvarı türbenin de kuzey duvarı olarak kullanılmıştır. Zaviyeye ait bu duvarlar, yıllar içerisinde çeşitli müdahaleler ile günümüze gelmiştir (**Foto 138-139-140**). TKTVYK tarafından 1986 yılında tescillenmiştir⁶⁹.

Zaviye, caminin kuzeydoğu yönünden batı ve güney tarafına uzanan “L” plana sahiptir (Foto 141-142). Günümüze sadece kuzey, doğu ve batı cephe duvarları gelebilmiştir⁷⁰. Bugün avlu duvarı olarak kullanılan zaviyenin kuzey cephe duvarının ortasında basık kemerli bir kapı ile kuzey cephesinde altı, doğu cephesinde ise dört, batı cephesinde iki olmak üzere oniki dikdörtgen lentolu pencere bulunmaktadır (Bkz. Foto Katalog 2.2.1.3).

2014 yılı onarımından önce zaviye dış duvarlarında siyah/beyaz kaba yonu ve kesme taş görülmüyorken, 2014 onarımında tamamen kesme siyah bazalt taşla dönüştürülmüştür. Duvarların iç yüzünde ise yonu ve moloz taş kullanılmıştır.

Süsleme unsuru olarak, kuzey duvarı ortasında bulunan giriş kapısının sağ ve solunda yer alan silmeli sütunun üzerindeki küçük dendanlardan başka süsleme unsuruna rastlanılmamıştır. Kapı kemeri iki parçadan oluşmaktadır. Bu parçalardan doğudaki beyaz mermer olup iç yüzünde “intekale” (göçtü), batıdaki parça ise gri mermer olup “beka” (sonsuz) kelimeleri okunabilmekte olduğundan bunların mezar taşı olduğu anlaşılmaktadır. Bu taşlara, kemer formu verildiğinden yazıların çoğu yok edilmiştir (Foto 143-144).

2014 yılında yapılan onarımda cephelerdeki farklı renkteki taşlar ile bozulmuş taşların hepsi siyah bazalt taş ile değiştirilmiş, duvar iç yüzleri derzlenmiştir. Döşeme yenilenmiş, giriş kapısı aynı

⁶⁹ Külliye içerisinde bulunduğundan bütün olarak Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu tarafından 13.02.1986 tarih ve 1838 sayılı karar ile medrese olarak tescillenmiştir. Ancak araştırmalarımızda medrese olarak bilinen bu yerin zaviye olduğu medresenin ise daha kuzeyde olabileceği tahmin edilmektedir.

⁷⁰ Günümüzde cami avlu duvarı olarak kullanılan zaviyenin, diğer duvarları ve kalıntıları 2015 yılında devam eden restorasyon kapsamında sondajlarla ortaya çıkarılmış ancak kazının bütün alanda yapılması Koruma Kurulu tarafından uygun görülmeyle üzerine kapatılması kararı alınarak mevcut izler belgelendikten sonra kapatılmıştır. Diyarbakır K.V.K.B.K. 27.11.2015 tarih ve 3747 sayılı kararı

şekilde korunmuştur. 2014 restorasyonunda külliyeinin kuzey bahçesinde mezarların bulunduğu alanda 2015 yılındaki kazıda, düzgün taşlarla yapılmış kuzeye doğru devam eden duvar izleri çıktığı gibi cami avlusunda yapılan sondaj kazısında kesme siyah bazalt taşla yapılmış oda giriş eşiği ve bölme duvar izleri ortaya çıkarılmış olup ortaya çıkarılan kapı giriş kotu, cami giriş kotunun çok altında kalmasından dolayı kurul kararı ile tekrar üzeri kapatılmıştır.

Tarih ve Değerlendirme:

Zaviyenin hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Ancak yapının plan olarak “L” plan tipinde olması ve Cemşid Bey Camisini çevrelemesi planının caminin planına göre ortaya çıktığını yada birlikte yapıldıklarını göstermektedir.

H.969 (M.1561) tarihli Rüstem Bey bin Cemşid Bey vakfiyesinde, Çınaz (Saraybahçe) Köyü gelirlerini Medresedeki Müderrise, Cami görevlilerine, Zaviyede tahsil yapan talebelere ve kendi evlatlarına şeklinde vakfetmiş⁷¹ olup cami, medrese ve zaviye ifadelerinin ayrı ayrı kullanıldığı görülmektedir. Bu nedenle Camiyi kuzey ve doğu yönlerden saran daha sonra Cemşidiye (Cimşidiye) Medresesi (Çelik 2018)⁷² olarak anılan yapının Cemşid Bey Zaviyesi olduğu ve 16.yy’ın ortalarında inşa edildiği düşünülmektedir (Alanoğlu 2017; Çakar ve Kısa 2008).

1623 tarihli Hasan Bey bin Mehmed Bey vakfiyesinde de evladının soyu kesilirse Kacar adlı köyün gelirlerini “Cemşid Bey Zaviyesine” vakfettiği (Anonim 1623), yine 1764 tarihli vakfiye kaydında vakfedilen akarların vakfedilen kişinin soyunun kesilmesi durumunda “zaviyenin yanındaki medreseye verilmesi” şart koşulmuştur (Alanoğlu 2017). 1902 tarihli Diyarbakır Salnamesinde Cemşid Bey’in *zâviye-i i’tikâfi* ile caminin aslını muhafaza ettiği belirtilmektedir (İzgoer, Tellioglu, ve Kaya 1999). Buna göre bu alanda cami, medrese ve zaviye yapılarının var olduğu sonucu çıkmaktadır. Osmanlı kaynaklarında “zaviye-türbe, zaviye-mescit, medrese-zaviye” şeklinde yapıların birbirine yakın birkaç işlevi barındırdığı görüldüğünden, bu eserde de zaviye-medrese, zaviye-cami şeklinde birkaç işlevin bir arada kullanılmış olması ihtimaller dahilindedir (Sözen 1981)

Yine zaviyenin duvarlarının dış yüzü 1997 restorasyonundan önce eski resimlerden tamamının devşirme ve farklı taş çeşidiyle yapıldığı görülmektedir. 1997 onarımında kısmen, 2014 restorasyonlarında ise kapı girişi hariç devşirme ve diğer taşlar sökülerek tamamen kesme taşla dönüştürülmüştür.

2014 restorasyonu kapsamında yapılan kazıda ortaya çıkarılan ve üzeri kapatılan izlerin planının ve mahiyetinin net olarak anlaşılabilmesi için alanda detaylı bir kazı gerekmektedir. Eser 1930’lu yıllar ile 1950’li yıllar arasında kadar cezaevi olarak kullanılmıştır⁷³. 1930’lu yıllarda duvarlara kazınmış mahkûm ve asker isimleri bunu belgeler niteliktedir (Foto 145).

Avlu giriş kapısı üzerinde kemer taşı olarak kullanılan mezar taşlarının, türbe içerisindeki, Cemşid Bey’e ait mezar taşındaki yazı karakteri, içeriği ve malzeme yapısı ile birebir uyduğu tespit edilmiştir. Buna göre mezar taşı atölyelerinde eksik yada yanlış yazılmış olan bu taşlara farklı

⁷¹ Evladının soyu kesilirse medreseye ve müderrislerine, camiye, imamına ve hademelerine, burada sakin olan muhasillere, sair misafirlere, ibneissebile (yolculuk sırasında fakir düşenler) ve orada ikamet edenlere şart kılmıştır.

⁷² 1560 yılında Cemşid Bey Palu’da bir medrese inşa ettirerek bazı yerleri buraya vakfettirmek için merkezden izin talebinde bulunmuştur. s.204; 1562 tarihli vakfiyesinde de Çınaz köyündeki gelirlerden medreseye de pay aktarılması vakfedilmiştir. Bu yapının medrese olduğu yönünde bilgiler için Bkz.

⁷³ İbrahim Hancı, 1936 Palu doğumlu, görüşme; 30.06.2022

fonksiyon verilerek bu alanda kullanıldıkları düşünölmektedir. Bu taşların hangi tarihte burada kullanıldıkları ise bilinmemektedir. Türbe içerisinde bazı mezar taşlarının traverten taştan yapıldıkları ve deforme oldukları görölmektedir. Bu nedenle traverten taştan yapılmış mezar taşlarının bozulması neticesinde Cemşid Bey'in mezar taşının mermer malzeme ile yenilenmiş olabileceğı tahmin edilmiştir.

2.1.2.4. Seydili Köyü Zaviyesi (Hacı Ali⁷⁴ Cami)

Fotoğraf No	: 146-162
Çizim No	: 22
İnceleme Tarihi	: 07.08.2020
Bulunduğu Yer	: Palu İlçesinin güney-batısında, 4 km. mesafedeki Seydili Köyünde bulunmaktadır.
Yaptıran (Bani)	: Bilinmemektedir
Yapan	: Bilinmemektedir
Yapım Tarihi	: H.975 (M.1567-68)
Konum	: 38°41'36" K-39°53'15" D
Bugünkü Durumu	: İbadete açıktır

Planı ve Mimari Özellikleri:

Tekke, köy merkezinin kuzeyinde bulunan tepenin ortalarındaki düzlüğün köye bakan yamacında, demiryolu hattının kuzeyinde bulunmaktadır. Kuzey-güney eğimli arazi düzeltilerek elde edilen alana inşa edilmiştir. Camiye doğusundaki patika yol ile güneyindeki merdivenlerle çıkılabilmektedir (**Foto 146**). Diyarbakır KVTVKBK tarafından 10.11.2006 tarih ve 901 sayılı kararı ile tescil edilmiştir. Tekke, doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen planlı, 12.10 X 9.40 m dış ölçülerindedir (**Çizim 22**). Tonoz üst örtünün üzeri günümüzde galvaniz sac malzemeli beşik çatı kaplıdır. Eser, cami olarak kullanılmaktadır. Yakın zamanda doğusuna son cemaat kısmı ve minare eklenmiştir (**Foto 147**).

Yapının doğu cephesine bitişik muhdes son cemaat kısmı bulunmaktadır. Doğü cephenin ortasında sivri kemer nişli, giriş açıklığı bulunmaktadır (Foto 148-149). Güney cephede iki dikdörtgen pencere bulunmaktadır (Foto 150). Tekkenin batı cephesinde güney köşeye yakın, kemerli küçük bir pencere bulunmaktadır (Foto 151). Sağır olan kuzey cephesi eğimli arazi yapısından dolayı toprak altındayken, 1996 yılında⁷⁵ toprak dolgu kaldırılarak cephe açılmış ve sıvanmıştır. (Foto 152). Tekkeye (Cami) doğusundaki muhdes son cemaat bölümünün içinden geçilerek, doğü cephenin ortasından (Arslan 2003)⁷⁶ açılan lentolu basık kapıdan tevhidhaneye (harime) girilmektedir. Bu açıklığın bulunduğu kısım, kalın duvarın ortasına kadar sivri kemerli derin bir niş veya eyvan (Arslan 2003) olarak düzenlenmiştir. Bu kemerler, yüzeye yakın yerde oturma sahanı olarak düzenlenmiş pabuçlarla sona ermektedir. Bu nişin ortasında ahşap tek kanatlı, 1,52 X 0,85 m ölçülerinde lentolu dikdörtgen kapı açıklığından bir basamakla tevhidhaneye (harime) inilir (bkz.Foto149). Tevhidhane (harim) 9.97 X 5.06 m iç ölçülerinde olup tonoz üst örtü, tevhidhaneyi (harimi) üç eşit parçaya bölen kuzey güney doğrultulu dışa taşkın iki kemerle desteklenmiştir (Foto 153). Doğü duvarının ortasında giriş kapısı bulunmaktadır. Kapının her iki tarafında birer adet yaklaşık 0,40 X 0,40 m ölçülerinde birer niş bulunur (Foto 154). Güney duvarının ortasında yarım daire kesitli mihrap nişi bulunur. Duvarın batısı ve doğusuna yakın derin dikdörtgen pencere boşluğu bulunmaktadır. Pencere kotu harim döşeme kotundan yaklaşık 15 cm yüksekliktedir (Foto 155). Batı duvarında iki niş ile üst kotta güneybatı köşeye yakın küçük bir mazgal pencere bulunur. Kuzey duvarında ise diğer nişlerle aynı simetride üç niş bulunur (Foto 156-157). Minberi yakın zamanda yenilenmiştir. Eserin duvar köşelerinde ve pencere kenarlarında siyah ve kesme beyaz taş, duvarların

⁷⁴ Seydili Köyü hakkında bkz. Komisyon, Tarihte ve Günümüzde Palu, Palu 1998, s 132-133.

⁷⁵ Cephe toprak yükünden kurtararak yapının nem almasının önüne geçilmiştir (Kendim inşaatında işçi olarak çalıştım-Tez Yazarı).

⁷⁶ Güney köşeye yakın yerden açıldığını yazmış ayrıca plana da öyle işlemiştir.

diğer kısımları ise kaba yonu ve moloz taş, saçaklarda sal taşları kullanılmıştır (Foto 158). Kuzey cephe sıvanmıştır. Tevhidhane (Harim) tamamen sıvanarak boyanmıştır. Pencerelerinde lokma demir parmaklık kullanılmıştır (Foto 159). Tonozda akustik için küpler kullanılmıştır. Eserde güneybatı duvar köşelerinde bulunan “L” biçimli taşçı işaretleri haricinde herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır. Üzeri yoğun boyalı, kabarıklı giriş kapısının sanatsal bir değeri vardır (Foto 160-161).

Tarih ve Değerlendirme:

Tevhidhane giriş kapı kemerinin sol tarafında düzgün bir yazıyla “sene 975” yazısı kazınmıştır (Foto 162). Zaviyenin Elâzığ yapıları içerisinde benzer örneği olmadığından, karşılaştırmalarla 17. yy’ın başlarına tarihlendirilmiştir (Arslan 2003). Ancak harim giriş kemerinin sol tarafındaki “sene 975” tarihine göre, M.1567-68⁷⁷ yıllarına denk gelen bu tarihin zaviyenin inşa ya da onarım tarihi olması muhtemeldir.

Yapının hemen 40 metre batısında ocak⁷⁸ olarak tabir edilen ziyaret yeri bulunmaktadır. Bu köyde 17-18 yy’a kadar Alevi Türkmen’lerinin yaşadığı, Bu köye 12-13 yy’larda Erdebil yada Bağdat-Kerbela bölgelerinden geldikleri varsayılmaktadır. (Şahin, 2007; Küçük ve Küçük 2021). Seyit Musa Kazım’ın soyundan gelen Seyit Sabır (Seyfi) ocağının merkezinin bu köyde olduğu, köyün adının da buna istinaden Seyyid İli kelimelerinin zamanla Seydili’ye dönüşmesi ile oluştuğu söylenmektedir (Elmas, 2015; Küçük ve Küçük 2021). Yine köyde ocak, tekke ve medrese olduğundan bahsedilmektedir (Anonim t.y.-a). Öncelikle bu yapılarda (Seydili, Kındık ve Alacalı tekke/zaviyelerinde) minare unsurunun hiçbir şekilde kullanılmadığı görülmektedir. Giriş kapılarının 1,40-1,50 m yüksekliğinde yapılmış olması, tekke adabından gelen bir gelenektir (Çayırdağ 1980). Tevhidhane içerisindeki nişlerin tekkeye gelenlerin kişisel eşyalarını koymak için kullanıldığı düşünülmektedir Benzer nişlerin Alacalı Tekkesinde de olduğu görülmektedir. Anadolu’da Sünniliğin yayılması ve sonraları Nakşi geleneğinin baskın olarak özellikle Palu’da yayılması ile birlikte bu tekkenin, cami-tekke fonksiyonunun geçişli olmasından dolayı camiye dönüştürülmüştür⁷⁹. Ayrıca Eski Palu Zeve Semtinde bulunan Gedik Mezarlığında⁸⁰ halen Alevi vatandaşların yoğunlukla ziyaret ettiği Seydili Köyündeki Seyid Seyfi Ocağı kurucusu (Anonim t.y.-a) Seyyid Seyfi-Safi (Zabun, Sebir, Sabun) mezarı bulunmaktadır (Siracoğlu 2018)

⁷⁷ “Girişte bulunan kitabesine göre 1550 yılında yapılmıştır” diye yazmıştır. Bkz. DANIK, E., «Yukarı Fırat Bölgesi 2005 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması.» 2006:234. Caminin Türkçe tabelasında yazan 1550 tarihini kitabe olarak yazdığı kanaatindeyim. Bu çalışmanın yapıldığı tarihte aynı köyde ücretli öğretmenlik yapmakta idim ve de muhdes son cemaat bölümündeki çeşmeye ait olduğu söylenen kitabenin mulajı tarafımdan alınmış başkada kitabeye rastlanılmamıştır.

⁷⁸ Ocak Alevîlik’te dedenin mensup olduğu soyu ifade etmek için kullanılır. Dedelik kurumu yapısı gereği soy güden, soya tâbi olan bir kurumdur. Buna göre bir dede öldüğünde yerine oğlu geçmektedir. Bu olgu Alevî geleneğinde ocak şeklinde adlandırılır.

⁷⁹ Akşehir Seyyid Mahmud Hayrani Zaviyesi (H.667-M.1268), Erzincan Melik Gazi Zaviyesi (13.yy), Kayseri Havadan Köyü Şeyh İbrahim Zaviyesi (13.yy sonu) benzer örnekli zaviyelerdir.

⁸⁰ Alacalı Tekkenin kuzeybatısına 500 m mesafe bulunmaktadır.

2.1.3. Kiliseler

2.1.3.1. Surp Lusavoriç Kilisesi

Fotoğraf No	: 163-174
Çizim No	: 23
İnceleme Tarihi	: 27.06.2020-06.08.2020
Bulunduğu Yer	: Palu Kalesinin güneyinde Çarşıbaşı Mahallesi, Ulu Caminin 150 metre güneydoğusunda bulunmaktadır.
Yaptıran (Bani)	: Bilinmemektedir
Yapan	: Bilinmemektedir
Yapım Tarihi	: 19.yy ortaları
Konum	: 38°42'06" K-39°57'34" D
Bugünkü Durumu	: Kubbesi ve narteks kısmı çökmüş diğer duvarlar kısmen ayakta kalmıştır.

Planı ve Mimari Özellikleri:

Eski Palu'nun ticaret merkezi Çarşıbaşı Mahallesi, Çarşıbaşı'ndan Tarihi Palu Köprüsüne giden yolun üzerindedir (Foto 163). Eser TKTVYK tarafından 1986 yılında tescillenmiştir⁸¹.

Doğu batı doğrultulu dikdörtgen planlı ve tek nefli inşa edilen kilise yaklaşık 11.60 X 22.60 m ölçülerindedir (Çizim 23). Narteks, naos, bema ve apsis bölümlerinden oluşmaktadır (Aytaç 2020) Kilisenin üst örtüsü, narteks kısmında düz⁸², naos kısmı kubbe, bema kısmında tonoz, apsis kısmı ise yarım kubbe ile kapatılmıştır.

2018 yılında yapılan kazı çalışmalarında günümüze tamamen yıkık olarak gelmiş olan batı cephesinin duvar izleri ortaya çıkarılmıştır (Foto 164). Bu izlerde kapı boşluğunun cephenin aksında yer aldığı görülür. Yapılan kazıda kesme taş kaplama izleri ortaya çıkmıştır. Bu izlerin yapının tüm cephelerinde silme kotuna kadar uygulandığı silme kotundan sonra ise sıvalı olduğu görülmektedir. Kuzey cephe üst kotunda üçlü pencere grubu ve cephenin doğu köşesine yakın vaftiz odası bulunmaktadır. Doğusunda apsis kısmı ve apsisin her iki yanında pastoforyum odaları bulunmaktadır. Güney cephede de kuzey cepheye simetrik üçlü pencere grubu yer alır (Foto 165-166-167).

Yapıya kazıda izleri çıkarılmış ancak günümüze gelememiş batı cepheden açılan kapıdan girilmektedir. İç alanın tamamı, dışa taşkın kesme taş silme ile bir kuşak şeklinde çevrilerek adeta iki bölüme ayrılmıştır. Altta ve üstte farklı mimari unsurlarla iç kısma hareketlilik kazandırılmıştır. Narteks kısmına ait kuzey ve güney duvarlarının çok az bir kısmı günümüze gelebilmiştir. Günümüze gelemeyen narteks kısmından ahşap bir merdivenle "Vernadun" denilen kadınlar mahfiline çıkıldığı belirtilir (Aytaç 2020). Naos kısmı duvarları kuzey cephede büyük ölçüde ayakta olup güney cephede alt kısım yıkıktır. Kuzey ve güney duvarları alt kısımda üçlü sağır niş ve üst kotunda üçlü pencere grubu yer alır. Bu kısmın üzeri her yüzünde kemerli birer pencere bulunan sekizgen kasnaklı kubbe ile örtülü olup kubbe kısmı yıkılmıştır. Bema kısmı duvarları büyük ölçüde sağlam kalabilmiştir. Bemanın kuzeyinde bir kapı ile girilen, yamuk planlı, yaklaşık 10 m2 ölçülerinde üzeri tonoz örtülü

⁸¹ Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu tarafından 13.02.1986 tarih ve 1838 sayılı karar ile tescillenmiştir.

⁸² Üst örtüsü günümüze gelemeyen bu bölümün üzeri restorasyon projesinde düz olarak gösterilmiştir. Bkz. Çizim 15

vaftiz odası bulunmaktadır. Bemanın üzeri büyük bir tonoz örtülüdür. Apsis kısmı zemin kotundan daha yüksek olup dört basamakla çıkılmaktadır (Aytaç 2020) Yaklaşık bir metre yükseltiye sahip kemerli geçişlerle kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerde bulunan pastoforyumlara girilmektedir. Tamamen yıkılmış olan pastoforyumların izleri yapılan kazıda ortaya çıkarılmıştır (Aytaç 2020). Apsisin üst örtüsü yarım kubbe şeklinde olup doğuya bakan yönde kubbe altında küçük bir aydınlık açıklığı bulunmaktadır (Foto 168-169-170-171).

Naos kısmı güney cephe pencere altı duvarda, düzgün kesme bazalt ve traverten taş kullanılmıştır. Bema kısmının tamamı ile apsiste kısmen, naos kısmının üst bölümünde yapıyı çepeçevre dolaşan moloz taş örgüsü aralarına yatayda düzgün tuğla hatıllarla cepheye hareketlilik kazandırılmıştır. Vaftiz odası ve apsis duvarları moloz taş ve sal taşları kullanılarak inşa edilmiştir. Kubbe, tonoz ve kemerlerde tuğla malzeme kullanılmıştır. Naos kısmında kubbeyi taşıyan ayaklar demir gergilerle birbirine bağlanmıştır. İç kısım tamamen sıvanmıştır.

Kubbe çevresinde, geçiş yerlerinde, kemerlerde, litürjik taş süslemeler (Aytaç 2020), Hristiyanlık ile ilgili yazı ve fresk tekniğinde resimler bulunmaktadır. Ancak zamanla büyük çoğunluğu yok olmuştur (Foto 172-173-174). Projesinin çizilmesi için yapılan kazıda, bunlara yönelik parçalar ve haç işlemeli taşlar bulunmuştur (Aytaç 2020).

Tarih ve Değerlendirme:

Kitabesi günümüze gelememiş kilisenin hangi tarihte yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. Aytaç, 19. yy'ın ortalarına tarihlendirmektedir (Aytaç 2020). Danık, Palu yerleşiminde görülen kiliselerin en erken 16-17 yy da yapılmış olduğunu belirtir (Danık 2007; Danık 2006b).

Polonyalı Simeon (1608-1639) tarihlerinde Anadolu'yu anlattığı eserinde, Palu'da sekiz güzel kilise olduğundan bahseder ancak isim ve mevki vermez (Andreasyan,1964). L.İnciciyan'ın 18.yy'da Palu'da, Surp Grigor, Surp Sahak, Surp Kiragos ve Surp Asdvadzadzin olmak üzere dört Ermeni kilisesi olduğunu yazar (Alanoğlu 2017). 1878 de Palu'ya gelen Rahip Boğos Natanyan (Natanyan vd. 2010)⁸³, Ermenilerin dört semti olduğunu ve semtlerin kilisenin adıyla ayrıldığını, Surp Sahak, Surp Lusavoriç, Surp Asdvadzadzin ve Surp Kiragos adlı dört kilisenin olduğunu, diğerlerinin eski olmasına rağmen Surp Lusavoriç Kilisesinin yeni inşa edildiğini ve haç şeklinde bir kubbesi olduğunu belirtmiştir (Natanyan vd. 2010)⁸⁴. İnciciyan'ın belirttiği dört kiliseden Surp Grigor Kilisesinin, Natanyan'ın belirttiği listede olmadığı, bunun yerine Surp Lusavoriç Kilisesine yer vermiş olmasının nedeni, 1789 yılında (Köküm ve Özçelik 2018) Sadarete yazılan şikâyetlerden Palu'da büyük bir yıkıma neden olan depremden bazı kiliselerin yıkıldığı (Alanoğlu 2017) bilgisine dayanarak bu kilisenin de yıkılmış olabileceği ve Natanyan'ın yeni kilise demesinden kastın yakın zamanda yapıldığı şeklinde yorumlanabileceği kanaatindeyiz. Nitekim Osmanlı Devleti'nin kilise ve havralar konusundaki resmî politikası, şehir merkezlerinde yeni kilise ve havra yapımına izin vermezken bu yapıların onarımlarına ve yıkılan kilise/havranın yerine yenisini yapmaya onay verdikleri bilinmektedir. Islahat Fermanına kadar bu uygulama bu şekilde devam etmiş, 1856 Islahat Fermanı ile yeni kilise ve havra yapımına resmi anlamda izin verilmiştir (Özeke 2017). Bu nedenle İnciciyan'ın ismini belirttiği, Natanyan'ın ise ismini belirtmediği kiliseler içerisinde yer alan Surp

⁸³ Marhasalık Bölgesi Önder Kaymakamı

⁸⁴ Aynı yıl Palu'ya gelen ve Rahip Boğos Natanyan ile Havav (Kovancılar Habab- Ekinözü Köyü) Kilisesinde karşılaşan Rahip Karakin Vartabed Sırvantsdyants, Paluda Surp Sarkis, Surp Lusavoriç, Surp Asdvadzadzin ve Surp Kiragos adlı dört kilise olduğunu belirtir Natanyan'ın verdiği kilise isimlerinden Surp Sahak Kilisesi yerine Sırvantsdyants Surp Sarkis ismini vermiştir. Bu isimlerin farklı olmasının nedeni aynı kilisenin iki isimle anılıyor olması ya da Palu'da birkaç gün kaldığını ve bu günlerde de hasta olduğundan isimleri karıştırmış olmasından kaynaklanmış olabilir. Natanyan Palu Bölgesi için uzun süreli teftiş yaptığından isim konusunda daha itibarlı görmekteyiz.

Grigor Kilisesinin bu depremde yıkılmış olabileceği, Surp Lusavoriç Kilisesinin yıkıldığı düşünölen Surp Grigor Kilisesinin temelleri üzerine, 19.yy'ın ortalarında yeniden inşa edilmiş olabileceğini söyleyebiliriz.

Lusavoriç Kilisesinin 19.yy ortalarında kubbeli olarak inşa edilirken, emsal kilise yapılarının bazilikal tarzda tonoz üst örtölü bir planda inşa edildiğı görölür.

Ayrıca kilisenin bitişiğinde erkek okulunun olduğı(Anonim t.y.-b), “Kilisenin adıyla anılan ve yüksekçe bir binadan ibaret olan okulun, diğetine kıyasla daha düzenli ve yüz elliden fazla talebenin çeşitli sınıflara ayrılmış durumda olduğı, okuma, dilbilgisi, matematik, Ermeni tarihi, Hristiyanlık, güzel yazı gibi derslerin okutulduğundan” bahsedilir (Natanyan vd. 2010).

Kilise define arayıcılarının hedefi haline gelmiş bundan dolayı birçok noktasında yıkıntı ve çöküntüler oluşmuştur. Ancak buna rağmen kısmen ayakta kalmayı başarmış olan yapıya yönelik Müze Müdürlüğü tarafından tespit kazıları yapılmış ve yapıya ait mimari unsurlar ortaya çıkarılmıştır. Yapı çevresinde kazı çalışmalarının tüm satıhlarda tamamlanarak, biran önce restore edilmesi ve daha fazla yapısal kaybın önüne geçilmesi gerekmektedir.

2.1.3.2. Küçük Kilise

Fotoğraf No	: 175-178
Çizim No	: -
İnceleme Tarihi	: 27.06.2020-06.08.2020
Bulunduğu Yer	: Palu Kalesinin güneyinde bulunan Çarşıbaşı Mahallesi, Surp Lusavoriç Kilisesinin 40 metre kuzeydoğusunda yer almaktadır.
Yaptıran (Bani)	: Bilinmemektedir
Yapan	: Bilinmemektedir
Yapım Tarihi	: 15-16.yy
Konum	: 38°42'06" K-39°57'34" D
Bugünkü Durumu	: Sadece temel izleri ve kuzey duvarından bir parça günümüze gelebilmiştir.

Planı ve Mimari Özellikleri:

Eski Palu'nun ticaret merkezi olan Çarşıbaşı Mahallesi, bulunan Kilisenin 40 m güneybatısında Surp Lusavoriç Kilisesi, 100 metre batısında da Ulu Cami bulunmaktadır. Doğu batı doğrultulu hafif meyilli arazide inşa edilmiştir (Foto 175-176). Tescil görmemiştir.

Eserden günümüze kuzey cepheye ait bir parça duvar kalıntısı ve doğu yönde temel düzeyinde bazı izler kalmıştır (Foto 177-178). E. Danık bu izler üzerinden, yapının üç nefli bazilikal bir planı yansıttığını ve kuzey yönü ekseninde bir giriş kapısı olduğunu, örtü sistemine ait bir verinin de olmadığını belirtmektedir (Danık 2006b). Ancak günümüzde mevcut alan üzerinde plan verecek bir izin mevcut olmadığı görülmektedir.

Günümüze gelen duvar parçasında moloz taş kullanılmış, taş araları kaba derzle derzlenmiştir. İç kısımda üst örtüye ait parçalardan tonoz olduğu düşünülen üst örtüde tuğla malzeme kullanıldığı görülmüştür.

Herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır.

Tarih ve Değerlendirme:

Yapının sadece temeline ait toprak yığıntısı ve bir parça duvarı günümüze gelebilmiş olup kitabesi ve yapıyla ilgili herhangi bir belge bulunamamıştır. E. Danık, mimari olarak 18-19 yy'a tarihlendirmiştir (Danık 2006b).

S. Yapıcı, Eski Palu'da dört Ermeni Mahallesi olduğunu belirtmektedir (Yapıcı 2016). Polonyalı Simeon (1608-1639) tarihlerinde Anadolu'yu anlattığı eserinde, Palu'da sekiz güzel kilise olduğundan bahseder ancak isim ve mevki vermez (Andreasyan, 1954). L.İnciciyan'ın 18.yy'da Palu'da, Surp Grigor, Surp Sahak, Surp Kiragos ve Surp Asdvadzadzin olmak üzere dört Ermeni kilisesi olduğunu yazar (Alanoğlu, 2017). 1878 de Palu'ya gelen Rahip Boğos Natanyan, Ermenilerin dört semti olduğunu (Natanyan vd. 2010) ve semtlerin kilisenin adıyla ayrıldığını, Surp Sahak, Surp Lusavoriç, Surp Asdvadzadzin ve Surp Kiragos adlı dört kilisenin olduğunu, diğerlerinin eski olmasına rağmen Surp Lusavoriç Kilisesinin yeni inşa edildiğini ve haç şeklinde bir kubbesi olduğunu belirtmiştir. İnciciyan'ın belirttiği dört kiliseden Surp Grigor Kilisesinin, Natanyan'ın belirttiği listede olmadığı, bunun yerine Surp Lusavoriç Kilisesine yer vermiş olmasının nedeni, 1789 yılında (Köküm ve Özçelik 2018) Sadarete yazılan şikâyetlerden Palu'da büyük bir yıkıma neden olan depremden bazı kiliselerin yıkıldığı (Alanoğlu 2017) bilgisine dayanarak bu kilisenin de

yıkılmış olabileceği ve Natanyan'ın yeni kilise demesinden kastın yakın zamanda yapıldığı şeklinde yorumlanabileceği kanaatindeyiz. Osmanlı Devleti'nin kilise ve havralar konusundaki resmî politikası, şehir merkezlerinde yeni kilise ve havra yapımına izin vermezken bu yapıların onarımlarına ve yıkılan kilise/havranın yerine yenisini yapmaya onay verdikleri bilinmektedir. Islahat Fermanına kadar bu uygulama bu şekilde devam etmiş, 1856 Islahat Fermanı ile yeni kilise ve havra yapımına resmi anlamda izin verilmiştir (Özeke 2017). Bu nedenle İnciciyan'ın ismini belirttiği, Natanyan'ın ise ismini belirtmediği kiliseler içerisinde yer alan Surp Grigor Kilisesinin bu depremde yıkılmış olabileceği, Surp Lusavoriç Kilisesinin yıkıldığı düşünülen Surp Grigor Kilisesinin temelleri üzerine, 19.yy'ın başlarında yeniden inşa edilmiş olabileceğini söyleyebiliriz.

Bu duruma göre Surp Lusavoriç Kilisesinin 1878 yılından önce yeniden yapıldığı ile ilgili bilgi, diğer üç kilisenin bu kiliseden önce inşa edildiğini gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Buna göre bu yapının Surp Sahak, Surp Asdvadzadzin ve Surp Kiragos kiliselerinden biri olduğu ve Polonyalı Simeon'un da verdiği bilgilere dayanarak 17. yy'ın başında var olduklarını bilinen bu kilisenin, daha erken tarihlemeyle 15-16. yy'larda inşa edilmiş olabileceğini söyleyebiliriz.

Yapı hakkında hiçbir bilgi ve belge yoktur. Elde olan bazı bilgi ve belgelerde yapının mahiyetinin ve isminin net olarak bilinmemesinden dolayı, yapıyla ilişkilendirilememektedir. Yapının ayakta kalan parçası da yok olmadan evvel bilimsel bir kazı ile daha net veriler elde edilmesi ve korunması gerekmektedir.

2.2. Mezar Yapıları

2.2.1. Türbeler

2.2.1.1. Cemşid Bey Türbesi

Fotoğraf No	: 179-189
Çizim No	: Bkz.11-12-13-14
İnceleme Tarihi	: 04.08.2020-27.06.2020
Bulunduğu Yer	: Zeve Mahallesi Cemşid Bey Külliyesi içerisinde bulunmaktadır.
Yaptıran (Bani)	: Bilinmemektedir
Yapan	: Bilinmemektedir
Yapım Tarihi	: 16.yy sonu
Konum	: 38°42'14" K-39°56'45" D
Bugünkü Durumu	: Cami ile birlikte restore edilerek ziyarete açılmıştır.

Planı ve Mimari Özellikleri:

Cemşid Bey Külliyesinin içerisinde caminin doğu cephesinin güney ucuna bitişik bir şekilde inşa edilmiştir (Foto 179-180). Türbenin kotu cami kotunun altındadır. İçerisinde Cemşid Beyle birlikte bey ailesine ait sekiz sanduka bulunmaktadır. Bu gömümlerle birlikte cami çevresi günümüze kadar bey ailesinden olanların aile mezarlığı olarak kullanılmıştır (Foto 181). TKTVYK tarafından 1986 yılında tescillenmiştir⁸⁵.

Türbe sekizgen plan kurgusuyla ele alınmış ancak yedigen planlıdır (Bkz. Çizim 11-12-13-14). Türbenin kuzey duvarı kendisinden evvel var olan zaviyenin duvarına, batı duvarı da cami duvarına doksan derece açıyla bitişik olduğundan, sekizgen plan kurgusu kuzey ve batı cephelerdeki duvarın dik birleşmesinden dolayı eksik kalmaktadır. Yedigen türbe gövdesi bir sıra saçakla üst örtüye geçmekte olup kademelendirilmiş üst örtüden sekizgen kubbe kasnağına oradan da kubbeye geçilmektedir. Sekizgen kasnağın cami ve zaviye duvarlarının birleştiği köşesi çapraz atılan bir hatıl üzerine oturtulmuştur. Türbenin biri kuzeyde diğeri doğuda iki girişi bulunmaktadır. Kuzey duvarının camiiyle birleştiği yerde tuğladan hafifletme kemerli, 1,20 m yüksekliğinde lentolu basık kapı ile cami avlusundan türbeye geçiş sağlanmaktadır. (Foto 182). Doğru cephesindeki kapı fazla derinliği olmayan sivri kemerli niş içerisinde, lentolu dikdörtgen yapıdadır (Bkz.Foto179). Doğru cephe ile güney cephenin saçağı yakın seviyesinde yuvarlak kemerli pencere nişi bulunmaktadır (Foto 183). Kuzey kapısından beş basamakla türbe iç mekanına inilmekte olup doğu kapısından bir basamakla aşağı inilmektedir. Kuzey kapısından girişte kuzey güney doğrultulu dörder mezar iki sıra halinde sıralanmıştır (Foto 184). Girişe göre ilk sıranın ikinci mezarı Cemşid Bey'e aittir.

Türbenin kuzey cephesi kesme, moloz taş ve tuğla malzeme kullanılarak⁸⁶, batı cephesi kesme bazalt taş, diğer cepheler kesme sarı traverten taştan inşa edilmiş, üst örtü kurşunla kaplanmıştır.

⁸⁵ Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu tarafından 13.02.1986 tarih ve 1838 sayılı karar ile tescillenmiştir.

⁸⁶ Günümüze gelemeyen ancak vakfiyede yazılı ve kazılarda izleri ortaya çıkan, günümüzde de dış duvarı avlu duvarı olarak kullanılan Zaviyeye ait duvar olduğundan dolayı bu cephe diğer cephelerden farklı bir örgü sistemine sahiptir.

Cephelerde ve kubbe iç kısmında ve kubbe geçişlerinde bugün her ne kadar sarı traverten taş kullanılmışsa da, eski resimlerde kısmen siyah bazalt taşın ve tuğla malzemenin de varlığı görülmektedir (Foto 185). Türbe duvarlarının iç yüzü yonu ve moloz taşından yapılmış, kubbe bugün sıvanmış olsa da eski resimlerinde tuğla malzeme ile inşa edildiği görülmektedir (Foto 186).

Doğu giriş kapısı iki yanındaki sütüncelerde kaval silme burmalar ve hemen üzerindeki başlıklarda yer alan düzensiz geometrik motifler eserdeki süsleme unsuru olarak göze çarpmaktadır (Foto 187). Mezar taşları geometrik ve bitkisel süslemelerle bezenmiştir (Foto 188).

Tarih ve Değerlendirme:

Türbenin hangi tarihte yapıldığı ile ilgili herhangi bir kayıt bulunamamıştır. 1561 tarihli vakfiyesinde medrese ve camiden bahsedilmekte olup türbeden bahsedilmemektedir. Bu bakımdan camiden sonra yapıldığı kesindir. Cemşid Bey (ö.1568) öldükten sonra, naaşının bu alana gömülmesi ile türbenin inşa edildiği düşünülmektedir. Bundan dolayı 16.yy'ın sonlarında inşa edilmiştir diyebiliriz.

Türbe batı duvarı cami duvarına bitişik olup, kullanılan malzeme camide de kullanılan siyah bazalt taş ile aynı olduğundan her iki yapının aynı dönemde yapılmış olduğu izlenimini vermektedir. Bu duvara doksan derece dik açıyla bağlanan kuzey duvarı batı duvarı ile “L” şeklinde bir form oluşturmaktadır. Bu duvarların zaviye ile birlikte yapıldığı ve iki duvarın birleştiği köşeden mezarlara geçiş bırakıldığı ve ilk türbe denemesinin kare planlı yapılmış olabileceği, zamanla yıkılan doğu ve güney duvarlarının yerine dışardan sekizgen algılanacak şekilde diğer duvarların inşa edildiği akla gelen varsayımlardandır. Her iki duvarın farklı malzeme ve farklı formlarda yapıldığı eski resimlerinde de açıkça görülmektedir (Foto 189, Bkz.185-186).

2.3. Ticaret Yapıları

2.3.1. Hanlar

2.3.1.1. Zincirli Han

Fotoğraf No	: 190-194
Çizim No	: 24
İnceleme Tarihi	: 07.08.2020-21.03.2021
Bulunduğu Yer	: Eski Palu'da Çarşıbaşı Mahallesi, Ulu Caminin 30 metre güneyinde, Küçük Caminin 60 metre doğusunda bulunmaktadır.
Yaptıran (Bani)	: Bilinmemektedir
Yapan	: Bilinmemektedir
Yapım Tarihi	: 18.yy
Konum	: 38°41'57" K-39°57'13" D
Bugünkü Durumu	: Tamamen yıkıntı halindedir.

Planı ve Mimari Özellikleri:

Palu Kalesinin güneyinde kurulu bulunan Çarşıbaşı Mahallesi, Ulu Caminin güneyine 30 metre mesafede olup cami ile han arasından yol geçmektedir. Eserin kendisi ile birlikte çevresindeki tüm yapılar yıkılmış olup sadece yıkıntı kümeleri bulunmaktadır. Güney kuzey doğrultulu hafif meyilli arazi üzerine kurulmuştur. Eser Diyarbakır KVKBK tarafından 2015 yılında tescillenmiştir⁸⁷.

Tek katlı, açık avlulu olduğu, çevresinde dükkânların sıralandığı belirtilmektedir (Danık 2006b). 1901 yılında Palu Kalesinden çekilmiş bir fotoğrafta görüntü net olmasa da açık avlulu olduğu görülebilmekte ancak kat sayısı seçilememektedir (Foto 190). Doğu batı doğrultulu dikdörtgen planlı olduğu, gelen izlerden yaklaşık 12 X 33 m ölçülerinde, duvar kalınlığının ise 1,20 m olduğu anlaşılmaktadır (Çizim 24). Eserin doğu kısmı hariç diğer tüm kısımları tamamen yıkılmış vaziyettedir (Foto 191). Doğu kısmının da çapraz tonozlu üst örtüsü günümüze gelebilmiş ancak iç kısmı moloz yıkıntılarla dolmuştur (Foto 192). Üst örtüyü, kesme taştan 120 X 120 cm ölçülerinde ikisi duvar içinde ikisi ortada dört ayak taşımaktadır. Ayaklar arasına yuvarlak kemerler atılmıştır (Foto 193-194).

Kemer, ayak ve tonozlarda kesme taş, diğer duvarların kaba yonu taştan yapıldığı kalan izlerden görülmektedir.

Herhangi bir süsleme unsuruna rastlanılmamıştır.

⁸⁷ Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 27.11.2015 tarih ve 3745 sayılı karar ile tescillenmiştir.

Tarih ve Değerlendirme:

Eserin hangi tarihte yapıldığı ile ilgili herhangi bir kitabe veya kayda rastlanılmamıştır. E. Danık, tarihleme için herhangi bir belge olmadığından 18-19.yy'a (Danık 2006b), C. Arslan ise 19.yy'a (Arslan 2003) tarihlemektedir. 1928 ve 1941(Balaban 2018) yangınlarında (Karabulut 2017) hasar gördüğü ve kullanılamadığı düşünülmektedir. Ticaretin yoğun olduğu bu bölgede Ulu Cami, Çarşıbaşı Hamamı, Küçük Cami gibi bir lokasyonda bulunmasından dolayı 18 yy'a tarihlenebilir.

Hanın şehir içi hanı olduğu ve konaklama değil ticaret yapıldığı⁸⁸ düşünülmektedir. 16.yy'da Çarşıbaşı bölgesinde kapalı çarşı ve hanların yapılmasıyla bu bölge rağbet görmüş ve bu mahalde ticaret canlanmıştır (Alanoğlu 2017). 1761 tarihli ahkam kaydında Cemşid Bey'in Palu'da Başhan ve Ortahan adında iki han inşa ettirdiği yazmaktadır(Alanoğlu 2017).1768 tarihli bir belgede çarşıda Vakıf Han adlı bir hanın olduğunu (Alanoğlu 2017), 1878 yılında Palu Ermenilerini ve Kiliselerini teftişe gelen Rahip Boğos Natanyan, "Palu'nun, içinde üç yüz kadar dükkânın, orta büyüklükte iki kâgir hanın ve dört fırının bulunduğunu, orta büyüklükte bir çarşısının" olduğunu yazmıştır (Natanyan vd. 2010). Yine, H.1292 (M.1875) tarihli Diyarbakır ve H.1298 (M.1881) tarihli Mamurat-ül Aziz salnamelerinde Palu'da iki han, H.1317-1319 (M.1899-1901) tarihli Diyarbakır zeyl salnamesinde ise Palu'da üç han bulunduğu yazmaktadır (Yapıcı 2004).

⁸⁸ 90'lı yıllarda yapının yanından arkadaşlarımızla geçerken Belediyenin alanı traktörle sürmüş olmasından dolayı, hanın dükkânlarının bulunduğu yerdeki toprak içerisinde çok fazla demir kapı anahtarları bulmuş ve bunları Küçük Caminin duvarlarının dibine gömmüş idik (tez yazarı).

2.3.1.2. Gağuntlu (Çekem Bağları) Hanı

Fotoğraf No	: 195-198
Çizim No	: Kalıntı profil vermediğinden plan alınamamıştır.
İnceleme Tarihi	: 19.05.2013-27.02.2016-20.10.2017-22.08.2021
Bulunduğu Yer	: Palu Alacakaya Yolunun 3. Km de Çekem Bağları Bölgesinin Gağuntlu mevkiinde Murat Nehrinin güneyinde yer almaktadır.
Yaptıran (Bani)	: Bilinmemektedir
Yapan	: Bilinmemektedir
Yapım Tarihi	: 17-18 yy
Konum	: 34°41'11" K-39°55'50" D
Bugünkü Durumu	: Tamamen yıkıntı halindedir.

Planı ve Mimari Özellikleri:

Yapı Palu-Alacakaya yolunun üçüncü km'sinde, Çekem Bağları bölgesinin Gağuntlu mevkiinde, yol ile Murat Nehri arasında kuzey güney doğrultulu hafif meyilli araziye inşa edilmiştir⁸⁹. Eski Palu'ya yaklaşık 5 km, güneybatısındaki Bozçanak Hanına⁹⁰ ise kuş uçuşu 23 km mesafededir (Aytaç 2006) Yapının 2015 yılına kadar görülebilen duvar kalıntıları son yıllarda depremten dolayı yıkılan evlerden çıkan hafriyatın boşaltıldığı alan haline gelmiş ve görülebilen kalıntıların çoğu hafriyat altında kalmıştır. Yapı tam iz vermemekle beraber, toprak yığıntısından yaklaşık 10 X 20 m ölçülerinde doğu batı doğrultulu dikdörtgen planlı olduğu varsayılmaktadır (Foto 195-196).

Görülebilen birkaç parça duvar kalıntısının horosan harçlı moloz taş ile inşa edildiği görülmektedir (Foto 197-198).

Tarih ve Değerlendirme:

Yapının tarihlendirilebileceği hiçbir bilgi ve belgeye ulaşılamamıştır. Ancak H.1292 (M.1875) tarihli Diyarbakır ve H.1298 (M.1881) tarihli Mamurat-ül Aziz salnamelerinde Palu'da iki han, H.1317-1319 (M.1899-1901) tarihli Diyarbakır zeyl salnamesinde ise Palu'da üç han bulunduğu yazmaktadır (Yapıcı 2004). Belirtilen bu hanlar ile ilgili isim ve mevki verilmediğinden, bu hanların şehir içerisindeki han sayısını kastettiği düşünülmektedir. Bu yüzden bu yapıyı tarihleyebilecek veri bulamadığımızdan dolayı aşağıda açıklamaya çalıştığımız nedenlerle 17-18 yy'a tarihleyebiliriz.

Han, Diyarbakır-Palu-Harput kervan yolunu (Aytaç 2006) takip edip, Palu'nun kuzeyine (Erzurum, Erzincan vd) ve Harput-Palu-Bingöl-Muş (Tuncer,1999)⁹¹ kervan yolu güzergâhında yapılmıştır. Hanın sıradan bir kervan yolu hanı ya da farklı saiklerle yapılmış bir yapı olması ihtimaller dâhilindedir. Nitekim Murat Nehri yatağının Genç⁹²'ten sonra dar vadiden geniş düzlüğe çıktığı, suyun sığlaştığı ve arazinin de düzleştiği yerde yapılmış olması farklı kaygılarla inşa edildiğini düşündürmektedir. Zira Eski Palu'ya girmek için köprünün zarar gördüğü ya da

⁸⁹ Köyden şehire (Eski Palu'ya) gidip gelirken bu hanın faal halini değil de duvarlarının ayakta olduğunu gördüğünü belirtmiştir; M. Tevfik Siracoğlu, 1940 doğumlu, Görüşme 2015

⁹⁰ İsmail Aytaç yapının sadece bazı duvarlarına ait izler olduğunu belirterek tarih vermemiştir.

⁹¹ Polonyalı Simeon'un ve Evliya Çelebinin bu yolu kullanmıştır.

⁹² Palu'nun doğusunda olup Bingöl İline bağlı bir ilçedir.

kullanılmadığı dönemlerde çoğu zaman yolcu ve yüklerin keleklerle (Tızlak 2018)⁹³ suyun karşısına bir ücret karşılığında götürüldüğü, bunda şikâyetlere konu olduğu görülmektedir (Çakar 2018b). Eski Palu şehir merkezine girmeyen ya da girmek istemeyen kervanlar ile paralı bir taşımacılık yerine sığ sulardan bila bedel karşıya geçmek isteyen kervanlar için kurulmuş bir han olabileceği gibi nehir üzerinde sal ve kelek ile yolcu ve yük taşımacılığı (Tuncer 1999)⁹⁴ yapıldığından, sal ve kelek işi yapanlara hizmet vermek için de kurulmuş olması muhtemeldir. Yine Palu Beyleri, sal ve kelek gibi araçlarla zorunlu hizmet verip kervanları geçiş/geçit akçesi adında vergiye tabi tuttuklarından, kervanların başka yollarla geçişini kontrol etmek için kurulmuş bir Derbent olma durumu da söz konusu olabilir (Alanoğlu 2017)⁹⁵. Bütün bu ihtimaller yapının mahiyetinin ticari kaygılarla ortaya çıktığı sonucunu çıkarmakla beraber, şehir dışlarına yapılan tekke/zaviye, manastır gibi dini içerikli yapı olma ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Yine de yapının hangi amaçla ve ne zaman yapıldığı sorularını cevaplayabilmek için yapı ve çevresinde kazı yapılması gerekmektedir.

⁹³ “Kelek, Osmanlı döneminde su yolu ile yapılan nakliyat işlemlerinde kullanılan bir nakil vasıtası idi. Bu vasıta “tulum-ı çarpa” olarak adlandırılan ve genellikle koyun ve keçi derilerinin dört ayaklı olarak çıkartıldıktan sonra 40 ile 60 tanesinin ağaç dalları altına birbirleri ile bağlanmasından oluşan bir nakil vasıtası idi. Bu şekilde oluşturulan vasıta genellikle uzun ağaç dalları ile kumanda edilerek sulara hareket ettirilirdi.”

⁹⁴ Alman asker ve seyyah Moltke Palu’dan Samsat’a sal üzerinde seyahat etmiştir. Bkz. (TUNCER 1999) s.152; “Murat suyu kenarlarına getirilen kömürler, Osmanlı madencilik rejiminde kelekçi olarak tabir edilen ve hususi olarak bu işle görevlendirilen köylüler tarafından Murat nehrine salınarak kelek tabir edilen nakil vasıtaları ile Keban madenine ulaştırılırdı.”

⁹⁵ “Palu ve Çapakçur (Bingöl) beyleri güneyden gelen göçebelerin geçmek zorunda kaldıkları Murat Nehri üzerinde, köprü veya sal/kelek/kayık türü araçlarla yapacakları geçişi denetim altında tutmaktaydılar. Örneğin Hani Nahiyesinden geçerek Çapakçur’a gelen göçebeler Murat Nehri’nden geçmek için Çapakçur’daki derbendi kullanıp İsfahan Bey’in görevlisine vergi vermek zorundaydılar”

2.4. Su Yapıları

2.4.1. Hamamlar

2.4.1.1. Cemşid Bey Hamamı

Fotoğraf No	: 199-202
Çizim No	: -
İnceleme Tarihi	: 11.09.2018-04.08.2020
Bulunduğu Yer	: Cemşid Bey Külliyesinin 60 metre kuzeyinde Zeve Mahallesinden Palu'ya giden yol üzerinde bulunmaktadır.
Yaptıran (Bani)	: Bilinmemektedir
Yapan	: Bilinmemektedir
Yapım Tarihi	: 16-17 yy
Konum	: 38o42'06" K-39o57'34" D
Bugünkü Durumu	: Yol kotunun altında olduğundan toprak altında kalmıştır. Sadece güney cephe duvarı görülebilmektedir.

Planı ve Mimari Özellikleri:

Zeve Mahallesinde bulunan hamamın kuzeyi yol, 60 m güneyinde Cemşid Bey Külliyesi, 700 metre güneybatısında ise Palu Kalesi bulunmaktadır. Yakın zamana kadar hamamın mekanlarının bir kısmı görünüyorken yol çalışmalarından dolayı güney duvarı hariç tamamen toprak altında kalmıştır (Foto 199-200). Diyarbakır KVKBK tarafından 2014 yılında tescil edilmiştir⁹⁶.

Eser doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiştir. Toprak altında kaldığından planı okunamayan hamamın, 20 X 9 m ölçülerinde, güney duvarının ise 15,5 metre olduğu, güneydoğusunda 3,30 X 4,50 m ölçülerinde bir mekanın bulunduğu, duvar kalınlığının 60-80 cm arasında, doğusundaki mekanın güney duvarında kemer izlerinin olduğu belirtilmiştir⁹⁷ (Foto 201-202).

Fotoğraflardan ve günümüze gelen kısımlarından, dış duvarların tamamında moloz taş ve kaba yonu taş kullanıldığı görülmektedir.

Herhangi bir süsleme unsuruna rastlanılmamıştır.

Tarih ve Değerlendirme:

Eserin hangi tarihte yapıldığı ile ilgili herhangi bir kitabe veya kayda rastlanılmamıştır. Cemşid Bey tarafından yaptırıldığı belirtilmiştir (Danık ve Yapıcı 2008). 1863 tarihli Cemşid Bey Vakfı muhasebe kaydında, Cemşid Hamamının yıllık 40 kuruşa kiraya verildiğinden bahsedilmiştir (Alanoğlu 2017). Muhasebe defterinde bahsedilen hamamın, Cemşid Bey Külliyesine yakınlığı sebebiyle bu hamam olduğu düşünülmektedir. Cemşid Bey vakfiyeleri içerisinde zikredilmeyen bu hamamın, vakıf mütevellileri tarafından sonraki yıllarda vakfa dahil edildiği ve 16.yy sonu ile 17. yy'ın başlarında inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Cemşid Bey yaşarken 1561 tarihli vakfiyesine göre, cami, medrese ve zaviye inşa ettirdiği malumdur. Ancak hamam ile ilgili herhangi bir bilgi ve kayıt bulunmamaktadır. Cemşid Bey'in cami,

⁹⁶ Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 21.11.2014 tarih ve 2703 sayılı karar ile tescillenmiştir.

⁹⁷ Elazığ Müzesi tarafından hazırlanan 14.04.2014 tarihli tescil raporu

medrese ve zaviye inşa edip hamam yapmamış olması yadırganacak bir durumdur. Osmanlı kültüründe neredeyse bütün büyük camilerin yanında bir hamam görülür, bu hamamlar hem camiye gelenlerin temizlenmesi hemde camiye akar olması için yapılmışlardır. Cemşid Bey'in cami ve medreseyi inşa ettirirken beraberinde hamamı da inşa ettirmiş olması muhtemeldir. Yalnız bu hamam akar olarak değil de tamamen hayır amaçlı inşa edilmiş olmalı ki vakfiyelerde ismi zikredilmemektedir. Aynı zamanda Cemşid Bey Külliyesini inşa ettirdiği mahalle aile efradının yerleşim alanına döndüğü görüldüğünden hem aile efradının hemde cami ve medrese müdavimlerinin bila bedel kullandıkları bir hamam olabileceğinden, kayıtlarda yerini almadığı düşüncesindeyiz. 1863 tarihli Cemşid Bey Vakfı muhasebe defterinde ise Cemşid Bey ailesinin beyliklerinin ellerinden alındığı döneme denk gelmesi ile mütevellinin gelir elde etmek üzere, bu hamamı kiraya verdiği kanaati hasıl olmuştur.

Yapılacak olan bir kazı ile hamamla ilgili birçok sorunun cevabı bulunacaktır.

2.4.1.2. Çarşıbaşı (İbrahim Bey) Hamamı

Fotoğraf No	: 203-222
Çizim No	: 25
İnceleme Tarihi	: 05.08.2020
Bulunduğu Yer	: Eski Palu'da Çarşıbaşı Mahallesindedir. Palu Kalesinin güney eteklerinde, Ulu Caminin batısındadır.
Yaptıran (Bani)	: Palu Beyi İbrahim Bey
Yapan	: Bilinmemektedir
Yapım Tarihi	: H.1070-M.1659-1660
Konum	: 38°42'06" K-39°57'34" D
Bugünkü Durumu	: Restore edilmiştir.

Planı ve Mimari Özellikleri:

Eski Palu'nun ticaret merkezi olan Çarşıbaşı Mahallesinde Palu Kalesinin güney eteklerine inşa edilmiştir. Kuzeyinde Palu Kalesi, güneybatısında Küçük Cami, doğusunda Ulu Cami bulunmaktadır (Foto 203-204). TKTVYK tarafından 1986 yılında tescillenmiştir⁹⁸.

Hamam 10,90 X 25,50 m dış ölçülerinde, doğu batı doğrultulu dikdörtgen planlıdır (Çizim 25). Giriş eyvanı, hamamcı katı, soyunmalık (soğukluk), ılıkılık, (traşlık-hela, deri havuzu ve keçeane) sıcaklık, sıcak su deposu, külhan ve soğuk su deposundan oluşmaktadır. Üst örtü; giriş koridoru, ılıkılık, sıcak ve soğuk su deposunda tonoz, soyunmalık ve sıcaklık kısımları kubbe örtülüdür. Güney cephenin doğu kısmı sağır bırakılmıştır. Cephenin ortasına yakın traşlık-hela kısmını aydınlatan tuğladan yuvarlak kemerli küçük bir pencere ile portalin sağında ve solunda at nalı kemerli niş içerisinde soyunmalık kısmını aydınlatan birer pencere bulunur (Foto 205). Portal dışa taşkın kesme taştan dikdörtgen yapıdadır. Alt kısım dikdörtgen silme ile sınırlandırılmış olup kademelendirilmiş iki yuvarlak kemerli nişin ortasında, yuvarlak kemerli giriş kapısı bulunmaktadır. Portalin üst kısmında ortada dikdörtgen pencere bulunmakta olup bir sıra taş ve taş sırası kalınlığında tuğla örgü ile üst kısım hareketlendirilmiştir (Foto 206). Batı ve doğu cephe kısmen, kuzey cephe tamamen toprak kotunun altında kaldığından bu cephelerde mimari herhangi bir unsur bulunmamaktadır. Ancak dikdörtgen planlı, tonoz örtülü soğuk su deposu, eserin kuzey cephesinin batı kısmına bitişiktir (Foto 207). Doğu cephe kısmen toprak altında olduğundan külhan girişi de bu kısmın altında kalmıştır.

Hamama güney cepheden açılan kapıdan girilmektedir. Tonoz örtülü giriş kısmı iki katlı olup alt kısmı giriş koridoru, üst kısmı hamam sorumlusu yeri olarak düzenlenmiştir. Yaklaşık üç metre batıya doğru ilerleyen koridorun sonundaki basık kemerli açıklıktan soyunmalık kısmına girilmektedir⁹⁹(Foto 208). Giriş eyvanı batıya doğru devam edip doğu duvarı dibinden kuzeye açılan basık kemerli açıklıkla ılıkılık kısmına girilmektedir. Girişin üst katına soyunmalık kısmına açılan

⁹⁸ Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu tarafından 13.02.1986 tarih ve 1838 sayılı karar ile tescillenmiştir.

⁹⁹ Girişin bu şekilde yapılmasının nedeni dışarıdan gelen soğuğu kesmek ve içerideki soğuk havanın dışarı çıkmasını engellemektir.

basık kemerli girişin üstündeki yuvarlak kemerli açıklıktan girilmektedir (Foto 209). Bu kısımda üzeri tonoz örtülü olup iki dikdörtgen pencere ile aydınlanmaktadır. Soyunmalık kısmı, ortadaki kubbenin oturduğu kare alan ile giriş kısmının doğusunda kalan tonoz örtülü küçük mekanla birlikte L planlıdır (Foto 210). Soyunmalık köşelerde ve duvar içlerindeki sivri kemerlere oturtulmuş tromp geçişli kubbe örtülüdür. Bu bölümün aydınlatılması, kubbe eteğinde doğu ve batı yönde iki kare pencere ile kubbenin ortasında, her köşesinde birer yuvarlak kemerli pencere bulunan, altıgen formlu ve üzeri kubbe ile örtülü fenerle sağlanmıştır (Foto 211). Soyunmalıkta bulunması gereken şadırvan, seki ve soyunma kabinleri günümüze ulaşamamıştır (Aytaç 2015).

Soyunmalığın batı duvarında kuzey köşeye yakın dikdörtgen bir niş bulunur. Kuzey duvarında da biri dikdörtgen, biri yuvarlak kemerli iki niş bulunmaktadır (Foto 212). Doğu duvarı kuzey tarafında kare bir pencere ile deri havuzunun üzerinde bulunan keçeane bölümü aydınlatılmaya çalışılmıştır. Soyunmalık kısmının doğu duvarının kuzeye yakın kısmından ılıklik kısmına basık kemerli kapı açıklığından geçilir (Foto 213). Ilıklık kısmının kuzey tarafı iki katlı olup altı deri havuzu, üstü ise keçeane olarak kullanılmıştır (Foto 214). Güney tarafında ise üstte tuğla kemerli bir penceresi ve giriş kapısı bulunan traşlık ile yine traşlıktan açılan kapı ile girilen hela bölümü bulunmaktadır (Foto 215). Ilıklığın üzeri tonoz örtülü olup fil gözleri ile aydınlatılmaktadır. Ilıklığın doğu duvarının güneye yakın kısmından açılan kemerli basık bir kapıdan sıcaklik kısmına girilir. Sıcaklık dört eyvanlı, dört köşe halvetlidir. Sıcaklık üst örtüsü ortada büyük kubbe, halvet ve eyvanların üzeri ise fil gözü açıklıklar bulunan kubbelerle örtülüdür (Foto 216-217). Sıcaklık kısmının doğusunda su deposu-külhan kısmı bulunmaktadır. Su deposuna doğu eyvanının doğu duvarından bir basık kemerli dikdörtgen açıklıkla geçiş verilmiştir (Foto 218).

Eserin kemer, kubbe kasnağı, giriş portalı, pencere söveleri ve köşelerde kesme taş diğer duvarlarda moloz taş; kubbe, tonoz, aydınlık feneri, pencere söveleri dış çevresinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Kubbe, tonoz, ılıklik, sıcaklik ve su deposu duvarları sıvanmış, diğer duvar yüzeyleri derzlenmiştir. Yapıya su getirecek boruların pişmiş toprak ve demirden künklerle sağlandığı görülmektedir.

Giriş portalinin batı tarafının alt kısmı (Aytaç 2015)¹⁰⁰ ile soğukluk kısmının kubbe kemerlerinin başlangıç kısımlarında günümüze tam olarak gelemeyen süsleme izlerine rastlanmıştır. Ayrıca soğukluk kısmının kuzeybatı köşesindeki kemer nişinde istridye formlu taş bulunmaktadır (Foto 219).

Tarih ve Değerlendirme:

Eserin günümüze gelebilmiş bir kitabesi olmamakla beraber, eski resimlerde, giriş portalı üzerinde iki satırlık bir kitabe olduğu görülmektedir (Foto 220). E. Danık ve S. Yapıcı kitabesinin 80'li yıllarda yapının üzerinde olduğunu, kitabedeki tarihin H.1070 (M.1659-60) olduğunu F. Memişoğlu'nun ve T. A. Sinclair'in de aynı tarihleri verdiklerini ancak kitabenin metin içeriğinden bahsedilmediğini, arşiv resmi üzerinden de kitabenin okunmadığını ve banisi hakkında herhangi bir bilgi olmadığını belirtmişlerdir (Danık ve Yapıcı 2008). Mütercim Şem'i Palu Beyi İbrahim Bey'in 1658-1661 tarihleri arasında Zaviye Mahallesinde inşa ettirdiği camiye akar olsun diye çarşı yakınında bir hamam inşa ettirdiğini yazmıştır (Oktay 2016). Kayıp kitabe ile Mütercim Şem'i'nin

¹⁰⁰ Eski portalden kalan tek taş olması bakımından önemlidir. Portal süslemesi hakkında küçükte olsa ipucu vermektedir.

belirttiği tarihlerin ve yapıldığı mahalin aynı olmasından dolayı bu hamamın banisinin İbrahim Bey olduğu ve 1659 yılında yapıldığı söylenebilir.

Elazığ Müzesi arşivlerinde bulunan 1988 tarihli bir dilekçede, Çarşıbaşı Hamamın 1940'lı yıllarda onarım gördüğü esnada dönemin Belediye Başkanının hamamda bir vesika bulunduğunu bu vesikada, Alparslan'ın askerlerinin bu hamamda yıkandığını ve Palu Köprüsünden geçerken köprüde birkaç küçük onarım yaptığını okuduğunu belirtilmiştir. Bahsedilen belgenin ne ve nerede olduğu bilinmemekle beraber hamam ve köprü ile ilgili verilmiş olan bilgilerin özellikle Palu Köprüsü özelinde değerli bir bilgi olduğu muhakkaktır. Dilekçede bahsedilen 1940 sonrası onarım ise eski resimlerden görülmektedir (Foto 221-222).

Ilıklık kısmının kuzeyinde bulunan, altı deri havuzu, üstü ise keçeane olarak kullanılan mekanlar, bu hamamı diğer hamamlardan ayıran en büyük özellik olarak ortaya çıkmaktadır. Palu'nun küçükbaş hayvan yetiştirme (Alanoğlu 2017) ve hayvansal ürünlerin üretimi (Alanoğlu 2017) noktasında bir ticari gücü elinde bulundurduğundan, dabakhane gibi mekanların yanısıra hamamlarda da ticari hayvansal mamul üretme konusunda farklı bir noktada olduğu görülmektedir.

2.4.1.2. Kindik (Küçük-Hümeysa Hanım) Hamamı

Fotoğraf No	: 223-229
Çizim No	: 26
İnceleme Tarihi	: 05.08.2020
Bulunduğu Yer	: Eski Palu'da Kasımiye denen mahallede bulunur. Kindik kayalığının kuzeyine 200 metre mesafededir.
Yaptıran (Bani)	: Bilinmemektedir
Yapan	: Bilinmemektedir
Yapım Tarihi	: 18.yy ilk yarısı
Konum	: 38°42'06" K-39°57'34" D
Bugünkü Durumu	: Harap haldedir.

Planı ve Mimari Özellikleri:

Kindik (Yapıcı 2004)¹⁰¹, Küçük (Çakar 2018b) ve Hümeysa Hanım (Arslan 2003) adlarıyla anılan hamam, Palu Kalesinin doğu tarafından Murat Nehrine inen yerde, doğu batı doğrultuda eğimli alanın düzleştirilmesi ile elde edilen alana inşa edilmiştir (Foto 223). GEEAYK tarafından 1980 yılında tescil edilmiştir¹⁰².

Hamam 7,35 X 11,00 m ölçülerinde, kuzey güney doğrultulu dikdörtgen planlıdır (Çizim 26). Soyunmalık, ılıklik, sıcaklık ve depo-külhan kısmından oluşmaktadır. Batısı tamamen, kuzey ve güneyi kısmen toprak kotunun altında kalmıştır (Foto 224). Sıcaklığın doğu ve güney duvarı, soyunmalık kısmı ile sıcaklık kısmı kubbe üst örtüsü yıkılmıştır (Foto 225). Sıcaklık kısmının kubbesinin günümüze gelen kısmından, altıgen kasnağa oturtulduğu görülmektedir. Sıcaklığın güneyinde kalan izlerin külhan ve su deposuna ait olduğu düşünülmektedir (Foto 226). Hamama doğu cephenin kuzey kısmından, giriş duvarı günümüze gelememiş soyunmalık kısmından girilir. Soyunmalık kısmının üst örtüsü kubbeli olup kubbe günümüze gelememiş ancak kubbe geçişleri olan pandantifler görülmektedir (Foto 227). Bu alanın batı duvarının kuzey kısmından açılan yuvarlak kemerli kapı açıklığından ılıklik kısmına geçilir. ılıklik kısmı doğu batı doğrultulu dikdörtgen planlıdır (Foto 228). Tonoz örtülü üst örtünün orta aksında iki adet dikdörtgen ılıklik bulunmaktadır. ılıklığın güney duvarının batı kısmından açılan yuvarlak kemerli kapı açıklığından sıcaklık kısmına geçilmektedir. Sıcaklık kısmı dikdörtgen planlı olup tek mekanlıdır. Kubbesi, köşelerde ve duvar içlerinde tromplarla geçilen sivri kemerlere oturmaktadır (Foto 229).

Yapının dış cephesi, ılıklik tonozu, sıcaklık duvarının yerden yaklaşık 1,50 m kadar kısmında kaba yonu ve moloz taş kullanılmış. Soyunmalık kubbesi geçişlerinde, kapı söveleri, soyunmalık ve ılıklik duvarında yer yer, sıcaklık kısmının 1,50 m den sonraki kısmı ve kubbesi dahil tuğla malzeme kullanılmıştır. Yapıya su getirecek boruların pişmiş topraktan künklerle sağlandığı görülmektedir.

Eserde süslemeye rastlanılmamış olmakla beraber, tuğla malzeme kullanılan alanlarda süsleme etki yapmıştır.

¹⁰¹ Kindik Arkeolojik alanının yakınında yer aldığından bu isim verilmiştir.

¹⁰² Gayrimenkul Eski Eserler Yüksek Kurulu tarafından 14.03.1980 tarih ve 11789 sayılı karar ile tescillenmiştir.

Tarih ve Değerlendirme:

Yapıya ait kitabe ve belge bulunamamakla birlikte, 1748 tarihli bir vakfiyede Palu beylerinden İskender Bey bin Mehmet Bey'in vakfettiği hamam-ı sağır (küçük hamam) adlı bir hamamdan bahsedilmektedir (Çakar 2018b). Yine hamamın Cemşid Bey tarafından yaptırıldığı belirtilmişse de kaynak gösterilmemiştir (Danık ve Yapıcı 2008). Boyut olarak küçük olduğu ve Palu'da da bu alanda bilinen başkada bir hamam olmadığından dolayı, 1748 tarihli vakfiyede bahsedilen hamamın bu hamam olduğu kabul edilebilir. Bu nedenle 18.yy ilk yarısında inşa edilmiştir diyebiliriz. Her gün biraz daha fazla yıkıma uğrayan hamamın bir an önce restore edilerek kurtarılması gerekmektedir.

2.4.2. Köprüler

2.4.2.1. Palu Murat (IV Murad) Köprüsü

Fotoğraf No	: 230-237
Çizim No	: 27-28
İnceleme Tarihi	: 27.06.2020-06.08.2020
Bulunduğu Yer	: Palu Merkeze yaklaşık 5 km mesafede, kuzeyinde 50 m mesafede demiryolu köprüsü, 300 m mesafede ise Kindik Kutsal Alanı bulunmaktadır.
Yaptıran (Bani)	: Bilinmemektedir
Yapan	: Bilinmemektedir
Yapım Tarihi	: 13. yy
Konum	: 38°42'06" K-39°57'34" D
Bugünkü Durumu	: 2016 yılında restorasyonu bitirilmiş yaya ve araç trafiğine açılmıştır.

Planı ve Mimari Özellikleri:

Eski Palu Merkezi üzerinden, kuzey ile güney arasında ulaşımı sağlayan köprü, Murat Nehrinin üzerinde doğu batı aksında inşa edilmiştir. Doğusu bugün Beyhan Beldesine giden yol aksına dikine bağlanmakta olup batısı Eski Palu yerleşimine giden yola bağlanmıştır. TKTVYK tarafından 1986 yılında tescillenmiştir¹⁰³.

Köprü doğu batı doğrultulu konumlandırılmıştır. Günümüze dokuz gözlü olarak gelmiş olan köprünün eski resimlerden¹⁰⁴ görüldüğü gibi aynı zamanda kaynaklarda da on gözlü olduğu belirtilmiştir (Alanoğlu 2017; Danık 2006b; Oktay 2016) (Foto 230-231). 156,50 m uzunluğunda 3,50 m genişliğindedir (Danık 2006b). Tabliyesini, dokuz sivri kemerin bağladığı, sekiz ayak ve iki mesnet taşımaktadır. Köprünün kemer ayaklarının suyla buluştuğu mansab yüzü (güney yön) yuvarlak destek payandaları, memba yüzeyi (kuzey yön) ise sel yaran mahmuzlarla desteklenmiştir (Çizim 27-28) (Foto 232-233). Köprünün bütün kemerleri, açıklıkları ve yükseklikleri birbirinden farklıdır. Köprünün her iki yaka girişi yelpaze gibi geniş tutulmuş, doğu ve batıdan hafif bir eğimle yükselen köprü tabliyesi batıdan altıncı kemer üzerinde birleşerek beşik tabliye oluşturmuştur (Foto 234). Batı yönünden dördüncü ayaktan sonra köprü kuzeydoğu yönünde kırılarak geniş açılmıştır. Tabliyenin her iki tarafı yaklaşık 1 m yüksekliğinde taş korkulukla kapatılmıştır.

Batı yakasının mesnedi üzerinde kabartmalı devşirme taşlar kullanılmıştır. Eserin diğer kısımlarında kesme ve yonu taş kullanılmıştır. Köprü korkuluğu da kesme taş malzeme ile yapılmıştır. Köprü ayaklarında siyah bazalt taş ve beyaz traverten taşlar düzensiz bir şekilde kullanılmıştır.

¹⁰³ Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu tarafından 13.02.1986 tarih ve 1838 sayılı karar ile tescillenmiştir.

¹⁰⁴ Eski resimlerden doğu ucunda bugün olmayan bir kemerin daha olduğu görünüyor. Restorasyondan sonra bu kemerin bulunduğu alan dolgu malzemesi ile kapatılmıştır.

Eserin batı mesnedinin üç yüzünde de Roma ya da Bizans dönemine ait olabilecek taşlar kullanılmış olup bu taşlar üzerinde çekiç, kerpeten, insan, makas, murç gibi kabartmalar bulunmaktadır (Foto 235-236).

2016 retorasyonundan önce betonarme olan tabliye tamamen sökülümüş, eser üzerinde bulunan betonarme müdahaleler temizlenmiştir. Yıkık olan ayaklar, kemerler, mahmuz ve sel yaranlar yenilenmiş, tabliye taş olarak yeniden yapılmış, tabliye kenarlarına taş korkuluk eklenmiştir.

Tarih ve Değerlendirme:

Köprü batı mesnedinin iç yüzünde bulunan taşların ikisinde Roma alfabesi ile yazılmış kitabe bulunur ancak bu kitabeler okunamamıştır (Foto 237). Sözlü anlatımlarda Büyük Tigran(Anonim 2021) (MÖ.95-MÖ.55) döneminde(Anonim t.y.-b) yapıldığı belirtilmişse de bu konuda kaynak bulunamamıştır. E. Danık, köprü ilk ayağındaki Roma lahitlerinin devşirme olarak Bizans döneminde kullanılarak yapıldığını, diğer ayakların ise Artuklular döneminde yapıldığını belirtmiştir (Danık 2006b). S. Yapıcı, Artuklular dönemine (Yapıcı, 2008), F. Memişoğlu, B. Aşan, batı yönündeki ilk kemer ayağının iç yüzündeki kabartma ve şekillerden dolayı Artuklu veya Selçuklu dönemine tarihlemişlerdir (Anonim 2009). H. Karpuz, Selçuklu eseri olarak adlandırdığı köprünün yapım tarihini 1305 olarak vermiştir (Karpuz 2010). İlder (1978), yapı kuruluşu ve kemer şekilleri bakımından öteki Selçuklu köprüleri ile aynılık gösterdiğinden 13. yy Selçuklu dönemi köprüsü olduğunu belirtir. Çakar, 17.yy sonu ya da 18. yy başına tarihlemektedir (Çakar 2018b). Hakim görüşün Selçuklu dönemi eseri olduğu yönündeki görüşlere binaen, köprünün 13.yy yapısı olabileceğini söyleyebiliriz.

Kanuni zamanında harçlarla ilgili hükümler yeniden belirlenirken, geçiş hizmetleri karşılığında alınan vergilerin daha adil sayılabilecek sekile sokulduğu, ayrıca Çapakçur Köprüsü'nden geçerken ücret ödeyenlerin, dönüşü Palu Köprüsü'nden yapmaları halinde, ikinci defa geçiş akçesi ödememesi esası getirilmiştir¹⁰⁵. IV. Murad döneminde 1635 tarihinde köprü ve gemi yapımına yardımcı olmaları için Genç, Harput ve Palu Sancakbeylerine emirname yazıldığı belirtilmektedir (Alanoğlu 2017)). Mütercim Şemi, 1682 tarihli Tevarih Tarih Şeref Han kitabının çevirisine eklediği Palu Beyleri ile ilgili bölümde, 1658-1661 tarihleri arasında "Palu Beyi İbrahim Beyin (Oktay 2016)¹⁰⁶ Murad Nehri üzerinde gelip geçenler için on kemer¹⁰⁷ üzerine bir köprü bina eylediğini" yazmıştır (Oktay 2016).

Bu bilgiler ışığında 16. yy ortalarında köprünün var olduğu kesinleşmekle birlikte sürekli yerleşim ve geçiş güzergâhındaki Palu şehrinin köprü ihtiyacının daha erken dönemlerde yapılmış olduğunu, Mütecim Şem-i'nin köprüyü yaptırdığını söylediği İbrahim Bey'in, köprüyü 1658-1661 yılları arasında onarmış olduğunu söyleyebiliriz.

Köprünün batı mesnedinin ilk ayağındaki Romalılara ait figürlü ve yazılı taşların Bizans döneminde kullanılmış olduğu (Danık 2006b) ile ilgili yaklaşım, Bizans ve Roma mimarisine göre okunarak yorumlanması halinde farklı sonuçlar elde edileceği kanaatindeyiz. Köprünün batı mesnedi

¹⁰⁵ Kanuni döneminde (16.yy ortaları) Palu Köprüsünün var olduğu belgelenmektedir. Bkz. (BAŞ 2013) s.302

¹⁰⁶ Mütercim Şem-i; İbrahim Bey (Ö.1074/1663-64), babası Hasan Bey'in öldürülmesinden sonra Hüsrev Paşa tarafından beş yaşındayken kendisine berat verilip beylik tahtına oturduğu, Sultan Murad Han Gazi (IV Murad) ile birlikte Bağdat'ın fethine katıldığı ve Palu'da müzeyyen bir cami, camiye akar olsun diye bir hamam, garipler için bir han ve Murad nehri üzerine on göz üzerine köprü yaptığını belirtir.

¹⁰⁷ Köprü günümüzde dokuz gözlü olmasına rağmen eski resimlerde doğu girişinde toprak kotunda bir gözün daha olduğu görülmektedir.

hariç hiçbir yerinde görülmeyen bu işlemeli taşların Artuklu, Selçuklu veya Osmanlılar döneminde devşirme olarak köprünün ilk mesnedinde kullanılmış olması durumunda bu taşlara köprünün farklı yerlerinde de rastlanması mümkün olabilecekti. Ancak köprüyü inşa edenlerin kendilerinden önce yapılmış bir bölüme saygı göstererek geri kalan kısmını kendi ürettikleri malzemeler ile inşa etmiş olabilecekleri muhtemeldir. Bu çerçevede yapılacak çalışma ile köprünün İslam öncesine ait tarihlemeye farklı sonuçlar ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu düşünce çerçevesinde bütünsel bir çalışma ile yapının tekrar ele alınarak değerlendirilmesi gerekir.

Elazığ Müzesi arşivlerinde bulunan 1988 tarihli bir dilekçede, Çarşıbaşı Hamamın 1940'lı yıllarda onarım gördüğü esnada dönemin Belediye Başkanının hamamda bir vesika bulunduğunu bu vesikada, Alparslan'ın askerlerinin bu hamamda yıkıldığını ve Palu Köprüsünden geçerken köprüde birkaç küçük onarım yaptığını okuduğunu belirtilmiştir. Bahsedilen belgenin nerede ve ne olduğu bilinmemekle beraber hamam ve köprü ile ilgili verilmiş olan bilgilerin özellikle Palu Köprüsü özelinde değerli bir bilgi olduğu, köprünün yapılış tarihi tartışmalarına katkı sağlayacağı muhakkaktır.

2.4.2.3. Teke Deresi Köprüsü

Fotoğraf No	: 238-242
Çizim No	: 29
İnceleme Tarihi	: 27.06.2020-06.08.2020
Bulunduğu Yer	: Palu Merkezinden Beyhan Kasabasına giden yolun 10 km'de Teke Deresi denen mevkiye bulunmaktadır.
Yaptıran (Bani)	: Bilinmemektedir
Yapan	: Bilinmemektedir
Yapım Tarihi	: 16.yy
Konum	: 38°42'06" K-39°57'34" D
Bugünkü Durumu	: Sadece ayakları günümüze gelebilmiştir.

Planı ve Mimari Özellikleri:

Beyhan Beldesini Palu'ya bağlayan yolun onuncu kilometresinde Teke Deresi denen yerde bulunan köprüden günümüze sadece mesnet ayakları gelebilmiştir. Sazlık ve dere boyunda yetişen ağaççıklardan köprüye ait izler tam olarak görülememektedir¹⁰⁸ (Foto 238-239). Tescil görmemiştir.

Doğu batı doğrultuda iki mesnet ayak üzerine kurulan köprünün kalan izlerinden tek kemer açıklıklı olduğu görülmektedir (Çizim 29) (Foto 240). Köprünün kemer açıklığı 5.50 m, tabliye genişliği ise 3.05 m'dir. Köprünün doğu girişinin kuzeyinde köprüye ait bir platform ya da başka yapıya ait bir iz bulunmaktadır¹⁰⁹(Foto 241).

Kemer içleri tamamen, mesnetlerin yanları yerden yaklaşık 1,5 m ye kadar traverten kesme taş kaplama olup yan yüzeylerinin köprü tablasına kadar olan kısma kadar yonu taşı (bazalt, andezit ve dere taşları) ile tamamlanmıştır. Köprü tablasında da aynı taşlar zeminde kullanılmıştır (Foto 242).

Eserde herhangi bir süsleme unsuruna rastlanılmamıştır.

Tarih ve Değerlendirme:

Harput-Palu-Diyarbakır kervan yolundan (Aytaç, 2006), Palu'nun batı sınırlarında ayrılıp Palu-Genç-Muş (Tuncer 1999)¹¹⁰ kervan yolu ile Evliya Çelebi'nin Palu-Beyhan-Eğil-Ergani-Diyarbakır (Temelkuran ve Aktaş 1966) güzergâhı ve Palu-Genç-Muş (Temelkuran ve Aktaş 1966) güzergâhına giderken kullandığı güzergâh üzerinde bulunan köprünün hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Köprünün 16-17 yy da yapılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Köprü mesnetlerinin bir kısmının kesme taş bir kısmının ise farklı taş türlerinden yapılmasından dolayı köprünün onarım gördüğü kanısı oluşmuştur.

¹⁰⁸ Bu doğal durum köprünün ayaklarının korunarak günümüze gelmesine vesile olmuştur.

¹⁰⁹ Bu izin daha geniş olduğu ancak izlerin kuzeyinden geçici olarak açılan yoldan dolayı bir kısmının yok olduğu görülmüştür. Yapılacak bir kazıda bu kısmın ne olarak kullanıldığına dair daha net fikir sahibi olunacaktır.

¹¹⁰ Polonyalı Simeon'un ve Evliya Çelebinin bu yolu kullanmıştır.

2.5. Sivil Yapılar

2.5.1. Konutlar

2.5.1.1. Mahmut Samini (Sadettin Bilici¹¹¹) Evi

Fotoğraf No	: 243-254
Çizim No	: 30-31
İnceleme Tarihi	: 27.06.2020-06.08.2020
Bulunduğu Yer	: Karşıbahçeler Mahallesinde Mahmut Samini Camisinin doğu cephesine bitişiktir.
Yaptıran (Bani)	: Mahmut Samini
Yapan	: Usta Ohannes, Usta Garabet
Yapım Tarihi	: H.1298/M.1881
Konum	: 38°42'06" K-39°57'34" D
Bugünkü Durumu	: Ev iki bölümden oluşmakta olup halen kullanılmaktadır.

Planı ve Mimari Özellikleri:

Karşıbahçeler Mahallesinde, Beyhan Beldesine giden yolun başlangıcının kuzeyinde, eğimli bir arazinin hemen başında yer almaktadır. Kuzey ve batısı boş arazi, güneyi yol, doğusu ise camiye bitişiktir (Foto243).

İki katlı olarak inşa edilen ev, bitişigindeki camiye kuzeybatı köşeden güney cephenin ortasına kadar grift bir şekilde saran eski yapı ile 1950'li yıllarda yapılmış (Karakaş 2008) kuzeydoğu güneybatı doğrultulu dikdörtgen ek kısımdan oluşmaktadır (Çizim 30-31) (Foto 244). Kuzeydoğu cephesinin alt katının sağ tarafında, üst kısmı bir sıra köşeli silme ile sınırlandırılmış, dışa taşkın dikdörtgen portal olarak bulunmaktadır (Foto 245). Portalin ortasında, fazla derinliği olmayan yuvarlak kemerli bir niş ve nişin ortasında kademeli konsollarla desteklenen, lentolu bir kapı girişi bulunmaktadır. Lentonun üstünde elips bir pencere ve onunda üzerinde yapının kitabesi bulunmaktadır. Portalin solunda ise alt kısmı yaklaşık bir metre yüksekliğinde, portalle aynı seviyede dışa taşkın dikdörtgen çeşme bulunmaktadır (Foto 246). Çeşmenin üzeri 0,80 m kadar içerden çatıya kadar düz duvar olarak devam etmektedir. Eski resimlerde bu duvarın üzerinde "maşallah 1315" yazılı kitabe olduğu görülmektedir¹¹² (Foto 247). İkinci kat, sol taraf portal genişliği kadar cumbalı olup bir metre duvar örgüsünden sonra üç dikdörtgen pencere bulunmaktadır (Foto 248). Çeşmenin bulunduğu sol tarafın devam eden üst katında ise bir dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Evin sağır olan doğu duvarı camiye bitişiktir. Güneydoğu cephesi birinci katı sağır, ikinci katı düzgün olmayan bir formda ahşap konsollarla dışa taşkın olup iki dikdörtgen pencere bulunmaktadır (Foto 249). Kuzey batı cephesi ters "L" biçiminde olup portalden devam eden kısım önde diğer kısım daha geriden başlamaktadır. Portalden devam eden kısmın alt katında küçük, üst katında ise daha büyük iki dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Cephenin geride olan kısmı ise sağırdır (Bkz.Foto245).

Yapıya kuzey cephede bulunan çift kanatlı ahşap kapıdan girilmektedir. Evin alt katında kiler, mutfak ve büyükçe bir hol yer alır (Foto 250). Tavanı yuvarlak ahşaptan kirişlemelerle kapatılmıştır.

¹¹¹ Mahmut Samini Efendinin torunlarından olup halen bu evi kullanmakta olduğundan Sadettin Bilici evi olarak da bilinir.

¹¹² Bu kitabe 2010 yılında yapılan onarımdan sonra cumbanın saçağa yakın kısmına yerleştirilmiştir.

Üst kata taş bir merdivenle çıkılır (Foto 251). Sofa, yatak odası, çile odası ve oturma odasından (köşk) müteşekkildir (Foto 252). Yapının üst kat sofa kısmından ek yapıya açılan bir kapı bulunmaktadır.

Güneybatı cephe alt kat ile kuzeybatı sofa kısmının bulunduğu duvarın tamamı kerpiç, kuzeydoğu cephenin portalinde ve çeşmede kesme taş, diğer duvarlarda ise moloz taş ve ahşap kullanılmıştır. Üst örtüde, kapı ve pencere doğramalarında ahşap malzeme kullanılmıştır. Taş ve kerpiç malzemenin arası ahşap hatıllarla desteklenmiştir.

Giriş kapısı üzerindeki kitabenin üzerinde sekiz ve beş köşeli yıldızlar ile hilal motifleri bulunur. Daha önceleri çeşme üzerinde bulunan ancak yapılan onarımda cumbanın saçağa yakın kısmına konan “maşallah” yazısından başka süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Tarih ve Değerlendirme:

Giriş kapısı üzerindeki üç satırlık Osmanlıca kitabesinin okunuşu (Foto 253);

“Ya Fettah

Açıldıkça kapansın çeşm-i a'da

Bi Hakkı Sure-i İnna Fetejna

Sene H.1298 (M.1881)” (Balaban, 2008)

Anlamı;

“Her şeyi açan Allah'ım/ (bu kapı) açıldıkça düşmanların gözü kapansın/ İnna Fetejna Suresinin¹¹³ Hakkı için” (Balaban, 2008) yazmaktadır.

Ayrıca kitabenin kartuş kısmının üzerinde kalem ile yazılmış iki satırlık Ermenice yazıda, “Usta Yohannes ve Usta Garabet ve diğerleri” (Balaban, 2008) yazmaktadır. Bu isimler evi yapan ustalara ait isimler olmalıdır (Foto 254).Yine cumba ile çatı saçağı arasında¹¹⁴ “maşallah H.1315 (M.1898-1899)” yazılı taş kitabe bulunmaktadır.

Kitabesinde verilen tarihin eserin yapıldığı ya da onarıldığı tarih ile ilgili olup olmadığı belirtilmemiştir. Ancak verilen tarihin Mahmut Samini'nin yaşadığı döneme denk gelmesinden dolayı onarım olduğu da kabul edilebilir. Bu evin yerinde evvelinden bir cami ile bir evin bulunduğu ve Mahmut Samini tarafından evin satın alındığı, eski evden günümüze, havuza ait eski duvarın geldiği belirtilmektedir (Balaban, 2008). Bu veriler ışığında evin büyük oranda yenilendiği ve mimari üslup olarak 1881 tarihinin inşa tarihi için uygun olduğunu söyleyebiliriz.

¹¹³ Kuran-ı Kerimde 48. Sure olan Fetih Suresinin ilk ayetindeki “şüphesiz biz açtık” anlamındaki “inna fetejna” ile başlayan ayetten dolayı “inna fetejna suresi” olarak adlandırılmıştır.

¹¹⁴ Bu kitabe 2010 onarımından önce çeşmenin bulunduğu duvarın yüzeyindeyken onarım sırasında bugünkü yerine taşınmıştır.

2.6. Diğer Yapılar

2.6.1. Anonim Yapılar

2.6.1.1. Anonim Yapı

Fotoğraf No	: 255-259
Çizim No	: -
İnceleme Tarihi	: 21.03.2021
Bulunduğu Yer	: Ulu Camiden Surp Lusavoriç Kilisesine giderken yolun solunda bulunmaktadır.
Yaptıran (Bani)	: -
Yapan	: -
Yapım Tarihi	: -
Konum	: 38°41'59" K-38°57'19" D
Bugünkü Durumu	: Büyük bölümü toprak altında olup bir parçası kısmen görünmektedir.

Planı ve Mimari Özellikleri:

Çarşıbaşı Mahallesinde bulunan Ulu Cami ile Surp Lusavoriç Kiliselerinin ortasına yakın bir mesafede olup yolun doğusunda bulunmaktadır. Yapının büyük kısmı toprak altında olduğundan hangi tür yapı olduğu anlaşılamamıştır. Toprak yükseltisine göre doğu batı doğrultulu bir plan izlenimi veren yapının, doğusunda kare bir avluyu andıran toprak yükseltisi bulunmaktadır (Foto 255-256).

Doğu tarafı hasar görerek yıkılmıştır (Foto 257). Görülebilen kısmı tamamen tonozlu olup 2,24 m genişlik, 1,53 yükseklik ve 4,05 m derinliğe sahiptir. Tonozun batı yönünde üst kısımda su künkü görülür (Foto 258). Doğusu tahrip edilmiş olan yapının tonoz örgüsünde tuğla ve kesme sal taşı birlikte kullanılmıştır. İç kısım tamamen sıvanmıştır. Aynı şekilde zemini düzgün harç ile tesviye edilmiştir (Foto 259).

Tarih ve Değerlendirme:

Yapının türü ve fonksiyonu bilinemediğinden, tarihlendirilmesi de yapılamamıştır. Tonozun üst kısmının batısında bulunan künkten giren suyun, yıkık olan taraftan kullanılmak üzere tahliye edildiği, bundan dolayı yapının bir su yapısının (hamam, çeşme vb) parçası olabileceği gibi başka bir yapının içerisinde (han, konak vb) bir bölüm de olabileceği düşünülmektedir. Yapı ve çevresinde yapılacak bilimsel bir kazı ile yapının mahiyeti anlaşılabilecektir.

3. DEĞERLENDİRME

Palu, ilk defa Hz. Ömer döneminde, 639 yılında (H.17) fethedilerek Müslümanların hakimiyetine girmiştir. 696 yılında Muaviye'nin ölümü ile bölge Müslümanların elinden çıkarak Bizans denetimine geçti. Bu süreçten sonra Palu ve çevresi birçok defa Müslümanlar ile Bizans mücadelesine sahne oldu ve el değiştirmek durumunda kaldı. 1079 yılında Çubuk Bey, Palu ve çevresini Ermenilerden almasıyla, bu coğrafya günümüze kadar İslam toprağı olarak kalmıştır. Bu coğrafyada yaşayan milletler ve devletler kendi mimari gereksinimlerine göre çeşitli eserler meydana getirmişlerdir. Bu eserlerin bir kısmı günümüze gelebilmişken çoğu ise günümüze gelememiştir.

Bu çalışma kapsamında Palu Merkezinde yapılan alan araştırmasında, 5 cami, 4 tekke-zaviye, 2 kilise, 1 türbe, 2 han, 3 hamam, 2 köprü, 1 konut (ev), 1 Anonim Yapı olmak üzere 21 adet kültür varlığı tespit edilmiştir. Bu yapılar ile ilgili kaynak ve arşiv belgeleri incelenerek elde edilen bilgiler, saha araştırmasından elde edilen veriler ile birlikte eserlerin katalogları hazırlanmıştır. Katalog bölümünde bilgileri verilen eserlerin aynı türdeki eserler ile plan tipolojisi, malzeme ve mimari özellikleri üslup açısından değerlendirme başlığı altında karşılaştırmaları yapılarak, Türk Sanatının içerisindeki yeri açıklığa kavuşturulmaya gayret edilmiştir.

Çalışmada incelemesi yapılan cami, tekke-zaviye, türbe, kilise, han, hamam, köprü ve konut örneklerinin Anadolu'daki örnekleri üzerine çalışma yapan araştırmacılar kendi bakış açılarına göre gruplara ayırarak kendi tipolojilerini ortaya koymuşlardır. Yapılan bu değerlendirme ve tipolojilerden katalogda bulunan eser örneklerine en yakın olanlar ile en iyi tamamlayıcı olan eserler aşağıda yer alan başlıklar altında değerlendirilmiştir.

3.1. Plan ve Mekan

3.1.1. Camiler

Arapça “cem” kökünden türeyen “câmi” kelimesi, “toplayan, bir araya getiren” anlamında kullanılmıştır. Başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan “el-mescidü'l-câmi” (cemaati toplayan mescit) tamlamasının kısaltılmış şeklidir(ÖNKAL ve BOZKURT 1993).

Yaptığımız çalışmada geçmişten günümüze Palu'da çok sayıda caminin olduğu kaynaklarda geçmektedir. H.1292 (M.1875) tarihli Diyarbakır salnamesinde ondört, H.1298 (M.1881) tarihli Mamurat-ül Aziz salnamesinde onyed, H.1317-1319 (M.1899-1901) tarihli Diyarbakır zeyl salnamesinde ise Palu'da dokuz caminin bulunduğu yazmaktadır (Yapıcı 2004). Bu camilerden beşi günümüze gelebilmiş ve tespitleri yapılmıştır. Günümüze ulaşamamış Haydariye, Hacı İsmail Bey, Hacı Ömer, Nehri Murad, Sefer Ağa ve Kale Camilerine de arşiv kayıtlarında ve kaynaklarda rastlanılmıştır (Çakar 2018a). Ayrıca bu camilerin dışında yıkılıp betonarmeden yeniden yapılan Eblaşiye (Kasimiye) Cami(ÜLGİN 2018) vardır. Günümüze gelebilen ve tespitleri yapılan camilerden, Çarşıbaşı Mahallesinde bulunan Ulu Cami ismine bazı kaynaklarda Zeve Mahallesinde de rastlanmaktadır (Çakar 2018a). Bu iki mahallenin arasında bulunan Palu Kalesinden dolayı yerleşimde kesinti olmuş ve iki mahalle arasında yaklaşık 500 m mesafelik yerleşime elverişsiz engebeli bir alan kalmıştır. Bundan dolayı Zeve Mahallesine de bir büyük cami yapma ihtiyacı ortaya çıkmış olmalıdır. Yine Ulu Cami ile Dükkanönü Camileri arasında yaklaşık 1 km'lik bir mesafe

bulunması ve her iki Mahallenin büyük olması sebebiyle o dönemin ticaretinin kalbi olan Çarşıbaşı'nda alışveriş ihtiyaçlarını gideremeyen halkın ihtiyaçlarını giderecek dükkanların bulunduğu alana cami inşa edilmesinden dolayı, Dükkanönü ve Merkez sıfatlarını aldığı düşünülmektedir. Zeve Mahallesinde bulunan Dükkanönü cami mimari karakter olarak Ulu Cami ile benzerlikler gösterdiğinden kaynaklarda bahsedilen Zeve'deki Ulu Caminin bu olduğu düşüncesi ağır basmaktadır. Dükkanönü Camisinin halen onarım görmemiş olması yapılacak bir onarımdaki bilimsel kazıda cami ile ilgili görüşü destekleyecek unsurların ortaya çıkması bakımından önem arz etmektedir. Yine 16.yy ortalarında inşa edilmiş olan Cemşid Bey Camisinin merkezi bir cami olamamasının nedeni, Zeve semtinin batıdaki uçlarına inşa edilmesinden kaynaklanmaktadır. Palu'daki bu beş camiden biri (Karşıbahçeler Mahmud Samini Cami) sürekli kullanılmaktadır. İkisi (Ulu ve Cemşid Bey Camileri) restorasyon edildikten sonra ibadete açılmış, diğer ikisi ise (Dükkanönü ve Küçük Cami) ise yıkıktır.

Katalogda yer alan beş adet camide;

1-Ahşap Tavanlı Camiler

a-Boylamasına Sahınlı Camiler,

b-Desteksiz Düz Tavanlı Camiler

2-Merkezi Kubbeli Camiler, plan tipleri görülmektedir.

Boylamasına sahınlı camiler Ulu Cami ve Dükkanönü Camileridir. Ulu Camide mihraba dikey altı sahın, Dükkanönü Camisinde ise beş sahın vardır. Anadolu Selçuklu dönemi camilerinde bu plan tipine genellikle rastlanmaktadır (Şahin 1995). Bu plan tipinin Anadolu'daki ilk örneği Kars Ani Ebu'l Manuçehr Cami (11. yy sonu) olarak gösterilir(Arslan 2021). Sivas Ulu Cami (M.1197) (Hersek 1993), Harput Alacalı Cami (M.1204), (Çizim 32) (Arslan 2003)), Niğde Alaaddin Cami (13.yy başı), Kayseri Huand Hatun Cami (M.1238), Konya Sahip Ata Cami (M.1258) (Arslan, 2021), Sivas Meydan Cami (M.1564) (Çizim 33) (Ünsal 2006), Malatya Battalgazi Karahan Camii (1582) (Eskici 1993), Diyarbakır Hacı Müştak Cami (16.yy başı) (Can 2012) bu plan tipine örnek gösterilebilir.

Desteksiz Düz Tavanlı Cami planı ise Karşıbahçeler Mahmud Samini Efendi Camisinde görülmektedir. Bu cami planında, küçük ve az ışık alan bir mekan seçiminde caminin banisi Nakşibendi Şeyhi Mahmut Samini'nin tekke mantığıyla inşa etme düşüncesinin etkili olduğu düşünülmektedir. Bu plan tipine Malatya Alacakapı (Miralay Şah Ali Bey) Mescidi (M.1591) (Eskici 1993), Yozgat Köseyusuflu Köyü Abdullah Ağa Cami (M.1796) (Acun, 2005), Elazığ Dereboğazı (İçme) Köyü Cami (19.yy), (Çizim 34) (Arslan 2003) örnek gösterilebilir.

Palu'da görülen bir diğer plan tipi ise Merkezi Kubbeli Cami planıdır. Kare planlı ve tek kubbeli camiler Anadolu Selçuklu Dönemi mescitleri (Kuban 2008) ile Beylikler Devri ve Erken Osmanlı Devri cami ve mescitlerinde (Kuban 2007) sıkça görülen bir plan tipidir. Bu planda yapılan eserler Cemşid Bey Cami ve Çarşıbaşı Küçük Camileridir. Her iki caminin planına bakıldığında, Küçük Caminin erken Osmanlı ve Beylikler dönemi camileri gibi küçük kubbe ve üç tarafı kapalı son cemaat yerine sahip olduğu, pencere sayısının az sayıda, küçük ve mazgal şeklinde yapıldığı görülmektedir. Cemşid Bey Camisi ise klasik döneme geçiş camilerine benzer planda, daha büyük bir kubbe, ferah ve aydınlık harim alanı için çok sayıda pencere yapıldığı görülür. Bu camilere Sivas

Kale (M.1580), (Çizim 35) ve Ali Ağa Camileri (M.1590) (Ünsal 2006), Silvan Karabehlül Cami (16.yy'ın ikinci yarısı) (Perihanoğlu 2004), (Çizim 36); Pertek Sungurbey Cami (M.1577) (Kara 2000), Elazığ; Mollakendi Beldesi Şeyh Ahmet Peykeri Cami (17.yy), Harput Kurşunlu Cami (M.1738), Harput Sara Hatun Cami (1843) (Arslan 2003), Malatya; Yeni Cami (M.1843), Yazıhan Fethiye Köyü Abdüsselam Cami (M.1566) (Aytaç 1998), Arapgir; Hacı Muhammed Efendi Cami (M.1709), Molla Eyüp Cami (18.yy) (Şen 2018) örnek olarak gösterilebilir.

3.1.2. Tekke ve Zaviyeler

Osmanlı metinlerinde tekke, günümüzde ise tekke olarak kullanılan kelimenin etimolojik kökeni hakkında kesin bilgi bulunmadığı, Arapça, “oturmak, yaslanmak” anlamına gelen “vekee” kökünden veya Arapça’da “asâ, dayanak” anlamındaki “tükee” kelimelerinden türediği, bununla birlikte Arapça olduğuna dair kuvvetli emarelerin olmadığı, aslının Farsça “post” anlamına gelen tekke olduğu, ancak Farsça metinlerde tekke kelimesine rastlanmadığı, bunun yerine dergâh ve hankâh kelimelerinin kullanıldığı belirtilmektedir (Kara 2011).

Kamus-i Türki’de “Tekye (Tekke): bir şeyhin taht-ı riyaset ve idaresinde, dervişan taifesinin istinad ettikleri ve zikir ve mukabele ve çile ile uğraştıkları daire-i mahsusa, hangah, dergâh, zaviye (Sami 1899)” şeklinde tanımlanmıştır.

D. Kuban, Anadolu’da başlangıçta zaviyelerin şehirlerde değil köy ve kırsal yerleşimlerinde Türkmen Babalarının kurduğu basit yapı ve eklentileri şeklinde ortaya çıktıklarını, cami ve medreselerden daha fazla ehemmiyetli olduklarını, akabinde zaviyelerin eski kentlerin gelişmesinde, yeni köy ve mahallelerin kurulmasında öncü rol aldıklarının görüldüğünü belirtmiştir (Kuban 2008).

Palu ile ilgili kaynaklarda tekke yapısının varlığına pek rastlanmamıştır. Sadece H.1292 (M.1875) tarihli Diyarbakır Salnamesinde iki tekke bulunduğu yazmaktadır (Yapıcı 2004). Bundan önceki ve sonraki salnamelerde tekke sayılarına rastlanılmamıştır. Yine 19.yy’ın sonlarında Şeyh Ali Tekkesinden (Çetkin 2018) bahsedilen kayıtlar bulunmaktadır. Bu tekkenin tam olarak nerede olduğu bilinmemektedir. S. Siracoğlu, şimdilerde Şeyh Ali Efendinin medfun olduğu tepedeki mezarlık içerisinde bulunmuş ve bu tekkeye (zaviye) ait olduğu düşünülen kitabesini yayınlamıştır (Siracoğlu 2018). Yine, Şeyh Ali Efendinin tekkesinin Aşağı (Kasımiye) Mahallesinde kurulmuş olup, günümüze gelemeyen Eblaşiye Medresesinin (Ülgen 2018) yanında olduğu belirtilmektedir (Ayış 2019).

Eski Palu’da kalenin kuzeyinde bulunan Zaviye ve Tekkepınarı Mahalleleri isimlerini burada bulunan tekke ve zaviyelerden aldığı düşünülmektedir (Yapıcı 2016). Bu sebeple Osmanlı kaynaklarında Zaviye Mahallesi olarak geçen ve sonrasında Zeve olarak bilinen semtin isminin bu yapıdan esinlenerek verildiği düşünülmektedir.

Tezimize konu dört eser tekke-zaviye olarak belirlenmiş olup eserlerden ikisi olan Kındik Tekkesi harap olduğundan, Alacalı Tekke ise onarıldığı halde kullanılmamaktadır. Cemşid Bey Zaviyesinin ise sadece dış duvarlarının bir kısmı günümüze gelebilmiştir. Diğer Seydili Köyünde bulunan tekke olup köy camisi olarak hizmetine devam etmektedir. Tekke ve zaviyelerdeki mihrap unsuru mescide dönüştürülmelerinde en büyük etkidir. Bu nedenledir ki Kındik ve Alacalı tekke-zaviyesi mescit-cami olarak adlandırılmış ve kullanılmış, Seydili tekkesi de kullanılmaya devam etmektedir. Seydili tekkesi tevhidhanesiyle tek mekanlı, Alacalı Tekke hazırlık kısmı ve

tevhidhaneyle iki mekanlı, Kındik Tekkesi hazırlık kısmı, tevhidhane ve şeyh makamı ile üç mekanlı, Cemşid Bey Zaviyesi ise çoklu mekana sahiptir. Bu eserlerin hepsinin kapılarının 1,20 m ile 1,55 m arasında yüksekliğe sahip oldukları görülür.

Palu'da bulunan zaviyeler L planlı, iki bölümlü dikdörtgen tabanlı piramidal külahlı ve dikdörtgen tabanlı tonoz örtülü olarak üç farklı plan tipi görülmektedir. Kındik ve Cemşid Bey Tekke-Zaviyesi L planlı olup Arapgir Hankah (Karabaş-ı Veli Zaviyesi) (14.yy ilk yarısı) (Çizim 37), Tokat; Ebu Şems Hanegah Cami (M.1288), Sümbül Baba Zaviyesi (M.1291), Halif Gazi Tekkesi (M. 1291) (Şen 2018), Elazığ; Harput Ahi Musa Zaviyesi (13.yy başları) (Çizim 38), Baskil Doğancık Köyü Şeyh Hasan Baba Zaviyesi (18.yy) (Arslan 2003), Muş Bulanık Mollakent Köyü Zaviyesi (M.1821) (Kulağuz 1997) benzer planlı örnekler olarak gösterilebilir.

Alacalı Tekke-Zaviyesi iki bölümlü dikdörtgen tabanlı piramidal külah planlıdır. Bu zaviyelerin en erken ve üst örtüsü ahşap kubbe olan örnekleri Malatya; Şeyh Hasan Onar (Büyük Ocak) Zaviyesi (M.1224) ile Şeyh Bahşiş (Ocağı) Zaviyelerinde (14.yy başı) görülür (Şen 2018). Kayseri Emir Sultan Mescidi (14.yy sonu) (Arslan ve Özbek 2008), Elazığ; Harput Fatih Ahmet Baba Zaviye ve Türbesi (M.1313-1314) (Çizim 39), Baskil Şeyh Hasan (Tabanbükü) Köyü Ahmet Yesevi Zaviyesi (18.yy sonu) (Arslan 2003) bu plan tipine örnek olarak gösterilebilir. Alacalı Tekkede görülen içten kubbe dıştan piramidal külahlı üst örtü sistemi, Tunceli Mazgirt Elti Hatun Türbesinin (13. yy ortaları) (Kara 2000) üst örtüsünde de görülür (Foto 260). Yine eserde kullanılan siyah bazalt taş ile beyaz traverten taşı özellikle Akkoyunlu eserlerin yoğun olduğu Diyarbakır'daki Ayni Minare Cami (1489), Şeyh Mutahhar Cami (1500), Lala (Lale) Bey Camilerinde de (15.yy sonu) kullanılmıştır. Tunceli Pertek Çelebi Ağa Cami H.976 (M.1569) (Kara 2000) (Foto 261), Diyarbakır Safa (İparlı) Cami (1454-1478) (Foto 262) ve Diyarbakır Nebi (Peygamber) Camilerinde (15 yy) (Foto 263) (Sözen 1981) hem üst örtü hem de siyah beyaz taş kullanımı yönünden, her iki özelliğin de olduğu görülmektedir.

Seydili Köyü (Cami) Tekke Zaviyesi dikdörtgen planlı tonoz üst örtülüdür. Şimdilerde cami olarak kullanılan bu tekke-zaviyenin bulunduğu köy olan Seydili Köyü¹¹⁵ Palu'nun tek Türkmen Köyü olarak bilinir. Bu sebeple Türkmenlerin yerleştikleri köylere tekke-zaviye yaptırma gelenekleri bu köyde de devam etmiştir. Bu plan tipine Kayseri; Hakırdaklı Cami (Seyyid Burhaneddin Zaviyesi) (12.yy), Bürüngüz Alaüddevle Camisi (15.yy ikinci yarısı), Daniş Ali Bey Camisi (1582), Mütevellî Camisi (17.yy başı) Melikgazi Güneşli Cami (M.1738) (Arslan ve Özbek 2008), Diyarbakır Hani Okur Köyü Cami (17.yy) (Çizim 40) (Yıldız 2019), Malatya Battalgazi Zeynel Bey Mescidi (12-13 yy.) (Çizim 41) (Eskici 1993), eserleri örnek olarak gösterilebilir.

3.1.3. Kiliseler

Tezimizde Palu'daki iki kilise yapısı değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Surp Lusavoriç Kilisesi kısmen günümüze ulaşmıştır. Adı bilinmeyen ve Küçük Kilise olarak adlandırılan yapının ise tek duvarı ve temel izleri günümüze gelebilmiştir.

Palu'daki kiliseler için; Polonyalı Simeon (1608-1639) tarihlerinde Anadolu'yu anlattığı eserinde, Palu'da sekiz güzel kilise olduğundan bahseder ancak isim ve mevki vermez (Andreasyan,

¹¹⁵ Seyyid ve İli kelimelerinin birleşmesiyle oluştuğu ve 19.yy başlarına kadar da köyde Alevi Türkmenlerin yaşadığı söylenir.

1964). L.İnciciyan'ın 18.yy'da Palu'da, Surp Grigor, Surp Sahak, Surp Kiragos ve Surp Asdvadzadzin olmak üzere dört Ermeni kilisesi olduğunu yazar (Alanoğlu 2017). 1878 de Palu'ya gelen Rahip Boğos Natanyan, Ermenilerin dört semti olduğunu (Natanyan vd. 2010) ve semtlerin kilisenin adıyla ayrıldığını, Surp Sahak, Surp Lusavoriç, Surp Asdvadzadzin ve Surp Kiragos (Giragos)" adlı dört kilisenin olduğunu, diğerlerinin eski olmasına rağmen Surp Lusavoriç Kilisesinin yeni inşa edildiğini ve haç şeklinde bir kubbesi olduğunu belirtmiştir (Natanyan vd. 2010)¹¹⁶. H.1288 (1871) tarihli Diyarbakır salnamesinde kalede atik bir kilise, H.1292 (M.1875) tarihli Diyarbakır salnamesinde beş, H.1298 (M.1881) tarihli Mamurat-ül Aziz salnamesinde beş, H.1317-1319 (M.1899-1901) tarihli Diyarbakır zeyl salnamesinde ise Palu'da iki kilisenin bulunduğu yazmaktadır (Yapıcı 2004).

Hristiyan inancında, haçın önemi ve sembolik anlamı nedeniyle, Hristiyan mimarisinde erken dönemlerden itibaren haç formunda inşa edilen yapılar görülmektedir. Bizans Kilise mimarisinde Orta Bizans Döneminden (843-1204) itibaren uygulanan en yaygın tip 'kapalı Yunan haçı' planıdır (Aytaç 2020). Lusavoriç Kilisesi, bölgede naosu kubbe ile örtülü tek örnektir.

Surp Lusavoriç Kilisesi doğu batı doğrultulu dikdörtgen planlı ve tek nefli inşa edilmiştir. Bu plan tipi, Muğla Kapıkırı Köyü Kilisesi (12.yy) (**Çizim 42**), Niğde Bor Yeşilyurt Kilisesi (19.yy), Malatya Taşhoron Kilisesi (19.yy sonu) (Aytaç 2020) (**Çizim 43**), Van Muradiye Saint Etienne Manastır Kilisesi (15.yy başları) (Karaca 1996), Kayseri Surp Stepanos Kiliselerinde (M.1860) (Sağır 2000) görülür.

Küçük Kiliseden kalan izlerden bir plan çıkmadığından değerlendirilememiştir.

3.1.4. Türbeler

Cemşid Bey Türbesi Palu'da günümüze gelebilmiş tek örnekli türbe yapısıdır. Yapı Cemşid Bey Külliyesinin içerisinde caminin doğu duvarının güney kısmına bitişiktir. Bu türbeden başka Şeyh Ali Septi Türbesi, Şeyh Mamud Samini Türbesi ve Şeyh Yasin Türbeleri var olmakla beraber, eski yapıları günümüze gelememiş, yıkılıp yeniden yapılmışlardır.

Tezimizde değerlendirdiğimiz Cemşid Bey Türbesi sekizgen form verilmek istenmiş ancak iki duvarının doksan derecelik açıyla cami ve zaviye duvarına bitişik olmasından dolayı sekizgen plan kurgusu, yedigen planda kalmış ancak üst örtü kasağında sekizgen plan ortaya çıkmıştır. Bu açıdan türbenin aslında kare planlı yapıldığı deprem yada eserde onarım gerektirecek ciddi bir hasarın ortaya çıkmasından dolayı cami ve zaviye ile bitişik olan duvarlar korunmuştur. Doğu ve güney cephelerde beş köşe oluşturarak dışardan sekizgen algısı verilmeye çalışıldığı düşünülmektedir. Bu cepheler ve korunan iki cephe arasındaki malzeme ve yapım tekniği farklılığı bu varsayımın ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Türk türbe mimarisinde Selçuklulardan beri en çok sekizgen plan tipi uygulanmıştır. Klasik devirde de bunun değişmediği ve özellikle bu tipinin Mimar Sinan tarafından bütün yönleriyle

¹¹⁶ Aynı yıl Palu'ya gelen ve Rahip Boğos Natanyan ile Havav (Kovancılar Habab- Ekinözü Köyü) Kilisesinde karşılaşan Rahip Karakin Vartabed Sırvantsdyants, Paluda Surp Sarkis, Surp Lusavoriç, Surp Asdvadzadzin ve Surp Kiragos adlı dört kilise olduğunu belirtir Natanyan'ın verdiği kilise isimlerinden Surp Sahak Kilisesi yerine, Sırvantsdyants Surp Sarkis ismini zikretmiştir. Bu isimlerin farklı olmasının nedeni aynı kilisenin iki isimle de anılıyor olması ya da Palu'da birkaç gün kaldığını ve bu günlerde de hasta olduğundan isimleri karıştırmış olmasından kaynaklanmış olabilir. Natanyan'ı Palu Bölgesinde uzun süreli teftiş yaptığından isim konusunda daha itibarlı görmekteyiz. (NATANYAN vd. 2010) s.507

denendiği görülmektedir. Bu plan tipine sahip türbeler iç düzenlemelerine göre gruplandırılmış olup Dış ve İç Kenar Sayısı Eşit Olanlar bu plan tiplerinden biri olarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur (Önkal 1992).

Bursa Yeşil Türbe (15. yy ortaları), Trabzon Gülbahar Hatun (1506), Şehzade Mahmut (1507) II. Sultan Bayezid (1512), I. Sultan Selim (1522), Şehzadeler Türbesi (1523), İstanbul Fatih Gülbahar Hatun Türbesi (1766), Sultan II. Mahmut Türbesi (1839), Osman Gazi Türbesi (1863) Osmanlı Hanedan Türbeleri (Önkal 1992) ile Diyarbakır; Şeyh Abdülcelil Türbesi (15.yy ortaları veya 16. yy ilk yarısı) (Çizim 44), Zincirkıran Türbesi (16.yy başları) (Çizim 45), Arap Şeyh Türbesi (18.yy ortaları) (Sözen 1971) bu plan şemasında yapılan diğer eserler arasında sayılabilir.

3.1.5. Hanlar

Selçuklular döneminde kervanların ve seyahat eden yolcuların konaklamaları için büyük yollar üzerine, bir günlük mesafeler hesaba katılarak gereken yerlere yapılan yapılara han, bunların büyüklerine ise Sultan Hanı veya Kervansaray denirdi (Arseven 1956). Hanlar açık avlulu, kapalı-avlusuz-, karma tip olmak üzere üç tip olarak karşımıza çıkar (Keleş Usta 1994). Osmanlı Döneminde kervan yolları üzerinde, yolcuların ve tüccarların her türlü ihtiyacını karşılayacak, 3 saat ile 28 saat arasında mesafelere menzilhaneler ve buralara da kervansaraylar inşa etmişlerdir. Ayrıca kent içerisinde de ticaretin sürdürülebilmesi için şehiriçi hanları yapmışlardır (Keleş Usta 1994). Şehiriçi hanları Avlulu Hanlar ve Avlusuz Hanlar olmak üzere iki ana grupta toplanmaktadır. Avlulu Hanlar ana grubu altında;

A- Avlu Sayılarına Göre: 1-Bir Avlulu Hanlar, 2-İki Avlulu Hanlar, 3-Üç Avlulu Hanlar,

B- Kat Sayılarına Göre:

1-Bir Katlı Avlulu, 2- Kısmen İki Katlı Avlulu, 3- İki Katlı Avlulu, 4-Kısmen Üç Katlı Avlulu, 5- Üç Katlı Avlulu Hanlar, plan tipleri görülür.

Avlusuz Hanlar ana grubu altında; A-Bağımsız Hanlar, B-Başka Bir Yapının Bir Bölümünü Oluşturan Hanlar olarak iki plan tipi görülür (Ersoy 1994)

Palu'da, 16.yy'da Çarşıbaşı bölgesinde kapalı çarşı ve hanların yapılmasıyla bu bölge rağbet görmüş ve bu mahalde ticaret canlanmıştır (Alanoğlu 2017). 1761 tarihli ahkam kaydında Cemşid Bey'in Palu'da Başhan ve Ortahan adında iki han inşa ettirdiği yazmaktadır (Alanoğlu 2017). 1768 tarihli bir belgede çarşıda Vakıf Han adlı bir hanın olduğunu (Alanoğlu 2017), 1878 yılında Palu Ermenilerini ve Kiliselerini teftişe gelen Rahip Boğos Natanyan, "Palu'nun, içinde üç yüz kadar dükkânın, orta büyüklükte iki kâgir hanın ve dört fırının bulunduğunu, orta büyüklükte bir çarşısının" olduğunu yazmıştır (Natanyan vd. 2010). Yine, H.1292 (M.1875) tarihli Diyarbakır ve H.1298 (M.1881) tarihli Mamurat-ül Aziz salnamelerinde Palu'da iki han, H.1317-1319 (M.1899-1901) tarihli Diyarbakır zeyl salnamesinde ise Palu'da üç han bulunduğu yazmaktadır (Yapıcı 2004).

Yaptığımız çalışma çerçevesinde, Palu'da iki han kalıntısının günümüze gelebildiği tespit edilmiştir. Bunlardan Zincirli Han şehiriçi hanı olup günümüze doğu kısmındaki küçük bir bölüm hariç diğer kısımları gelemediğinden planı okunamamış ve değerlendirme yapılamamıştır. Ancak eski fotoğraflarından açık avlulu görülebilmektedir. Bir diğer han ise Gağuntlu (Çekem Bağaları) Hanı olup bu handan geriye sadece bir kaç duvar parçasına ait izler günümüze geldiğinden bu

hanında planı okunamamış ve değerlendirilememiştir. Bu hanların katalog sayfalarında gerekli tartışma ve değerlendirme yapılmıştır.

3.1.6. Hamamlar

“Arapça’da “ısıtmak; sıcak olmak” anlamındaki “hamm (hamem)” kökünden türeyen “hamam (hammâm)” kelimesinin sözlük anlamı “ısıtan yer” demek olup “yıkama yeri” mânasında kullanılmaktadır.” Hamam kültürünün dünyada MÖ 2500-1500 yıllarına kadar dayandığı, Anadolu’da ise MÖ 1200 yıllarında Hitit medeniyetine dayandığı yapılan kazılarla ortaya çıkarılmıştır. Roma döneminde hamam mimarisi yaygınlık kazanmış, önemli sosyal ve siyasal buluşmaların mekanı haline gelmiştir. Bizans devrinde ise Roma kültürü Hristiyanlık ile uyuşacak biçimde gelişerek devam etmiştir. İslam dünyasında ise 711-715 yıllarında Emeviler döneminde Roma hamam mimarisine benzer ilk hamamların ortaya çıktığı görülmüştür. Türklerde ise Selçukluların Anadolu’ya yerleşmeleri ile her tarafa hamamlar yapılmaya başlanmıştır. Diğer İslâm ülkelerinde İlkçağ mimarisinin plan sistemine uyulmasına rağmen Türk hamamlarında hâkim anlayış bir eksen düzenlemesi üzerinde gelişmiş ve özellikle sıcaklık bölümlerinde Orta Asya yapı sanatında görülen dört eyvan şeması uygulanmıştır. Ayrıca Türkler bitişik mimari ile erkek ve kadınlar için çifte hamamlar inşa edilmiştir. Hamamlara en fazla önem verenlerin Osmanlı Türkleri olduğu devletlerinin sınırlarının olduğu bütün yerlerde irili ufaklı birçok hamam inşa etmelerinden anlaşılmaktadır. Osmanlılar döneminde hamam ısıtma sistemi Roma Hamamlarına benzemekle beraber, mimarileri bütünüyle değişiktir (Eyice 1997). Semavi Eyice’ye göre hamam tipolojisi altı plan şeklinde uygulanmıştır;

A Tipi: Haçvari Dört Eyvanlı Köşe Hücreli Tip

B Tipi: Yıldızvari Sıcaklıklı Tip

C Tipi: Kare Sıcaklık Etrafında Sıralanan Halvet Hücreli Tip

D Tipi: Sıcaklığı Çok Kubbeli Tip

E Tipi: Sıcaklığı Kubbeli Dikdörtgen Şeklinde Olan Çifte Halvetli Tip

F Tipi: Ilıklık-Sıcaklık ve Halvetin Eş Odalar Halinde Olduğu Tip (Eyice 1997)

H.1298 (M.1881) tarihli Mamurat-ül Aziz salnamesinde üç, H.1317-1319 (M.1899-1901) tarihli Diyarbakır zeyl salnamesinde ise Palu’da bir hamamın bulunduğu yazmaktadır (Yapıcı 2004). Palu’da günümüze gelebilmiş üç hamam bulunmaktadır. Bu hamamlardan Çarşıbaşı İbrahim Bey Hamamı restore edilmiş ancak hamam fonksiyonu devam ettirilmemiş olup ziyarete açılmıştır. Kındık (Küçük-Hümeysa Hanım) Hamamı gittikçe yıkılmaya devam etmektedir. Cemşid Bey Hamamı ise yol kotundan dolayı güney duvarı hariç tamamen toprak altında olduğundan kısmen korunuyor diyebiliriz.

Hamamlardan Çarşıbaşı İbrahim Bey Hamamının planı haçvari dört eyvanlı köşe hücreli tip hamam tipolojilerine uyarken, Kındık (Küçük-Hümeysa Hanım) Hamamı herhangi bir plan tipolojisine uymadığından münferit plan tipi içerisinde değerlendirilmiş ancak Cemşid Bey Hamamının toprak kotunun altında kaldığından planı belirlenememiştir. Bu yüzden Palu’daki Hamamları iki plan tipi altında değerlendirebiliriz.

Haçvarı Dört Eyvanlı Köşe Hücreli Tip: Çarşıbaşı İbrahim Bey Hamamı bu plan tipinde olup Harput Cemşid Bey Hamamı (16.yy), Harput Kale Hamamı (16.yy ikinci yarısı), Diyarbakır; Çermik Saray Hamamı (16-17 yy) (Çizim 46), Eğil Tekke Hamamı (16-17 yy) (Ünal 1975), Kayseri Melikgazi Setenönü Hamamı (17 yy başı) (Arslan ve Özbek 2008), Çemişgezek Yeni Hamam (1702) (Kara 2000), Malatya Arapgir Osman Paşa Hamamı (1794) (Şen 2018), Malatya Tahtalı Hamamı (19.yy başı) (Çizim 47) (Aytaç 1998) örnek gösterilebilir. Palu Çarşıbaşı Hamamında deri havuzu ve keçehanenin varlığı önemlidir. Zira bu tesis yıkanma hizmeti yanında, deri ve keçe üretme atölyesi olarak kullanılması çok karşılaşılan bir durum değildir. Elazığ Kale Hamamındaki deri havuzu buna örnek olarak gösterilebilir (Aytaç 1998).

Kındık (Küçük-Hümeysa Hanım) Hamamı, hamam tipolojisine girmediğinden münferit planlı hamamlar grubunda değerlendirilmiştir. Bu hamam planı tipine yakın örnekler Yozgat Sarıkaya Gündüzlü köyü Hamamı (13-14 yy) (Acun 2005), Arapgir Osman Paşa Hamamı (1794) (Çizim 48) (Şen 2018) Bingöl Kiğı Karek Hamamı (19.yy) (Butasım 2010), örnek olarak gösterilebilir.

3.1.7. Köprüler

Anadolu, çeşitli medeniyetlerin doğduğu veya yayıldığı bir coğrafya olmasından ötürü, bu topraklarda egemenliği elinde bulunduran toplumlar kendi anlayışlarına ve dünya ticaretinin değişen yönlerine göre çeşitli yollara sahip olmuşlardır. Bu yollar siyasal etkenler ve ticari gerekliliklere uygun olarak zaman zaman şekil ve güzergah değişikliğine uğramışlardır. Bu yollar üzerinde kurulan köprüler toplumların gereksinimini karşılamak üzere kullanılmışlardır (İlter 1978).

F. İlter'e göre köprü tipolojisi iki tiptir:

1- Dik Köprüler: Ortadaki geniş ve yüksek ana kemere doğru, her iki yandan güçlü bir çıkışla yükselen tip.

2- Düz Köprüler: İki veya daha çok sayıdaki kemerler arasında, yükseklik ve genişlik bakımından büyük farklılık göstermeyen, köprü yolunun düz veya hemen hemen düz olduğu tip (İlter 1978).

Tezimizde Palu'da bulunan iki köprü değerlendirilmiştir. Bu köprülerden Eski Palu Murat (IV Murat) Köprüsü on gözlü olup düz köprüler tipolojisine uymaktadır. Diyarbakır; Dicle (On Gözlü) Köprüsü (H.1065) (Çulpan 2002) (Çizim 49), Muş Malazgirt Murad Nehri Köprüsü (12-13.yy), Halil Viran (Devegeçidi) Köprüsü (H.1218) (Pekin ve Yılmaz 2008; Çulpan 2002) (Çizim 50), Tokat Talazan Köprüsü (12.yy başı), Kırşehir Kesik Köprü (1248) (İlter 1978), Sivas Boğaz Köprüsü (13 yy), Sivas Yıldızeli Yıldız Köprüsü (13 yy), Kayseri Sarioğlan Şahruh Köprüsü (13.yy) (Karpuz 2010), 13.yy sonlarına tarihlenen Palu Murat Köprüsü'ne örnek verilebilecek köprülerdir.

Diğer köprümüz Teke Deresi Köprüsü olup köprünün sadece iki mesnedi günümüze gelebilmiştir. Köprünün kalan izlerinden tek gözlü ve yuvarlak kemerli bir yapısının olduğu ve birinci tip köprü grubuna girdiği görülmektedir. Malatya Arapgir; Kale Köprüsü (13.yy) (Çizim 51), Şehir Anacı Köprüsü (13.yy), Yusuf Kamil Paşa Köprüsü (1859), Bacalı Köprüsü (18. yy), Kayakesen Köyü Köprüsü (18-19. yy) (Şen 2018), Dargeçit Köprüsü (18-19.yy), Bitlis Kanlı Köprüsü (17.yy) (Yıldız ve Koç 2010) Yozgat Boğazlıyan Türkmen Köprüsü (19.yy) (Acun 2005), Tunceli Çemişgezek Tağar Köprüsü (1807) (Çizim 52) (Yıldırım 2018), 16.yy'a tarihlendiğimiz Teke Deresi Köprüsüne örnek olarak verilebilir.

3.1.8. Konutlar

Palu sivil mimarisi tek katlı yapılarda subasman seviyesine kadar, iki ve daha fazla katlı yapılarda birinci kata kadar ağırlıklı taş ve kısmen kerpiç malzeme ile ikinci kat ve üstünde ise büyük oranda kerpiç malzeme, kerpiç ise ahşap malzeme ile kullanılarak inşa edilmişlerdir. Kerpiç malzeme ise geleneksel Palu evlerinin günümüze gelememesindeki en önemli nedenlerdendir (Kahraman 2018). Eski Palu terkedildikten sonra evleri burada bulunanlar yeni yerleşim yerlerindeki evlerini tahkim etmek ve sağlam malzemesini kullanmak üzere geride bıraktıkları evlerini zaman içerisinde yıkmışlardır. Yeni Palu yerleşimindeki bazı evlerin ev ve bahçe duvarlarında buradan alınan taşların kullanıldığı görülebilmektedir. Yıkmayıp terk edenlerin ise evleri zaman ve şartlara dayanamayıp yıkılmıştır. Bu bakımdan Karşibahçeler Mahallesi müstakil bir mahalle olduğundan terkedilmeyip burada yaşam devam etmiştir. Ancak Palu deprem kuşağı üzerinde yer aldığından çeşitli tarihlerde (Sunkar 2018) yüksek ve düşük şiddette çok sayıda deprem yaşamış bir yer olduğundan Karşibahçeler Mahallesinde bulunan konutlarda bundan nasibini almışlardır. Burada bulunan eski sivil yapılar yığma şeklinde inşa edilmiş olmalarından dolayı özellikle 2010 Kovancılar depreminden sonra büyük hasar aldığı ve onarımı mümkün olmadığından kalan yapı örnekleri de tamamen yıkılmıştır.

Tezimize konu sivil mimari örneklerinden Mahmut Samini Evi, bitişiğindeki camiye güney cephesinden kuzeybatı köşesini de saracak şekilde grift bir planla yapıldığından başka yapılarla plan olarak karşılaştırma imkânını ortadan kaldırmaktadır. Ancak içerideki mekânların işlevlerine göre tipik bir Elâzığ evi modeli olduğu, kahve ocağı mekânı ve evin duvarına bitişik çeşmesi kendine özgü bir özellik (Karakaş 2008) olarak Elazığ evleri içerisinde ön plana çıktığı görülmektedir.

3.2. Malzeme ve Teknik

3.2.1. Taş

İlk insanlar korunma ve avlanma için sert kesici taşlar kullanmışlar ve zamanla taşlardan kalıcı yapılar yapmışlardır. Maden çağından sonra taş kesen aletlerin gelişmesi taşın mimarlıkta daha ayrıntılı kullanılmasını sağlamıştır (Kuban 2002). Anadolu medeniyetlerinde de taşın mimarideki ağırlığı diğer yapı malzemelerinden çok daha fazla görülmektedir.

Anadolu’da her kentte görüldüğü gibi tezimize konu olan Palu’daki Mimari Eserlerde de taşın kullanımını yoğun bir şekilde görmekteyiz. Bu yapılarda taşlar, kesme, yonu ve moloz olarak kullanılmıştır.

Kesme taş; Palu Ulu Camisinin kapı, pencere ve mihrabiye etrafları ile ana mihrap, iç kısım batı duvarı ve güney duvarındaki nişler, kemer kavisleri, ayaklar (paye) ve minarede kesme taş kullanılmıştır. Dış cephede batı kapı lentosu ve güney kapı kemerlerinde siyah ve beyaz taşın almalı tekniği kullanıldığı görülmektedir. Küçük Caminin pencere söveleri, köşelerde, kubbe kasnağında, minare gövdesinde, minare giriş kısmında kesme taş kullanılmıştır. Köşe kemerlerinde siyah ve beyaz taş örgü görülmektedir. Minare kaidesinin en alt kısmında bir sıra ve şerefe altında iki sıra bazalt taş ile aralarında beyaz bir bilezik kullanılmış diğer yerlerinde kesme beyaz taş kullanılarak minareye hareketlilik kazandırılmıştır. Cemşid Bey Camisinde çok büyük oranda kesme bazalt taş, kubbe kasnağında, mihrapta, minare merdivenleri iç yüzünde, dış cephe sağır kemerlerinde, üst sıra pencere kemerlerinde, kubbe kasnağında ve mihrapta ise kesme beyaz taş kullanılmıştır. Dükkanönü

(İbrahim Bey) Camisinin güney cephesinin minareye kadar olan kısmı, minaresi, giriş kapısı, pencere kemerlerinde ve güneydoğu köşesinde kesme taş kullanıldığı görülmektedir. İç mekanda ise; sütunlar, kemer kavisi ile mihrabında kesme taş kullanılmıştır. Eski resimlerinden avlu giriş kapısının kesme taş olduğu görülmektedir. Şeyh Mahmut Samini Camisinin son cemaat bölümündeki mihrabiye nişi kesme taştan sivri kavsaralı yapılmıştır. Kındik Tekkesinin kemer ve kemer ayaklarında, kapı ve pencere sövelerinde, yapı köşelerinde kesme taş kullanılmıştır. Alacalı Tekke, Caminin batı cephesi, piramidal külahı, sivri kemerli pencere ve kapı nişleri, mihrap nişi ve kemerlerinde kesme siyah bazalt taş ile kesme beyaz traverten taşı almalı düzende kullanıldığı görülmektedir. Kuzey pencere lentosu ve külah kasnağında kesme siyah bazalt taş görülür. Seydili Köyü Tekke Camisinin pencere söveleri kesme siyah bazalt taş olup duvar köşelerinde kesme siyah bazalt ve beyaz traverten taş belli bir düzene bağlı kalmadan örülmüştür. Cemşid Bey Zaviyesi duvarlarının dış yüzünde kesme siyah bazalt taş kullanılmıştır. Surp Lusavoriç Kilisesinin naos kısmı, pencere altı duvarda düzgün kesme bazalt ve traverten taş örgü görülmektedir. Cemşid Bey Türbesinin kuzey cephesi kapı girişi ve batı cephesi kesme bazalt taş, diğer cepheler kesme sarı traverten taştan inşa edilmiştir. Zincirli Hanın günümüze kısmen gelebilmiş doğu tarafındaki kısımda kemer, ayak ve tonozlarında kesme taş kullanılmıştır. Çarşıbaşı (İbrahim Bey) Hamamının, kemer, kubbe kasnağı, giriş portali, pencere söveleri ve köşelerinde kesme taş kullanıldığı görülmektedir. Palu Köprüsünün yapımında ağırlıklı kesme taş, kısmen kaba yonu taş kullanılmıştır. Köprünün orijinal kalan ayaklarında siyah bazalt taş ve beyaz traverten taşların düzensiz bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Teke Deresi Köprüsü kemer içleri tamamen, mesnetlerin yanları yerden yaklaşık 1,5 m ye kadar traverten kesme taş kaplama yapılmıştır. Mahmut Samini Evinin kuzeydoğu cephesinin portalinde ve çeşmede de kesme taş kullanılmıştır.

Moloz ve yonu taşı; Palu Ulu Cami duvarlarında, kemer araları ve kemer üstlerinde moloz taş kullanılmıştır. İç kısımdaki moloz taş duvar sıvanarak kapatılmış, dış cephe ise derzlenmiştir. Kubbe geçişlerinde yonu taş ve tuğla almalı düzende kullanılmıştır. Cami, duvarlarının dış yüzünde moloz taş kullanıldığı görülmektedir. Küçük Cami dış cephesinde ve harim duvarlarında moloz taş, harim duvarlarında moloz taş malzeme kullanılmıştır. Harimin sıvandığı görülmektedir. Dükkanönü (İbrahim Bey) Camisinin tüm iç duvarları, batı cephesi, güney cephesinin minare ile doğu cephesi arasında kalan kısmı ve doğu cephesinin kapı portali ve pencerelerin dışında kalan kısımlarında moloz taş kullanılmıştır. Eski resimlerinden avlu duvarlarının ise moloz taştan yapıldığı görülmektedir. Şeyh Mahmut Samini Cami duvarlarının moloz taş örgülü olduğu (Topkaraoğlu ve Kılıcı 2009) belirtilmişse de tamamen sıvandığından kullanılan malzeme tespit edilememiştir. Kındik Tekkesinde, kemer ve kemer ayakları, kapı ve pencere söveleri ile duvar köşeleri hariç diğer kısımlarında kaba yonu ve moloz taş kullanılmıştır. Alacalı Tekkenin güney, doğu ve kuzey cephelerinde kaba yonu taş; son cemaat, kuzey ve doğu duvarı, harim duvarları ise moloz taş ile örülmüştür. Seydili Köyü Tekke Camisi pencere söveleri ve duvar köşeleri hariç duvarların diğer kısımları kaba yonu ve moloz taş, saçaklarda sal taşları kullanılmıştır. Kuzey cephesi moloz taş duvar olup sıvandığı görülmektedir. Cemşid Bey Zaviyesi duvarlarının iç yüzünde moloz ve kaba yonu taş kullanılmıştır. Surp Lusavoriç Kilisesi bema duvarının dış yüzünde, kaba yonu ve moloz taş ile düzgün tuğla sıraları cepheye hareketlilik kazandırmıştır. Vaftiz odası ve apsis duvarları moloz taş ve sal taşları kullanılarak inşa edilmiştir. Küçük Kilisenin günümüze gelen duvar parçasında moloz taş kullanılmış, taş araları kaba derzle derzlenmiştir. Cemşid Bey Türbesinin kuzey cephesinin giriş kapısı hariç, moloz taş ve tuğla malzeme, türbe duvarlarının iç yüzünde ise yonu ve moloz taş

kullanılmıştır. Zincirli Hanın kemer, tonoz ve tonoz ayakları haricinde diğer duvarlarının kaba yonu taştan yapıldığı kalan izlerden anlaşılmaktadır. Gağuntlu Hanı günümüze gelebilen birkaç parça duvar kalıntısının horosan harçlı moloz taş ile inşa edildiği görülmektedir. Cemşid Bey Hamamının eski fotoğraflarından ve günümüze gelen kısımlarından, dış duvarlarının tamamında moloz taş ve kaba yonu taş kullanıldığı görülmektedir. Çarşıbaşı Hamamının kemer, kubbe kasnağı, giriş portalı, pencere söveleri ve köşeler hariç, diğer duvarlarında moloz taş kullanılmıştır. Kubbe, tonoz, ılıkılık, sıcaklık ve su deposu duvarları sıvanmış diğer duvar yüzeyleri derzlenmiştir. Kındik Hamamı dış cephesi, ılıkılık tonozu, sıcaklık duvarının yerden yaklaşık 1,50 m kadar kısmında kaba yonu ve moloz taş örgülüdür. Palu Köprüsünün ayaklarında yer yer yonu taş kullanılmıştır. Teke Deresi Köprüsü yan yüzeyleri ve köprü tablası yonu taşı (bazalt, andezit ve dere taşları) ile tamamlanmıştır.

3.2.2. Tuğla

Palu yapılarında tuğla malzeme, taştan sonra en fazla görülen malzemedir. Özellikle kubbe ve tonozlu yapıların hepsinin iç yüzünde, kısmen duvar içi, pencere, kapı ve niş kemerlerinde, duvarlarda taş ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Palu Ulu Camisinin güney duvarında, mihrabın doğusundaki mihrabiye ve doğu penceresinin sağır kemerinde tuğla kullanılmıştır. Küçük Caminin dış cephesinde moloz arasında kısmen tuğla malzeme görülmektedir. Cemşid Bey Camisinin harim kapısı hafifletme kemeri, harim alt pencere sırası ile niş kemerlerinde, giriş eyvanı tonozu ve üç yöndeki eyvanımsı kemerler ile kubbede tuğla, kubbe geçişlerinde taş tuğla örgüsü almaşık düzende kullanılmıştır. Tuğla kullanılan alanlarda horasan harçlı derz yapılmıştır. Alacalı Tekkenin hazırlık kısmı tonozları, tevhidhane kubbesi, tonoz kavsarası, sağır kemerler, pencere kemerlerinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Cemşid Bey Zaviyesinin türbe ile ortak olan güney duvarında yer yer tuğla malzeme dikkat çekmektedir. Surp Lusavoriç Kilisesi bema kısmının tamamı ile apsiste kısmen, naos kısmının üst bölümünde yapıyı çepeçevre dolaşan düzgün tuğla hatıllar kullanılmış ve cepheye hareketlilik kazandırılmıştır. Kilisenin kubbe, tonoz ve kemerlerinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Küçük Kilisenin günümüze gelen duvar parçasındaki üst örtüye ait küçük kısımda tuğla malzeme kullanıldığı görülmektedir. Cemşid Bey Türbesinin, zaviye ile ortak olan kuzey cephe duvarında yer yer tuğla malzeme kullanılmıştır. Kubbe içerden sıvanmış olsa da eski resimlerde tuğla malzeme ile inşa edildiği anlaşılmaktadır. Çarşıbaşı Hamamının kubbe, tonoz, aydınlık feneri, pencere söveleri dış çevresinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Kındik Hamamının soyunmalık kubbesi geçişlerinde, kapı söveleri, soyunmalık ve ılıkılık duvarında yer yer, sıcaklık kısmının 1,50 m den sonraki kısmı kubbe dahil tuğla malzeme kullanılmıştır. Anonim yapıda tonoz örgüsünde tuğla ve kesme sal taşı birlikte kullanılmıştır

3.2.3. Kerpiç

Palu'daki kamu yapılarında kerpiç kullanılmamıştır. Palu evlerinin karakteristik malzemesi ise kerpiçtir. Ancak bu evlerin çoğu deprem ve betonarme ev yapma isteğinden dolayı yıkılmıştır. Günümüzde sağlam kalabilen birkaç evin ise mimari değerleri bulunmamaktadır. Mahmut Samini Evi, günümüze kadar özellikleri korunabilmiş bir eserdir. Mahmut Samini Evinin, güneybatı cephe üst kat ile kuzeybatı sofa kısmının bulunduğu duvar ile iç bölümlerin duvarları tamamen kerpiç malzemedir.

3.2.4. Ahşap

Palu'daki yapılarda ahşap malzeme, özellikle düz dam şeklinde olan üst örtülerde taşıyıcı olarak, kapı, pencere doğramaları ve mihrap, minber kuruluşlarında, bazı duvarlarda hatıl olarak karşımıza çıkmaktadır.

Palu Ulu Caminin tavanı, tamamen yeniden yapılmış olup yuvarlak ahşap kirişlemelerin üzeri tahta kaplama yapılmak suretiyle örtülmüştür. Cemşid Bey Camisinin kadınlar mahfili, niş kapakları, minber ve vaaz kürsüsü çıkıntısında ahşap malzeme kullanılmıştır. Dükkanönü (İbrahim Bey) Camisinin eski resimlerinden tamamen çöken ve günümüze gelemeyen üst örtüsünün ahşap kirişli düz toprak damlı olduğu görülmektedir. Mahmut Samini Camisinin son cemaat, tavan, harim ve mahfil direkleri ile mahfil katı ahşap malzemeden yapılmıştır. Harim duvarları bir metreye kadar ahşap lambri yapılmıştır. Üst örtüsü tamamen ahşap lambri ile ters tavan yapılmış olsa da, üzeri ahşap kirişlemeli düz damdır¹¹⁷. Sanat değeri taşıyan ahşap minberi cevizden yapılmıştır. Kındik Tekkesinde tevhidhanenin (harim) duvarı içerisinde çepeçevre ahşap hatıl kullanılmıştır. Mahmut Samini Evinin üst örtüsü, kapı ve pencere doğramalarında ahşap malzeme kullanılmıştır. Kerpiç olan duvarlarının arası ahşap hatıllarla desteklenmiştir.

3.2.5. Maden

Demir madeninin; kapı, pencere aksamaları ile kenet ve gergilerde, kurşun madeni ise üst örtüde ve yapı malzemeleri arasında kaynaştırma malzemesi olarak kullanıldığı görülmüştür. Palu Ulu Camisinin batı ve doğu cephedeki pencerelerinde demir lokma parmaklık, güney cephedeki pencerelerinde ise yapının orijinalinde de olan geçme demir parmaklık kullanılmıştır. Caminin çatısı 2019 yılında biten onarımda çinko malzeme ile kaplanmıştır. Küçük Caminin minare gövdesinde meydana gelen açılmalardan dolayı taşlar arasında bağlantıyı sağlaması için demir dikişler atılmıştır. Merdiven basamakları ve minare gövde taşları yataydan kurşun kenetlerle birbirine bağlanmıştır. Cemşid Bey Camisinin, kubbesi, minare çıkıntısı, giriş sundurması kurşunla kaplanmıştır. Dükkanönü (İbrahim Bey) Camisinin güney cephesinde izleri görülen gergi kirişleri demirden yapılmıştır. Mahmut Samini Camisinin kuzeydeki dikdörtgen penceresinde geçme demir parmaklık bulunur. Cemşid Bey, Dükkanönü (İbrahim Bey) Camisi, Alacalı Tekke ve Seydili Köyü Tekkesinin (Cami) pencerelerinde demir lokma parmaklık kullanılmıştır. Surp Lusavoriç Kilisesi Naos kısmında kubbeyi taşıyan ayaklar demir gergilerle birbirine bağlanmıştır.

3.2.6. Diğer Malzeme

Kındik Tekkesi ile Seydili Tekkesinin tonoz üst örtüsü ile Ulu, Dükkanönü ve Mahmut Samini Camilerinin düz damlarının üzeri kalın bir toprak tabakası ile kapatılmıştır.

Kındik (Hümeysa Hanım), Çarşıbaşı Hamamları ile Anonim Yapıda su künkleri, Dükkanönü Camisinde nem alıcı künkler ve Seydili Köyü Tekkesinde akustik amaçlı küpler kullanılmıştır.

¹¹⁷ Bu kirişlemelerin uzantıları dışarıdan rahatlıkla görülebilmektedir.

4. SONUÇ

1941 yılında ticaret merkezi olan Çarşıbaşı'nda büyük bir yangın çıkmış (Balaban 2018) bu yangında Palu adeta kaderine terk edilmiştir. Bu yangınla birlikte büyük bir göç olmuştur. 1946 yılında bugünkü Palu'ya demiryolu istasyonu kurulunca merkez buraya taşınmıştır. 1970'li yıllara kadar Kalenin kuzeyindeki Zeve Mahallesinde kısmen varlığını sürdürmeye çalışan eski Palu bu tarihten sonra tamamen terk edilmiştir. Bu terk edişle birlikte Eski Palu'da bulunan mimari eserlerin bir kısmı tamamen ortadan kalkarken bir kısmı ise zamana, doğaya ve özellikle insan müdahalelerine karşı ayakta kalmayı başarmıştır.

Palu'daki araştırmamızın neticesinde 21 eserin tespiti yapılmıştır. Bu eserlerden 16'sı kültür varlığı olarak tescillenmiş, 5'i ise henüz tescil edilmemiştir. Bunlardan 17'sine literatürde rastlanılmış olup camilerden Şeyh Mahmud Samini Efendi Camisi ile ilgili VGM uzmanlarının tescillenmesi için hazırladıkları 2007 tarihli rapordan başka bilimsel ve teknik bir bilgi ve belgeye ulaşılamamıştır. Teke Deresi Köprüsü, Gağuntlu (Çekem Bağları) Hamı ve Çarşıbaşındaki Anonim Yapının ilk tespiti tarafımızdan yapılmıştır. Tespiti yapılan camilerden Şeyh Mahmut Samini Efendi Camisi ile Seydili Köyü Hacı Ali Cami (Tekke-Zaviyesi), eski Palu yerleşkesinin dışında olduklarından sürekli olarak kullanılagelmiş ancak mimari unsurlarından birçoğu ihtiyaca binaen yapılan onarımlar ile yok edilmiş ya da başka malzeme ile kapatılmıştır.

Bu incelemede sekiz yapı grubu başlığı ortaya çıkmıştır. Bu başlıklar, Dini Yapılar (Camiler, Tekke/Zaviyeler ve Kiliseler); Mezar Yapıları (Türebeler); Ticaret Yapıları (Hanlar); Su Yapıları (Hamamlar ve Köprüler); Sivil Yapılar (Konutlar); Diğer Yapılar (Anonim Yapılar) şeklinde incelenmiştir. Camilerden en erken tarihli olanın Palu Ulu Camisi (15.yy), en geç tarihli olanında Karşıbahçeler Mahmut Samini Camisi (19.yy sonları) olduğu; Dükkanönü Camisinin Palu Beyi İbrahim Bey tarafından 1658-1661 tarihleri arasında yaptırıldığı; Küçük Caminin, Cami-i Sağır ve Cami-i Kurşuni olarak adlandırıldığı ve 16. yy yapısı olduğu; Dükkanönü Camisinin, Ulu Cami planından esinlenerek yapıldığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Tekke ve zaviyelerde; cami, mescit ve medrese olarak adlandırılan Kındik Mescidi, Alacalı Mescit, Seydili Cami ve Cemşid Bey Medresesi olarak bilinen dört eserin ilk yapım amacının tekke-zaviye gibi kuruluşlar olduğu tespit edilmiştir. Kındik (15.yy başı), Alacalı (15.yy) ve Seydili (1568) Tekke/Zaviyelerinin plan itibarıyla Anadolu'da çok az rastlanan plana sahip oldukları bilgi ve belgelerle ortaya konmuştur. Kiliselerden, Surp Lusavoriç Kilisesinin (19. yy başı) inşa edildiği dönem içerisinde, bazilikal tarzda tonozlu yapılarla karşılaşılrken, bu kilisenin kubbeli olması önemli bir özellik olarak görülmüş, bu kilisenin yıkılan bir kilisenin yerine yapıldığı ayrıca ortaya konmuş; Küçük Kilise (17.yy) ise ilk defa bilimsel bir çalışmada değerlendirilmiştir.

Mezar yapıları içerisindeki tek mezar anıtı olan Cemşid Bey Türbesinin (16.yy sonu) ilk önce kare ya da dikdörtgen olarak tasarlandığı, eskiden kalan iki duvar ile birlikte sekizgen türbe yapma çabası, yedi köşeli bir planı ortaya çıkardığı düşüncesindeyiz.

Ticaret yapısı olarak iki han ele alınmış, bunlardan Zincirli Hanın (18.yy) iki katlı olduğu tespit edilmiş; Gağuntlu Han (17-18.yy) ise ilk defa bilimsel bir çalışmada değerlendirilmiştir.

Su yapıları, hamamlar ve köprüler başlıkları altında incelenmiştir. Hamamlardan Çarşıbaşı Hamamını (1659-1660) Palu Beyi İbrahim Bey'in yaptırdığı, Palu'da hayvan ticareti yapıldığından, bu hamamda özel deri havuzu ve keçe yapma yerinin olduğu bu özelliği ile diğer hamamlardan farklı

bir fonksiyona sahip olduğu ortaya konmuştur. Köprülerden, Palu Köprüsü 13.yy sonlarına tarihlendirilmiş, Teke Deresi Köprüsü de ilk defa bilimsel bir çalışmada değerlendirilmiştir.

Sivil yapılar içerisinde tek örnek olan Mahmut Samini Evi'nin, Palu'nun yok olmuş konutlarının mimarisinin anlaşılması açısından önemli olduğu ortaya konmuştur.

Paludaki 21 eserden, anonim yapı dışındaki 20 tanesi değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu eserler plan ve mekan, malzeme ve teknik alt başlıkları altında eserlerin plan ve mimari özellikleri benzer örnekleriyle karşılaştırma yapılmıştır. Plan ve Mekan değerlendirmesinde camilerde,

1-Ahşap Tavanlı Camiler

a-Boylamasına Sahınlı Camiler (Ulu ve Dükkanönü Camileri)

b-Desteksiz Düz Tavanlı Camiler (Karşıbahçeler Mahmud Samini Efendi Camisi)

2-Merkezi Kubbeli Camiler (Cemşid Bey Cami ve Çarşıbaşı Küçük Cami) plan tipleri görülmektedir.

Tekke ve zaviyelerde;

1-L planlı (Kındik ve Cemşid Bey Tekke-Zaviyesi),

2-İki bölümlü dikdörtgen tabanlı piramidal külahlı (Alacalı Tekke-Zaviyesi)

3-Dikdörtgen tabanlı tonoz örtülü (Seydili Köyü (Cami) Tekke-Zaviyesi) olarak üç farklı plan tipi görülmektedir.

Kiliselerde, Küçük Kilise yıkık olduğundan plan vermediği, Surp Lusavoriç Kilisesinin ise dikdörtgen planlı tek nefli ve kubbeli olduğu görülmüştür.

Türbelerde Cemşid Bey Türbesine sekizgen form verilmek istenmiş ancak iki duvarının doksan derecelik açıyla cami ve zaviye duvarına bitişik olmasından dolayı sekizgen plan kurgusu, yedigen planda kaldığı değerlendirilmiştir.

Hanlar plan vermemekle beraber, eski fotoğraflardan seçilebildiği kadarıyla Zincirli Hanın iki katlı, açık avlulu planda olduğu tespit edilmiş, Gağuntlu Hanı ilk defa bilimsel bir çalışmaya konu olmuştur.

Hamamlardan Çarşıbaşı (İbrahim Bey) Hamamının, haçvari dört eyvanlı köşe hücreli plan tipolojine uyduğu, Kındik (Hümezya Hanım) Hamamının herhangi bir plan tipolojisine uymadığı ve Cemşid Bey Hamamın, toprak altında kalmasından dolayı plan vermediği değerlendirilmiştir. Köprülerden Palu Köprüsü düz köprüler tipolojisine, Teke Deresi Köprüsünün dik köprüler tipolojisine uyduğu ve bu köprünün ilk defa bir bilimsel çalışmaya konu edildiği görülmüştür.

Sivil Yapılardan Mahmut Samini Evinin herhangi bir tipolojiye uymadığı ancak geleneksel Elazığ evlerindeki birimlerin burada da görüldüğü belirtilmiştir.

Palu'daki eserlerde malzeme olarak kaba, moloz ve kesme taşın tüm yapılarda kullanıldığı görülmektedir. Siyah ve beyaz taş yapıların çoğunda kullanılmış, bazılarında almaşık düzende örülerek süsleme etkisi oluşturulduğu belirlenmiştir. Tuğlanın kubbe, tonoz ve geçişlerde sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. Kerpiç kamu yapılarında kullanılmamış, sadece sivil yapılarda kullanıldığı görülmüştür. Ahşap malzemenin, kapılarda, pencere doğramalarında, düz damlı yapıların üst örtüsünde, minber ve vaaz kürsüsünde, duvar içerisinde hatıl olarak kullanıldığı görülmektedir.

Demirin, pencere korkulukları, su taşıma borularında, gergi kirişlerinde ve minare taşlarının kenetlenmesinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Diğer malzemelerden toprağın tonozlu ve düz damlı yapıların hepsinin üzerini kapatmada, künklerin ise su borularında, nem almada kullanıldığı, küplerin ise akustikte kullanıldığı değerlendirmeleri yapılmıştır.

Tespiti yapılan eserler, kale ile birlikte Palu yerleşiminin en önemli sembolleri olmuştur. Eski Palu çeşitli nedenlerle terkedilince bu eserler de kendi kaderlerine terk edilerek doğal sürecin ve insan unsurunun müdahaleleri ile harabeye dönüşmüştür. Özellikle ahşap malzeme yakılmış ya da başka alanlarda kullanılmış, kitabe vb belge niteliğindeki taşlar yerlerinden sökülüştür. Keza kamu kurumlarının tutanaklarında, eserlere ait nitelikli taşların sökülerek yeni binalarda kullanılmak için götürüldüğü bilgilerine ulaşılmıştır. Eski Palu’da yaşayıp tren istasyonunun olduğu yeni yerleşime göç eden Paluluların ev ve bahçe duvarlarında halen bu taşlar¹¹⁸ görülebilmektedir. Son dönemlerde Palu’daki eski eserlere yönelik yapılan çalışmalar neticesinde Palu Ulu Cami, Cemşid Bey Cami, Alacalı Tekke, Çarşıbaşı Hamamı, Palu Köprüsü restore edilerek halkın kullanımına sunulmuştur. Ulu Cami ve Cemşid Bey Camilerine görevli atanmış ancak Alacalı Tekke kapalı olarak tutulmaktadır.

Eski Palu’nun tüm unsurları ile ayağa kaldırmak mümkün olmayabilir. Ancak Eski Palu ilgili bazı tedbirlerin ve projelerin geliştirilmesi elzemdir. Bu tedbirlerle ilgili önerilerimizi şöyle sıralayabiliriz:

- Gün geçtikçe yok olmaya doğru giden eserlerin konservasyon/restorasyon projelerinin hazırlanarak uygulama yapılması, Özellikle onarımı yapılmayan eserlerin içerisi ve çevresinde ciddi bilimsel kazılar yapılarak tarihlerine ışık tutacak bulguların ortaya çıkarılması elzemdir.
- İşlev verilebilen eserlere restorasyon, verilemeyenlere ise konservasyon yapılması,
- Urartu eserlerini barındıran Palu Kalesinde ve yerleri tespit edilebilen kamu yapılarının bulunduğu alanlarda arkeolojik kazıların başlatılması,
- Eski Palu’da gezi rotası oluşturulması, eserlere tanıtım levhaları konması,
- Okullarda öğrencilere yönelik Palu’nun tarihi ve eserleri hakkında bilgilendirme çalışmalarının yapılması,
- Yetişkinlere yönelik broşür, aydınlatıcı levhaların hazırlanması ve bilgilendirme toplantıları düzenlenmesi,
- Bu yerlerde daha fazla sirkülasyon olması için yeme içme sektörüne ve çeşitli aktivitelere yönelik alanların oluşturulması,
- Yapılacak alt yapı hizmet çalışmalarının alttaki dokuya zarar vermeyecek şekilde uzmanlar eşliğinde yürütülmesi,
- Palu’nun kültürüne ve turizmüne katkı sağlayacak kişi ve kuruluşlardan oluşacak bir kent konseyinin oluşturulması,

¹¹⁸ Kapı ve pencere söveleri, sütun ve sütun altlıkları, gibi malzemeler özel mülkler içerisinde bulunduğu için üzerinde inceleme yapılamamış, uzaktan gözlem yapılabilmektedir. Yerel birimlerden ve şahıslardan gerekli izinler alınarak müstakil bir çalışma ile bu parçaların hangi eserlere ait olduğu tanımlanabilir

- Bu çalışmalara özellikle ortak paydası Eski Palu olan Kovancılar, Karakoçan, Arıcak ve Alacakaya İlçelerinin de dahil edilmesi gerekmektedir.

Tüm bu önerilerin hayata geçirilmesi, Palu'nun ve evre ilçelerinin ekonomisine katkı sağlayacağı, insanların bu eserleri korumada daha bilinçli hareket edecekleri görülecektir.

KAYNAKLAR

Kitap ve Makaleler

- Acun, H. (2005). *Bozok Sancağı (Yozgat İli) 'Nda Türk Mimarisi*. 1. Bs. Ankara: T.T.K. Yayınları.
- Acun, H. (2010). *Türk Kültüründe Taşlar*. Atatürk Kültür Merkezi.
- Alanoğlu, M. (2017). “Osmanlı İdârî SiStemi İçeriSiNde Palu Hükûmeti”. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi S.B.E., Yayınlanmamış.
- Alanoğlu, M. (2019). “Zaza Beylikleri, Şeyhler Ve İslam”. *Tarih Ve Gelecek Dergisi* 5(3):792-804.
- Andreasyan, H. D. (1964). *Polonyalı Simaon 'un Seyahatnamesi 1608-1639*. İstanbul: İstanbul Üniv. Ed. Fak. Yay.
- Anonim. (1623). “Vgma. 583 Nolu Defter, 121/106”.
- Anonim. (2009). *Elazığ Kültür Envanteri*. Elazığ: Elazığ Arkeoloji Ve Etnoğrafya Müze Müdürlüğü.
- Anonim. (2021). “İl. Tigran”. *Vikipedi*. Geliş Tarihi 13 Kasım 2021 (https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=İl._Tigran&oldid=25107357).
- Anonim. T.Y.-A. (2021) “Alevilikte inanç - Seyyid Hakkı - Seyyid Seyfeddin Ocağı-Tarihi”. Geliş Tarihi 03 Kasım 2021 (<https://www.uludivan.de>).
- Anonim. T.Y.-B. (2021) “Karapet Sahak Farasyan İn Anlattıkları (1906, Palu Doğumlu)”. <https://docplayer.biz.tr/16451641-121-121-Karapet-Sahak-Faragyan-In-Anlattiklari-1906-Palu-Dogumlu.Html>. Geliş Tarihi 03 Kasım 2021.
- Anonim. (2021) “Osmanlıca - Türkçe Sözlük”. <https://www.osmanlicaturkce.com/>. Geliş Tarihi 24 Kasım 2021.
- Anonim. (2021) “Ulu Cami”. *Palu Kaymakamlığı* [Http://www.palu.gov.tr/Ulu-Cami](http://www.palu.gov.tr/Ulu-Cami). Geliş Tarihi 24 Kasım 2021.
- Arseven, C.E. (1956). *Türk Sanatı Tarihi*. C. 1-2. İstanbul: Mev.
- Arslan, C. (2003). Elazığ'daki Türk Devri Yapıları. *Selçuk Üniversitesi S.B.E.*, Yayınlanmamış Doktora Tezi,.
- Arslan, C., ve Y. Özbek. (2008). *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*. Kayseri.
- Arslan, M. (2021). Anadolu Selçuklu Ve Anadolu Beylikleri. Ss. 180-240 İçinde *Türk-İslam Sanatları Tarihi*. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Atıcı, K. (2015). *Palu- Alacalı Mescid Sanat Tarihi Raporu*. Sanat Tarihi. Yayınlanmamış.
- Ayış, M. Ş. 2019. Palu'da BiR HalıDî Şeyhi: Mahmud SamiNî Ve Palu ÇevresiNde ilim İrşad FaaliYetleri. *Bingöl Araştırmaları Dergisi* 5(2):21-40.
- Aytaç, İ. (1998). Malatya Ve Yöresindeki Türk İslam Dönemi Yapıları. Doktora Tezi, *Selçuk Üniversitesi S.B.E.*, Konya.

- Aytaç, İ. (2006). “Harput–Palu–DiYarbakır Güzergahındaki Kervansaraylar”. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi* 4(3):18-22.
- Aytaç, İ. (2015). *Palu Çarşıbaşı Hamamı Sanat Tarihi Raporu*. Yayınlanmamış Rapor.
- Aytaç, İ., Ed. 2018. *Kale Hamamı Rölöve, Restitüsyon Ve Restorasyon Projesi*. Elazığ: Elazığ Belediyesi İmar Ve Şehircilik Müdürlüğü Kudeb Yay.
- Aytaç, İ. (2020). Surp Lusavoriç Kilisesi. *Sanat Ve İnsan Dergisi* 4(2):102-20.
- Bakıcı, Y. (2012). *Kültür Ve Medeniyet Şehri Palu*. 1. Bs. Elazığ: Güntek Matbaacılık.
- Balaban, M. (2008). Palu Mahmut Samini Evi. *Murat Havzası Dergisi*, 18-21.
- Balaban, M. (2018). 1941 Palu Yangını. İçinde *Uluslararası Palu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. C. 1. Elazığ: Fırat Üni. Harput Uygulama Ve Araştırma Merkezi Yayınları. Ss. 131-42
- Baş, Y. (2013). “Çapakçur Köprüsü Geçiş Mukataası Üzerine Bazı Tespitler”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 12(47):297-309.
- Butasım, N. (2010). Bingöl’deki Mimari Eserler. Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi S.B.E., Van.
- Can, M. (2012). *Diyarbakır Kültür Envanteri (Merkez)-I*. C.1. Diyarbakır Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Müze Müdürlüğü.
- Çakar, E. (2018a). Hurufat Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Palu. *Vakıflar Dergisi* (49):21-40.
- Çakar, E. (2018b). Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Palu Köprüsü. *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi* 5(1):1-28.
- Çakar, E., Kısa Y. (2008). Palu’da Cemşid Bey Vakıfları. *Uluslararası Palu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. C. 1. Elazığ: Harput Uygulama Ve Araştırma Merkezi Yayınları. ss. 149-64
- Çayırdağ, M. (1980). Kayseri’nin İncesu İlçesinde Şeyh Turesan Zaviyesi. *Belleten Dergisi* 44(174):271-78.
- Çelik, K. (2018). “Cumhuriyet Dönemine Kadar Palu Eğitim Kurumları”. *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi* 5(2):57-71.
- Çetin, Y. (2021). *Türk İslam Sanatları Tarihi*. 1. Bs. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Çetkin, M. (2018). “Palu’da Bir Müderris, Müftü, Şeyh Hasan En-Nakî Ve İlmî Kişiliği”. *Uluslararası Palu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. C. 2. Elazığ: Fırat Üni. Harput Uygulama Ve Araştırma Merkezi Yayınları. ss. 239-50
- Çevik, N. (1987). Batı Urartu’da Bir Kent Ve Kaya Mezarları. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi S.B.E., Erzurum.
- Çulpan, C. (2002). *Türk Taş Köprüleri*. 2. Bs. Ankara: TTK Basımevi.
- Danık, E. (2006a). Seyyahların Gözüyle Palu. *Murat Havzası Dergisi*, 13-15.

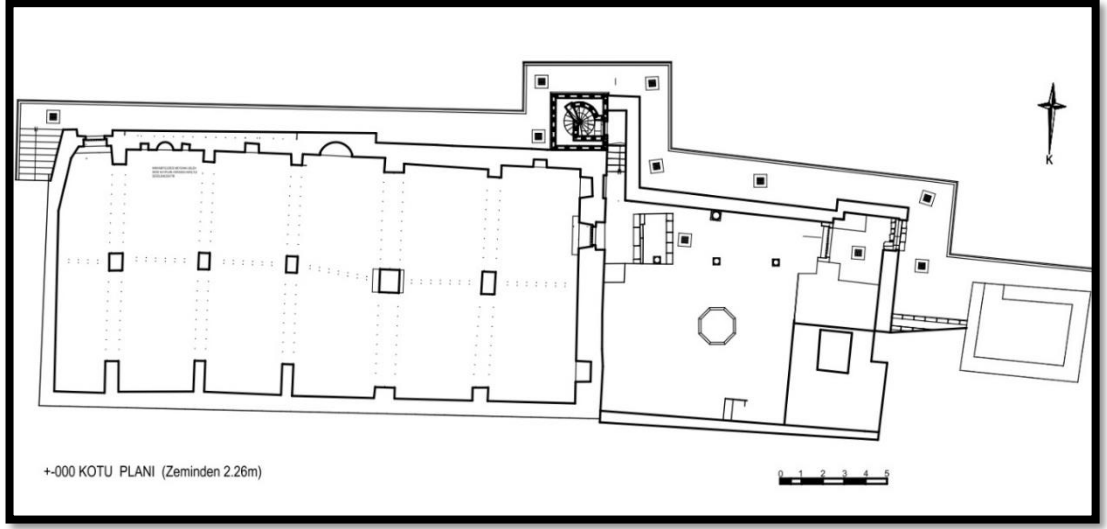
- Danık, E. (2006b). Yukarı Fırat Bölgesi 2005 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması.. Kültür Ve Turizm Bakanlığı. ss. 225-48
- Danık, E. (2007). Palu Bölgesinin Tarihi Coğrafyası Üzerine Bir Deneme. *Murat Havzası Dergisi*, 17-22.
- Danık, E., ve Yapıcı S. (2007). “Tarihi Ve Kültürel Mirasımız Yok Oluyor”. *Murat Havzası Dergisi*, 23-27.
- Danık, E., ve Yapıcı S. (2008). Palu Çarşı Hamamı. *Murat Havzası Dergisi*, 23-29.
- Elazığ Müzesi. (2015). *Palu Uu Cami Kazı Raporu*.
- Ersoy, B. (1994). Osmanlı Şehir-içi Hanları: Plan Tasarımı İle Cephe Ve Malzeme Özellikleri. *Sanat Tarihi Dergisi* 7(7).
- Eskici, B. (1993). Eski Malatya’daki Türk İslam Eserleri. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi S.B.E., Ankara.
- Eyice, S. (1997). Hamam. *TDV İslam Ansiklopedisi* 15:402-30.
- Han, M.V. (2011). Elazığ Ve Yakın Çevresindeki Tarihi Camilerin Mimari Yapısı İle Süslemelerinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi F.B.E., Yayınlanmamış.
- Hersek, C.M. (1993). Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar Sivas Şehri Anıtları. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi F.B.E., Ankara.
- İlter, F. (1978). *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*. Ankara: Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası.
- İzgöer, A. Z., Tellioğlu Ö., Kaya S., (1999). *Diyarbakır Salnameleri 1286-1323*. C. 5. İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi.
- Kahraman, M. (2018). Palu Evlerinin Mimari Açısından İncelenmesi. *Uluslararası Palu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. C. 2. Elazığ: Harput Uygulama Ve Araştırma Merkezi Yayınları. ss. 31-40
- Kara, B. (2000). Tunceli’deki Türk Dönemi Mimari Eserleri. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi S.B.E., Van.
- Kara, M. (2011). Tekke. *İslam Ansiklopedisi* 40:368-70.
- Karabulut, S. (2017). Palu’nun Siyasi/Ekonomik Tarihi (XIV-XVIII. Yüzyıllar Arası) Ve Palu Çarşısı’na Dâir Vakıfname Belgesi’nin Tercümesi. *Otam* (41):145-68.
- Karabulut, S. (2018). Şeyh Ali Sebti ve Palu Çevresinde Hâlidîliğin Yayılmasındaki Yeri. *Akademik İslam Araştırmaları Dergisi* (4):145-75.
- Karabulut, S. (2019). Palu Hükümeti’nde Osmanlı Dönemine Ait Bazı Vakfiyeler Üzerine bir Değerlendirme”. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7(13):235-50.
- Karaca, Y. (1996). Van Ve Çevresindeki Manastır Kiliseleri. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi S.B.E., Van.

- Karakaş, S. (2008). Elazığ Geleneksel Konut Kültürü. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi F.B.E..
- Karpuz, H. (2010). *Anadolu Selçuklu Eserleri Fotoğraf Albümü*. İstanbul: Selçuklu Belediyesi Yayınları.
- Keleş Usta, G. (1994). Anadolu Osmanlı Dönemi Mimarisinde Mekan Analizi- Han Ve Kervansaray Yapılarında Uygulama. Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Ün. FBE, Trabzon.
- Köküm, M., Özçelik F. (2018). 1789 Palu Depremi. *Uluslararası Palu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. C. 2. Elazığ: Fırat Üni. Harput Uygulama Ve Araştırma Merkezi Yayınları. ss. 329-38
- Köroğlu, K. (1996). *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) Ve Çevresi*. 1. Bs. İstanbul: Arkeoloji Ve Sanat Yayınları.
- Kuban, D. (2002). *Mimarlık Kavramları*. 6. bs. İstanbul: Yem Yayın.
- Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*. 1. bs. İstanbul: Yem Yayın.
- Kuban, D. (2008). *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. 2. Bs. İstanbul: Yky.
- Kulağuz, B. N. (1997). Muş ve Çevresindeki Türk Mimari Eserleri. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi S.B.E., Van.
- Küçük, B., H. Küçük. (2021). *Dergâhtan Derneğe Bir Ocağın Serencamı: Seysawun Ocağı. Mazgirt*. Ütopya Yayınevi. s. 289-339
- Memişoğlu, F. (1977). *Elazığ Klavuzu*. Gençlik Basımevi.
- Natanyan, B., Bardizaktsi V., Sırvantsdyants, K. (2010). *Palu-Harput, 1878*. C. 2. İstanbul: Derlem.
- Oktay, A. (2016). *Terceme-İ Tevarih-İ Şeref Han (İnceleme, Metin, Özel İsimler Dizini)*. 1. Bs. İstanbul: Nubihar.
- Önkal, A., Bozkurt N. (1993). “Cami”. *Tdv İslam Ansiklopedisi* 7:46-56.
- Önkal, H. (1992). *Osmanlı Hanedan Türbeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özarslan, S. (2018). Bir Osmanlı Aydını: Palulu Şeyh Ali Sebtî El-Palûvî. *Uluslararası Palu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. C. 1. ss. 45-52
- Özeke, Ö. (2017). Yozgat Fatih Kilise Cami Restorasyon Projesi”. Yüksek Lisans Tezi, İTÜ, İstanbul.
- Özsoy, N. (1965). *Eski Eserlerin Onarılması. Tespit Raporu*. Elazığ Milli Eğitim Müdürlüğü.
- Pekin, F., Yılmaz H. F. (2008). *Türkiye'nin Kültür Mirası: 100 Köprü*. 1. Bs. İstanbul: NTV Yayınları.
- Perihanoğlu, H. (2004). Silvan Ve Hazro'daki Mimari Eserler. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi S.B.E., Van.

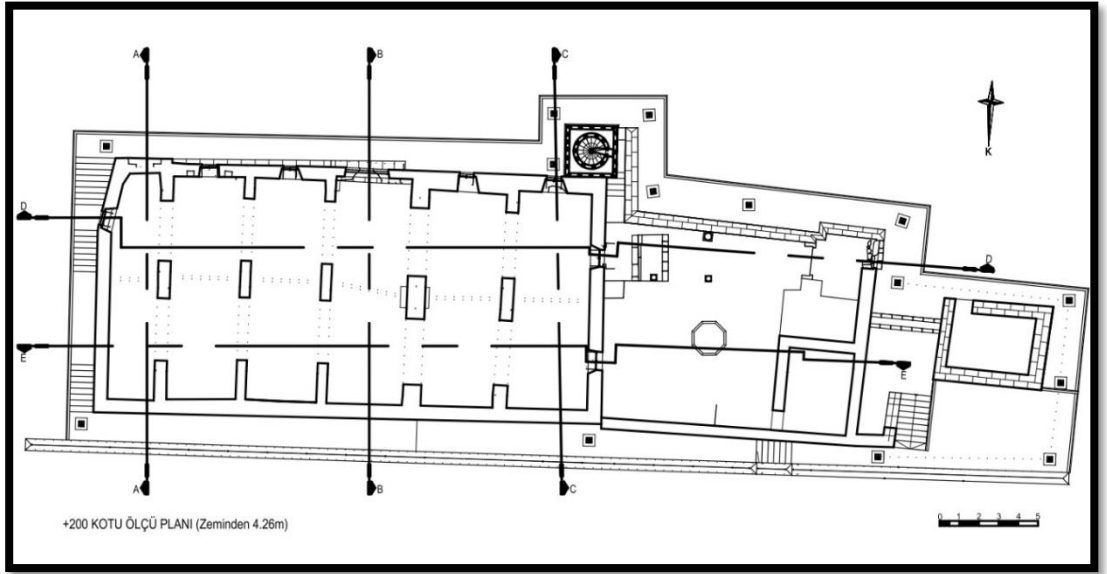
- Polat, İ. (2020). Palu Şeyh Ali Sebti Dergâhı Üzerine Bir Din Sosyolojisi İncelemesi. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi S.B.E.
- Sağır, G. (2000). Kayseri İl Merkezindeki Surp Krikor Lusavoriç Ve Surp Asvazadin Ermeni Kiliseleri. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Ün. Sbe, Ankara.
- Sami, Ş. (1899). Tekke. *Kamus-İ Türki* 432.
- Septioğlu, R. K., Arslantaş Y.. (2018). Merhum HüsamettiN SeptiOğlu'nun Kayıtlarına Göre Şeyh Ali Septi Hazretleri. *Uluslararası Palu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. C. 2. Elazığ: Fırat Üni. Harput Uygulama Ve Araştırma Merkezi Yayınları. S. 223-38
- Siracoğlu, S. (2018). Palu'da İslam Medeniyetine Ait Tarihi Mezarlıklar. *Uluslararası Palu Sempozyumu Kitabı*. C. 1. Elazığ: Fırat Üni. Harput Uygulama Ve Araştırma Merkezi Yayınları. Ss. 177-92
- Sözen, M. (1971). *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*. 1. Bs. İstanbul: Diyarbakır'ı Tanıtma Ve Turizm Derneği Yayını.
- Sözen, M. (1981). *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*. İstanbul: Yenilik Yayınevi.
- Sunkar, M. (2018). Palu'da (Elazığ) Tarihsel Ve Aletsel Dönemdeki Büyük Depremler Ve Yerleşmeler Üzerindeki Etkileri. *Uluslararası Palu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. C. 2. Elazığ: Harput Uygulama Ve Araştırma Merkezi Yayınları. s. 297-309
- Şahin, M.K. (1995). Anadolu'da Selçuklu Döneminde Dikine Planlı Camiler (Anadolu Selçuklu Devleti'nin Yıkılışına Kadar. *Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE*, İzmir.
- Şen, K. (2018). *Arapgir İlçesinin Kültür Varlıkları*. *Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi S.B.E.*, Erzurum.
- Temelkuran, T., Aktaş N, (1966). *Evliya Çelebi Tam Metin Seyahatname*. C.3-4. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Tızlak, F. (2018). XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Palu'da Madencilik Faaliyetleri. Elazığ: Fırat Üni. Harput Uygulama Ve Araştırma Merkezi Yayınları. C. 2., s. 68-88
- Topkaraoğlu, N., Kılıcı A. (2009). *Rapor. Tespit Raporu*. V.G.M.A.
- Tuncer, O. C. (1999). Diyarbakır-Harput Kervan Yolu. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 0(5):151-72.
- Ülgen, M. F. (2018). İbلاشيye Medresesi. *Uluslararası Palu Sempozyumu Kitabı*. C. 2. Elazığ: Fırat Üni. Harput Uygulama Ve Araştırma Merkezi Yayınları. ss. 137-60.
- Ünal, M. A. (1990). XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 7(1):246-70.
- Ünal, M. A. (2006). Palu Hakimi Kara Cemşid Bey. *Murat Havzası Dergisi*, 19-22.
- Ünal, R. H. (1975). *Diyarbakır İli'ndeki Bazı Türk-İslam Anıtları Üzerine Bir İnceleme*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

- Ünsal, M. (2006). Sivas İl Merkezindeki Osmanlı Camileri. *Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi S.B.E., Kayseri.*
- Yapıcı, S. (2004). *Palu: Tarih, Kültür, İdari Ve Sosyal Yapı*. Elazığ: Anıl Matbaa Ve Ciltevi.
- Yapıcı, S. (2008). Beylikler Merkezi; Palu. *Murat Havzası Dergisi*, 6-9.
- Yapıcı, S. (2010). Palu Hükümeti Ve Cemşid Bey. *Murat Havzası Dergisi*, 5-7.
- Yapıcı, S. (2016). *Palu 1841 Nüfus Ve Toplum Yapısı*. Elazığ.
- Yapıcı, S., Balaban, M., Arslantaş, Y. (2006). Palu Kitabeleri II. *Murat Havzası Dergisi*, 38-39.
- Yıldırım, S. (2018). *Yusuf Ziya Paşa'nın Hayatı Ve Eserleri. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi S.B.E., Elazığ.*
- Yıldız, H. (2018). “Osmanlı Modernleşme DönemiNde Palu Kazası’nda Açılan Müslüman Eğitim Kurumları”. *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi* 1:161-77.
- Yıldız, İ., Koç E. (2010). Mardin’deki Tarihi Köprüler Üzerine Bir Değerlendirme. *Mukaddime* (2):97-117.
- Yıldız, L. (2019). *Diyarbakır İlçelerindeki Ulu Camiler*. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır.
- Yılmaz, Y. (2018). Palu’da Dini Hizmetlere Destek Veren Hacı Ömer Ağa Bin Ahmet Ağa Vakfı. *Uluslararası Palu Sempozyumu Kitabı*. C. 1. Elazığ: Fırat Üni. Harput Uygulama Ve Araştırma Merkezi Yayınları. S 113-30.

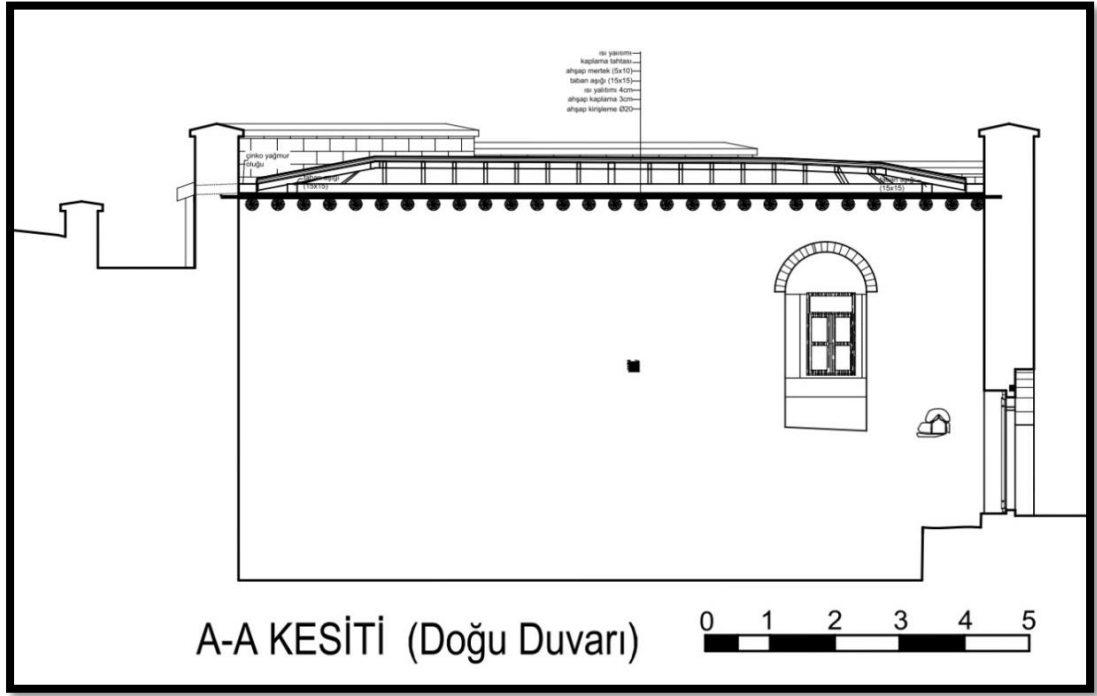
PLAN VE ÇİZİMLER

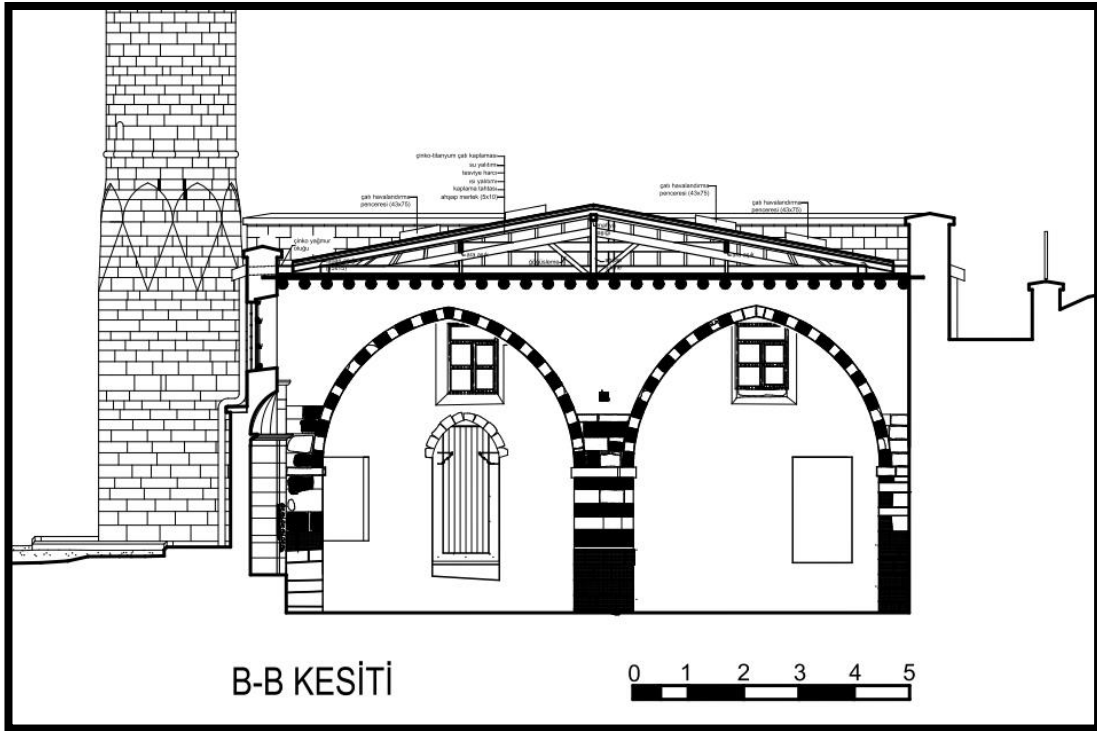
Çizim 1. Palu Ulu Cami zemin+2,26 m plan (Malatya VBMA)

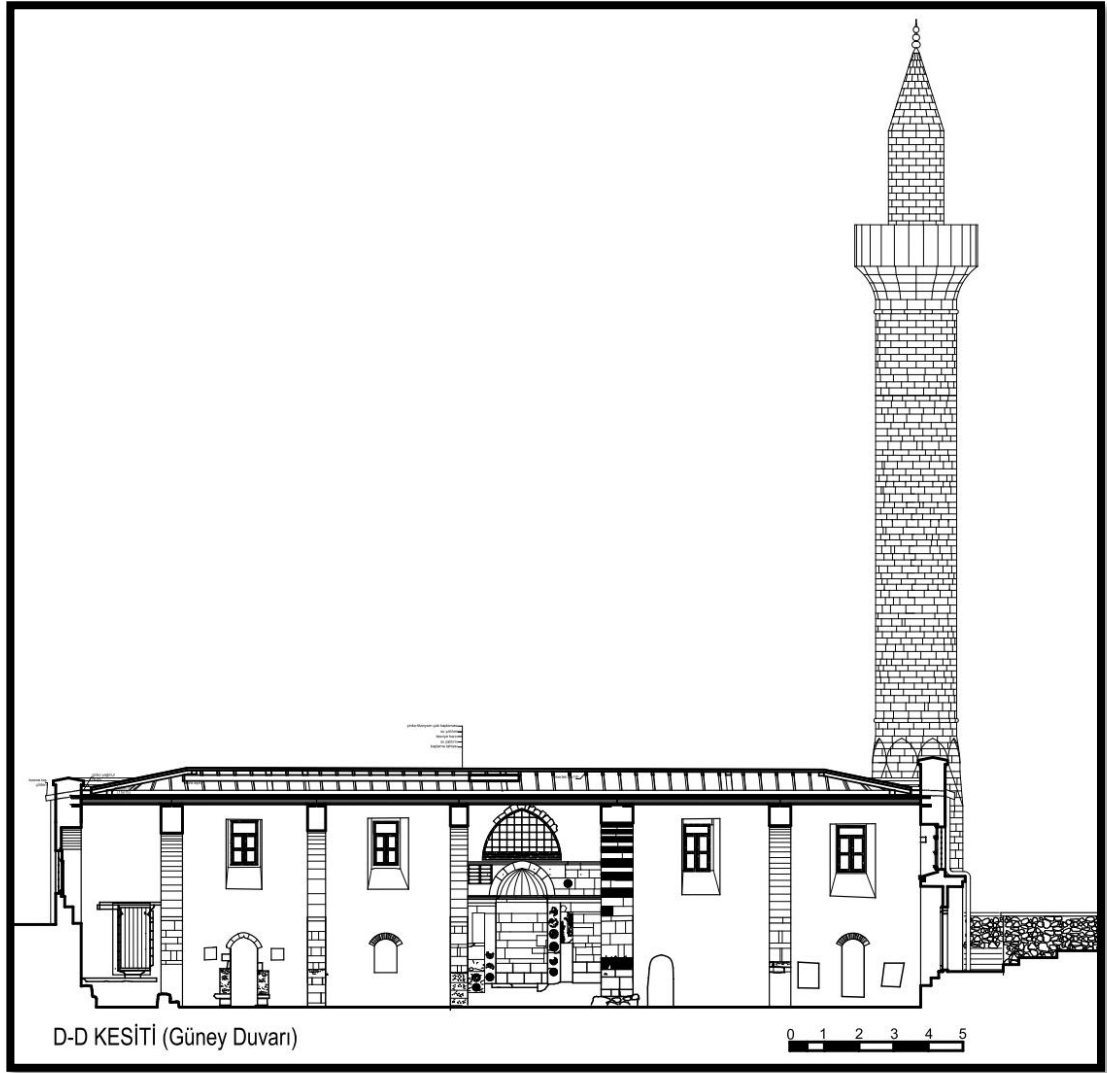
Çizim 2. Palu Ulu Cami zemin+4,26 m planı (kesit göstergeli) (Malatya VBMA)

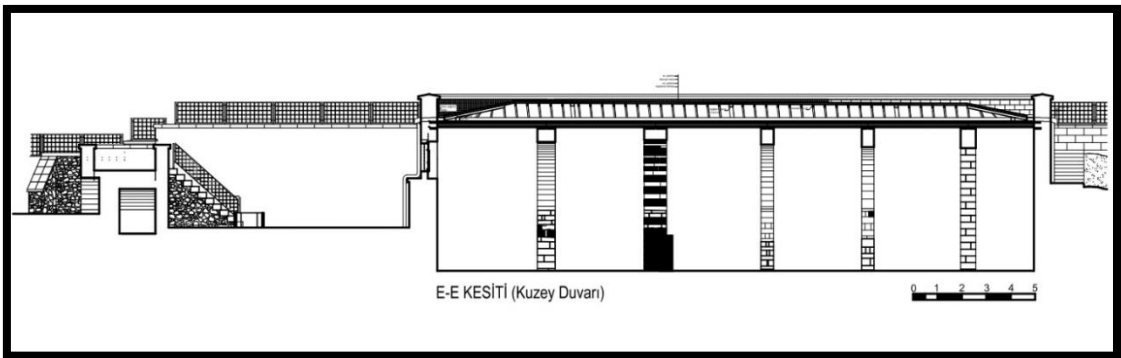
Çizim 3. Palu Ulu Cami doğu yönü (A-A) kesiti (Malatya VBMA)

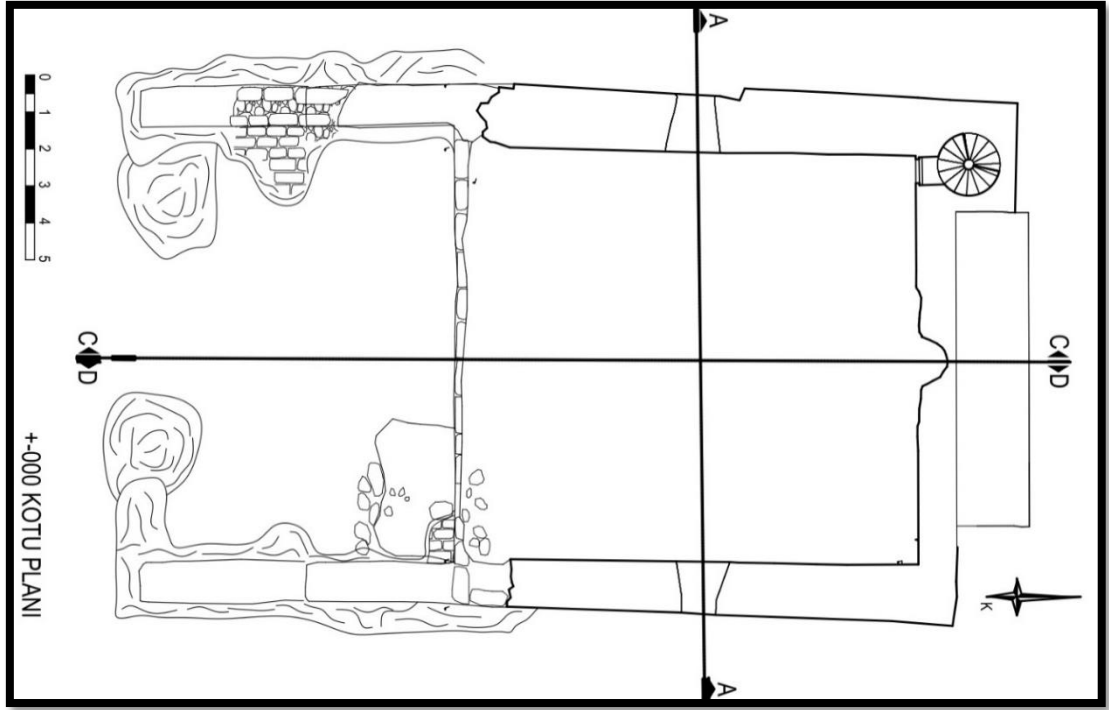
Çizim 4. Palu Ulu Cami batı yönü (B-B) kesiti (Malatya VBMA)

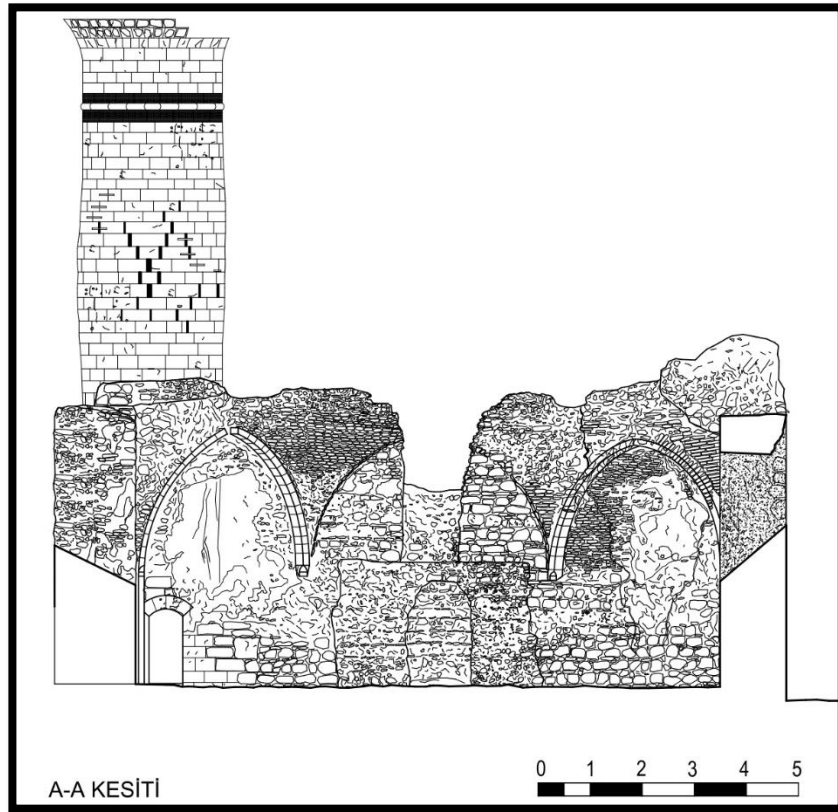
Çizim 5. Palu Ulu Cami güney yönü (D-D) kesiti (Malatya VBMA)

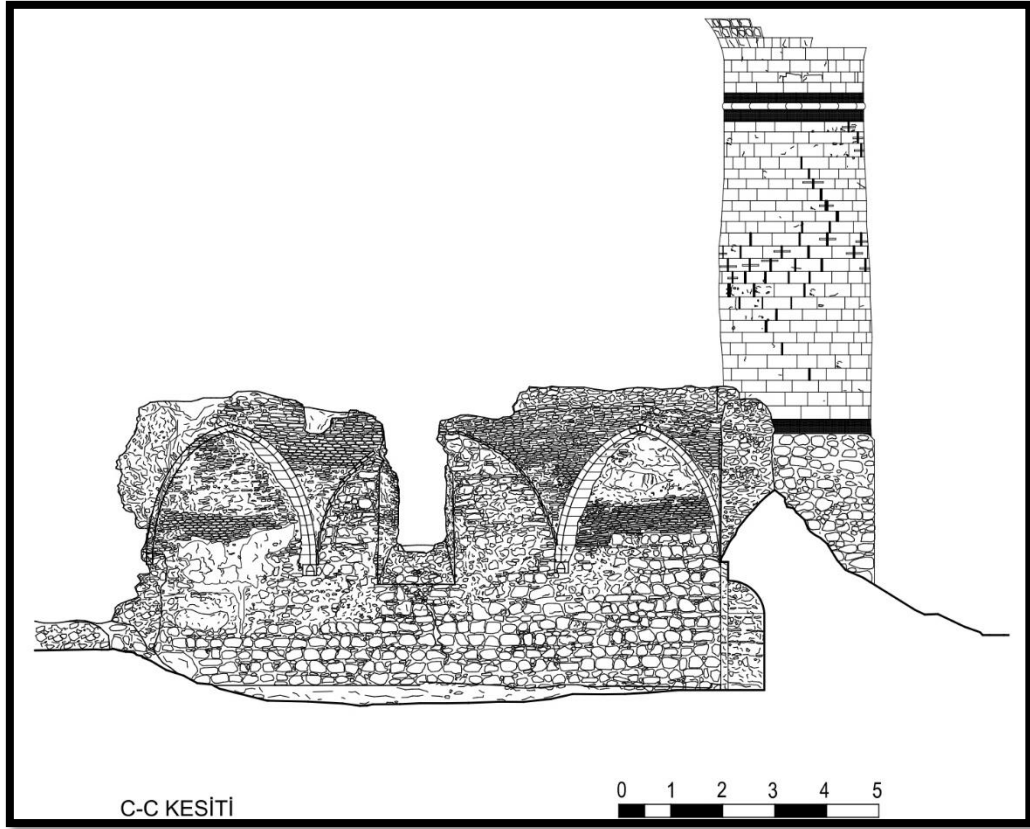
Çizim 6. Palu Ulu Cami kuzey yönü (E-E) kesiti (Malatya VBMA)

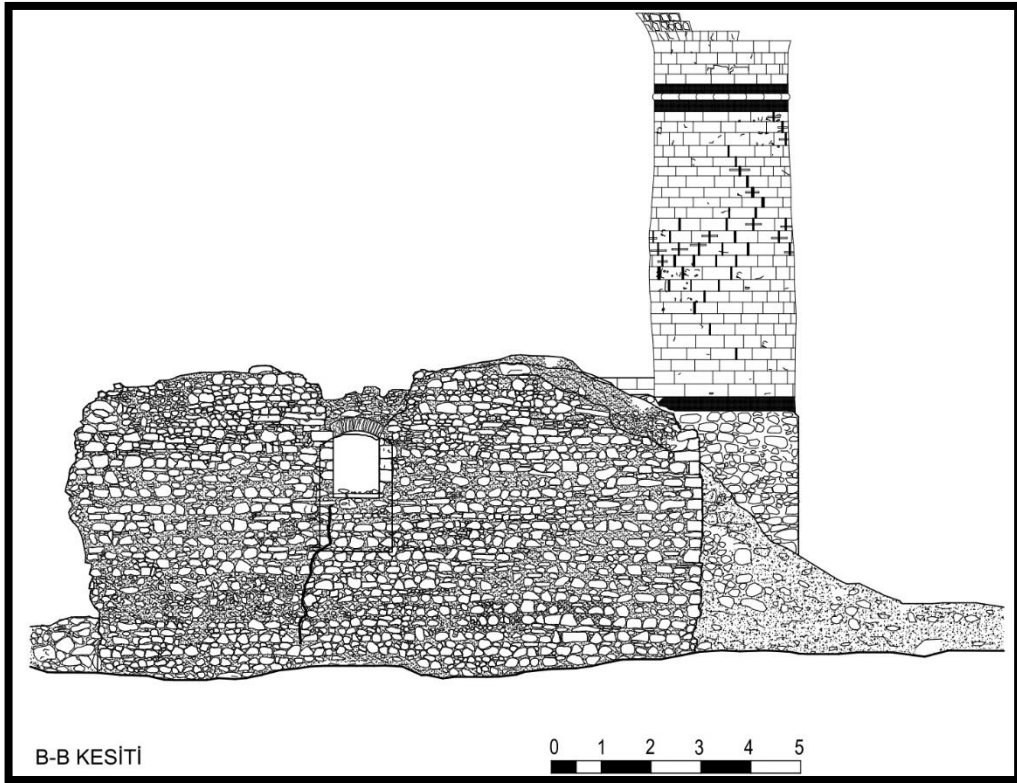
Çizim 7. Küçük Cami planı (Malatya VBMA)

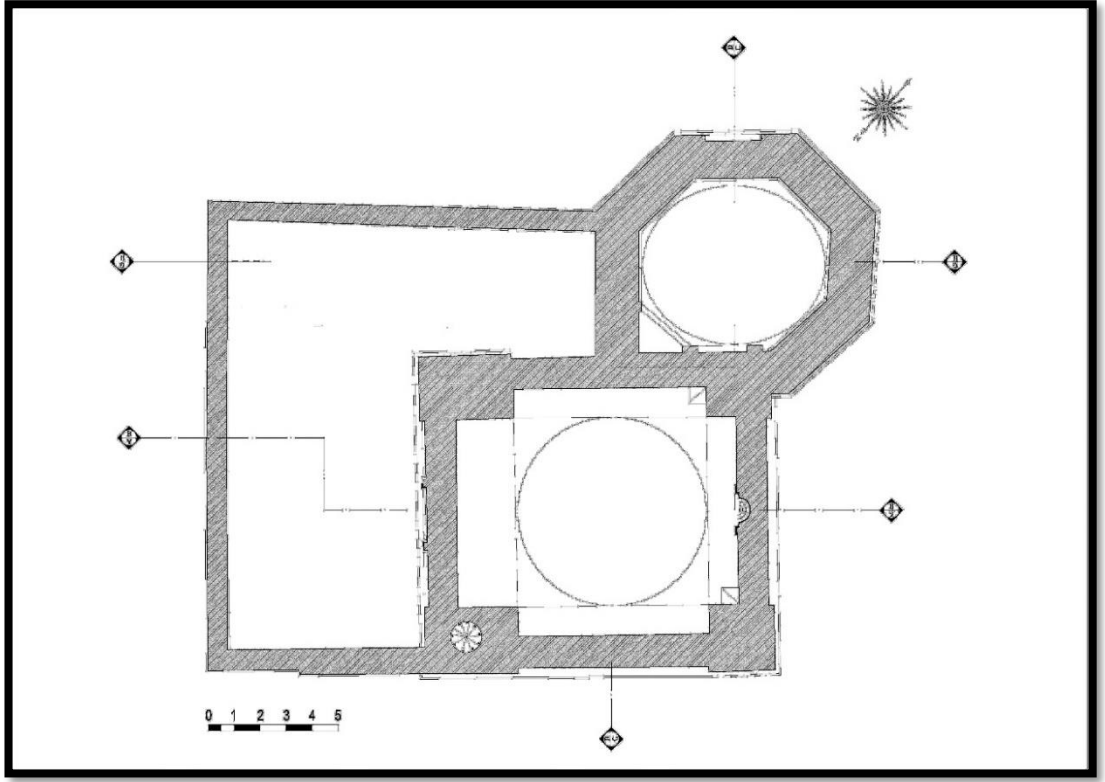
Çizim 8. Küçük Cami güney yönü (A-A) kesiti (Malatya VBMA)

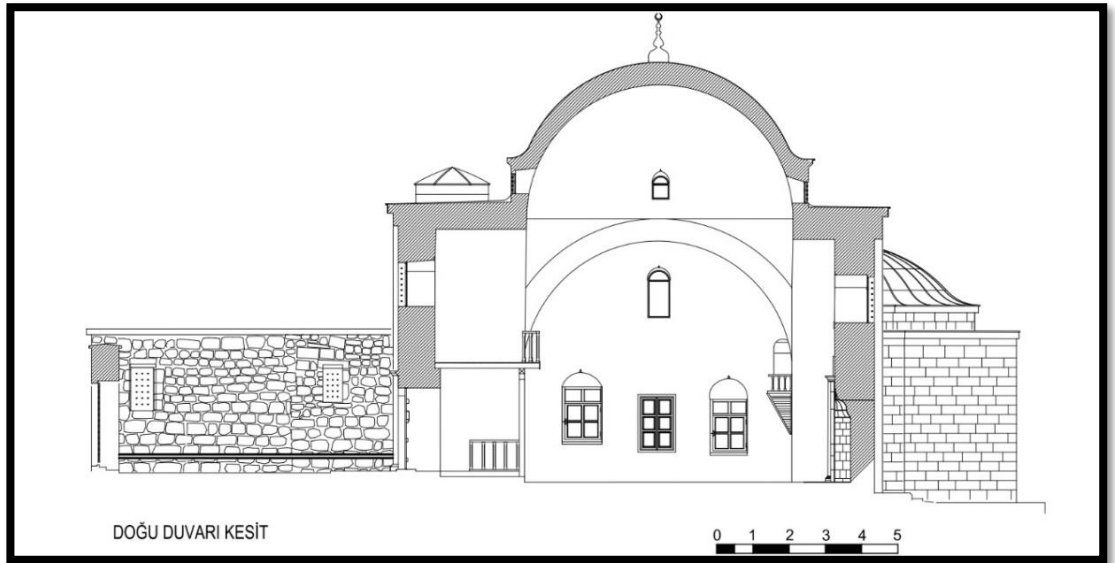
Çizim 9. Küçük Cami doğu yönü (C-C) kesiti (Malatya VBMA)

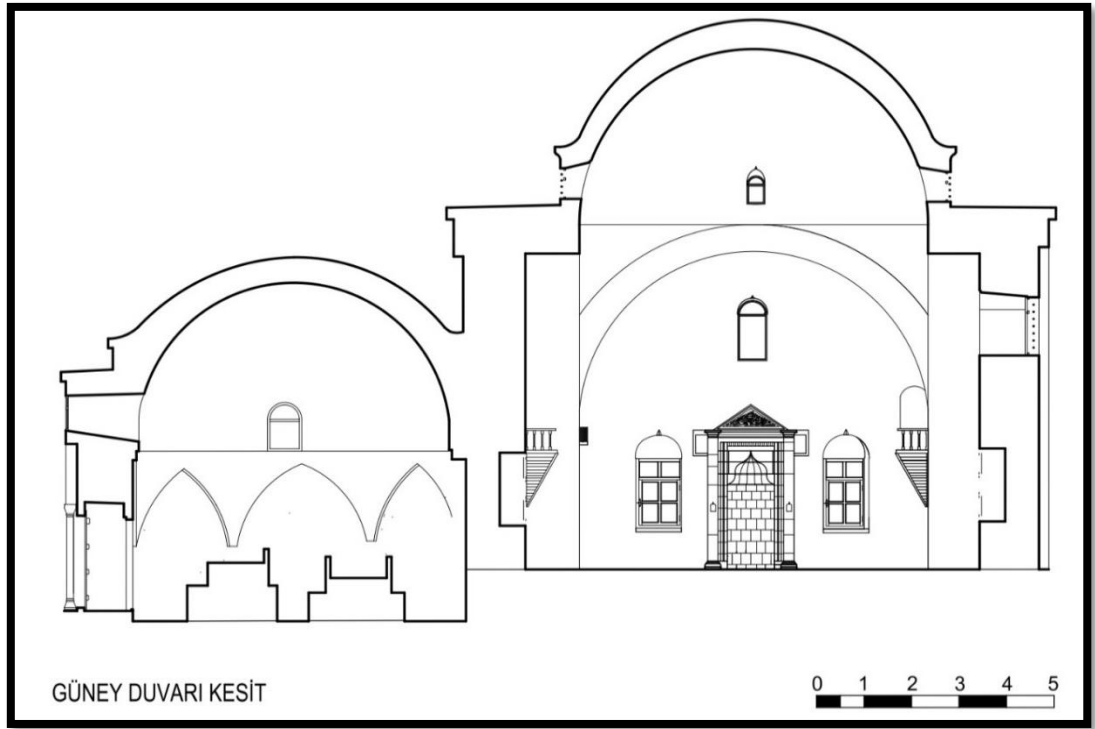
Çizim 10. Küçük Cami batı cephesi (Malatya VBMA)

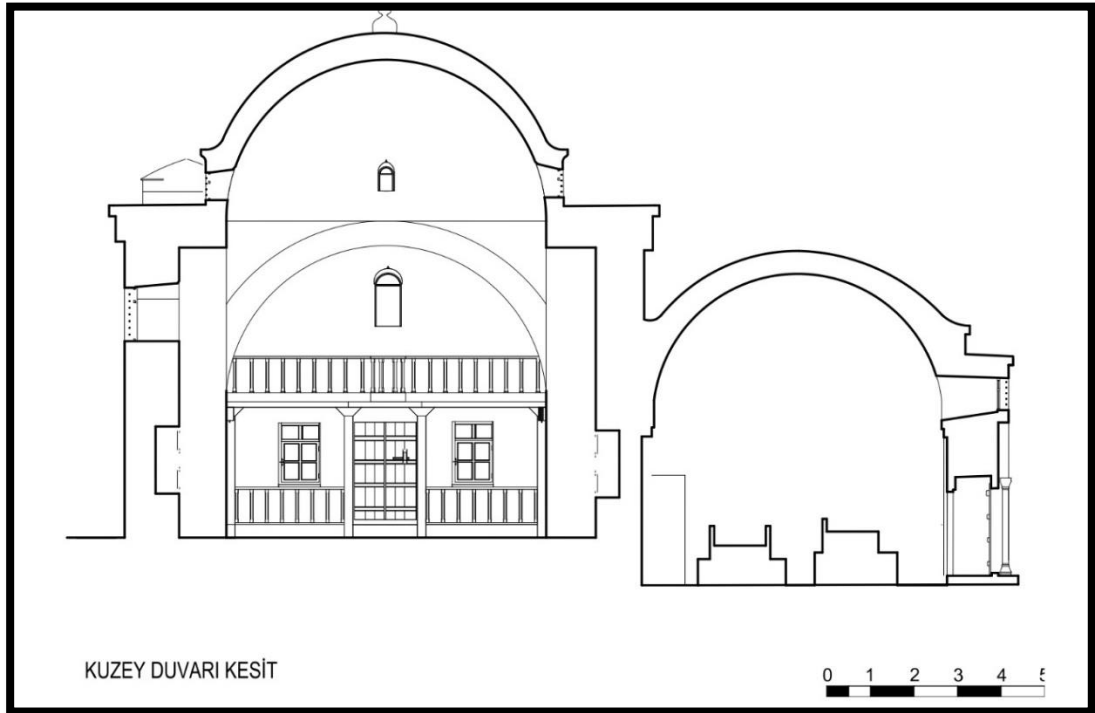
Çizim 11. Cemşid Bey Külliyesi zemin+0,50 m planı (Malatya VBMA)

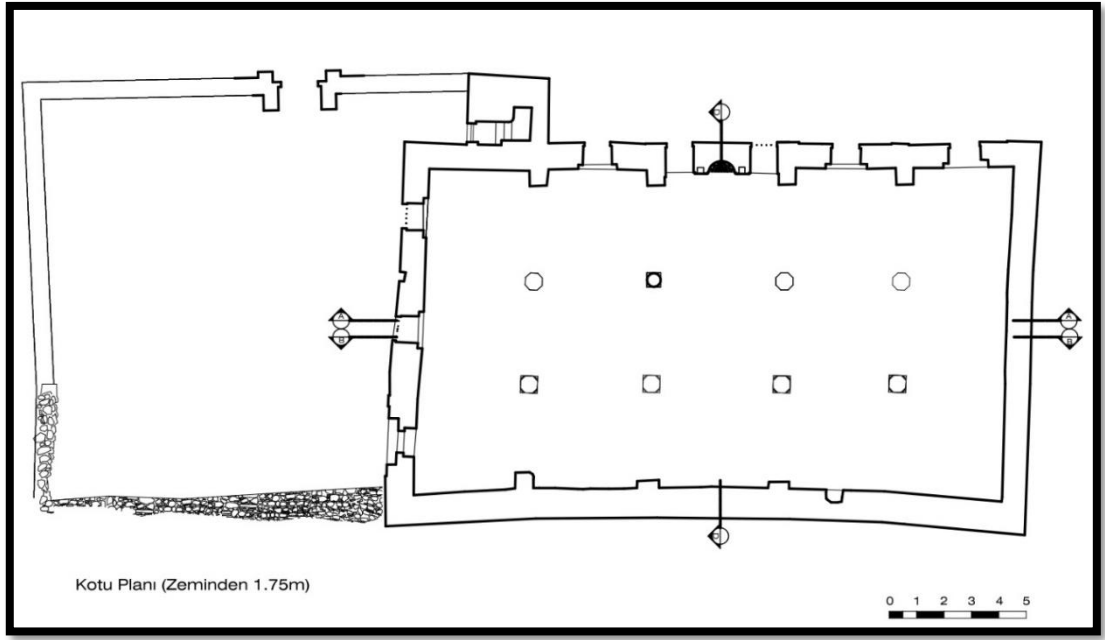
Çizim 12. Cemşid Bey Cami doğu yönü kesiti (Malatya VBMA)

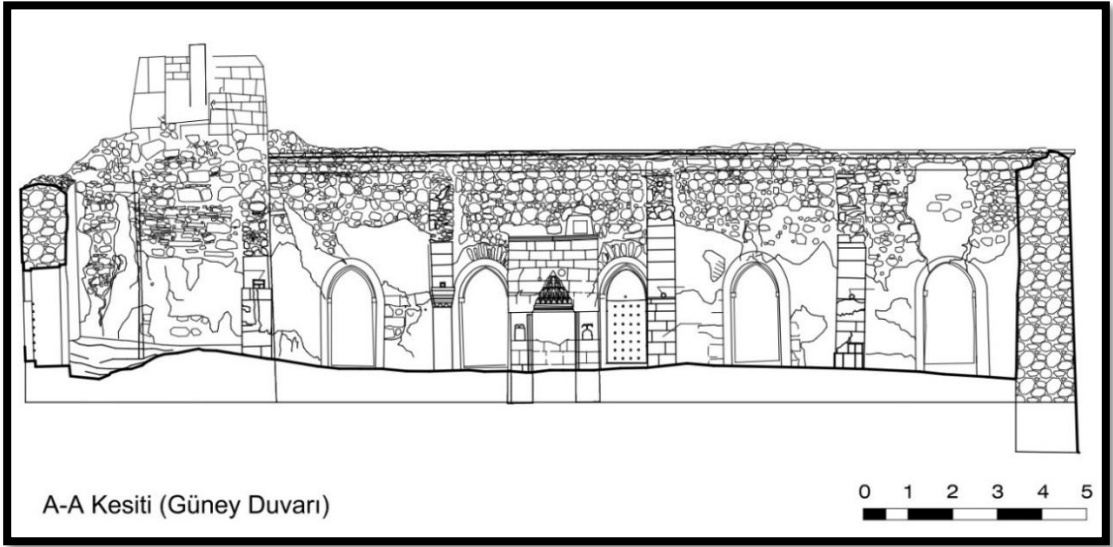
Çizim 13. Cemşid Bey Cami ve Türbe güney yönü kesiti (Malatya VBMA)

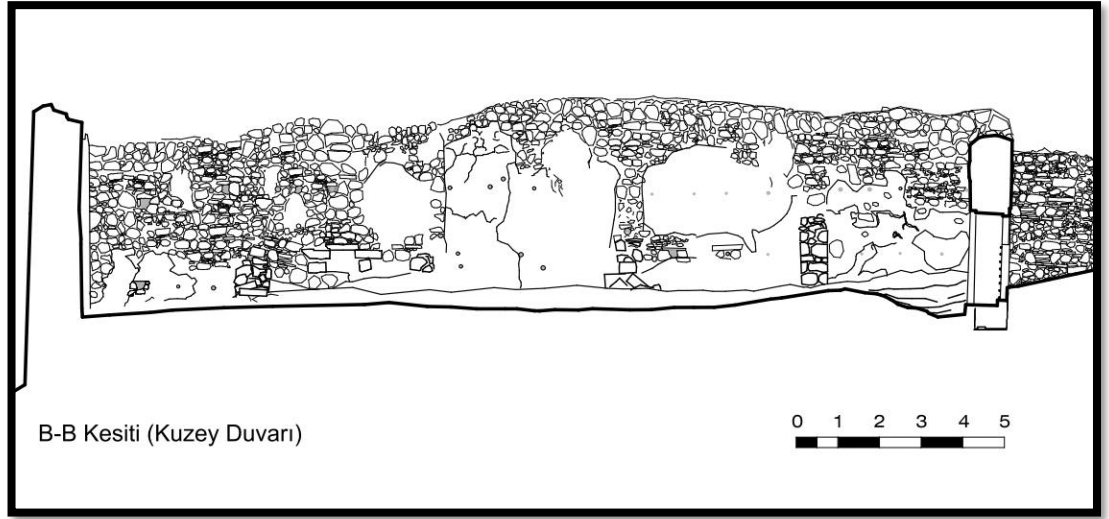
Çizim 14. Cemşid Bey Cami ve Türbe kuzey yönü kesiti (Malatya VBMA)

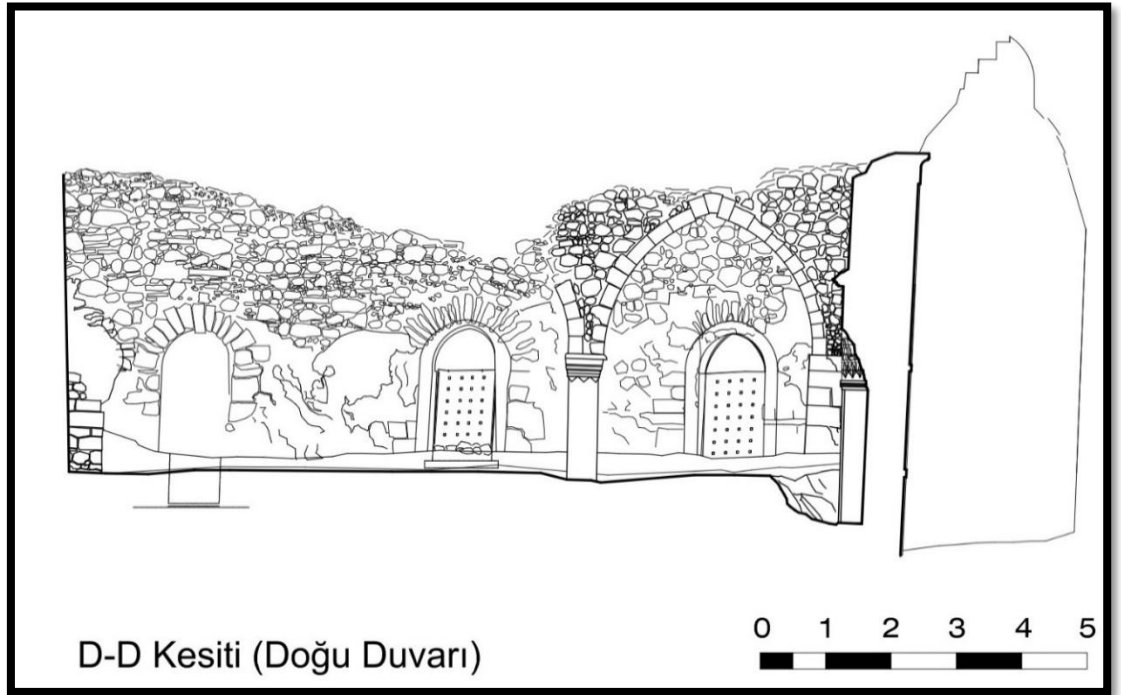
Çizim 15. Dükkanönü Cami zemin+1,75 m kotu planı (Malatya VBMA)

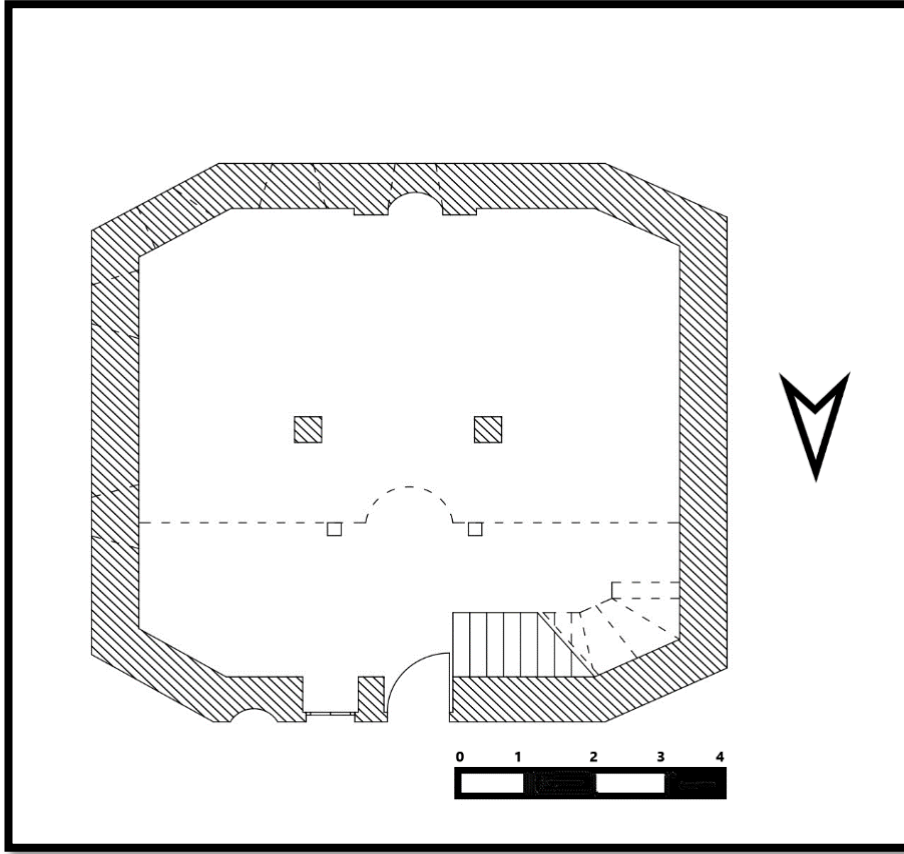
Çizim 16. Dükkanönü Cami güney yönü (A-A) kesiti (Malatya VBMA)

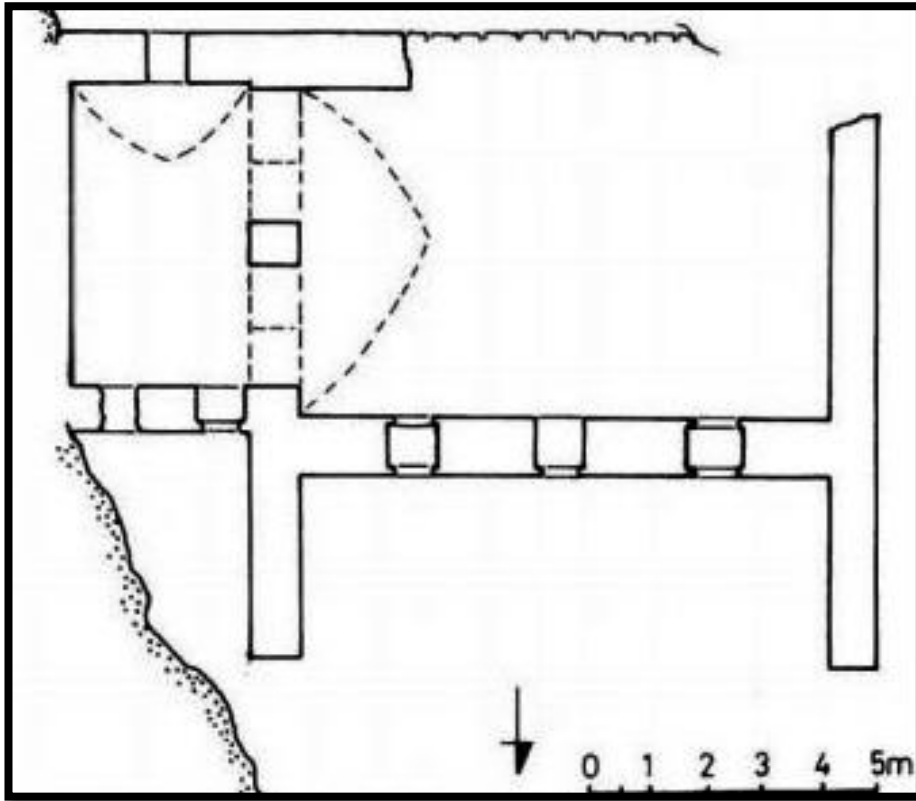
Çizim 17. Dükkanönü Cami kuzey yönü (B-B) kesiti (Malatya VBMA)

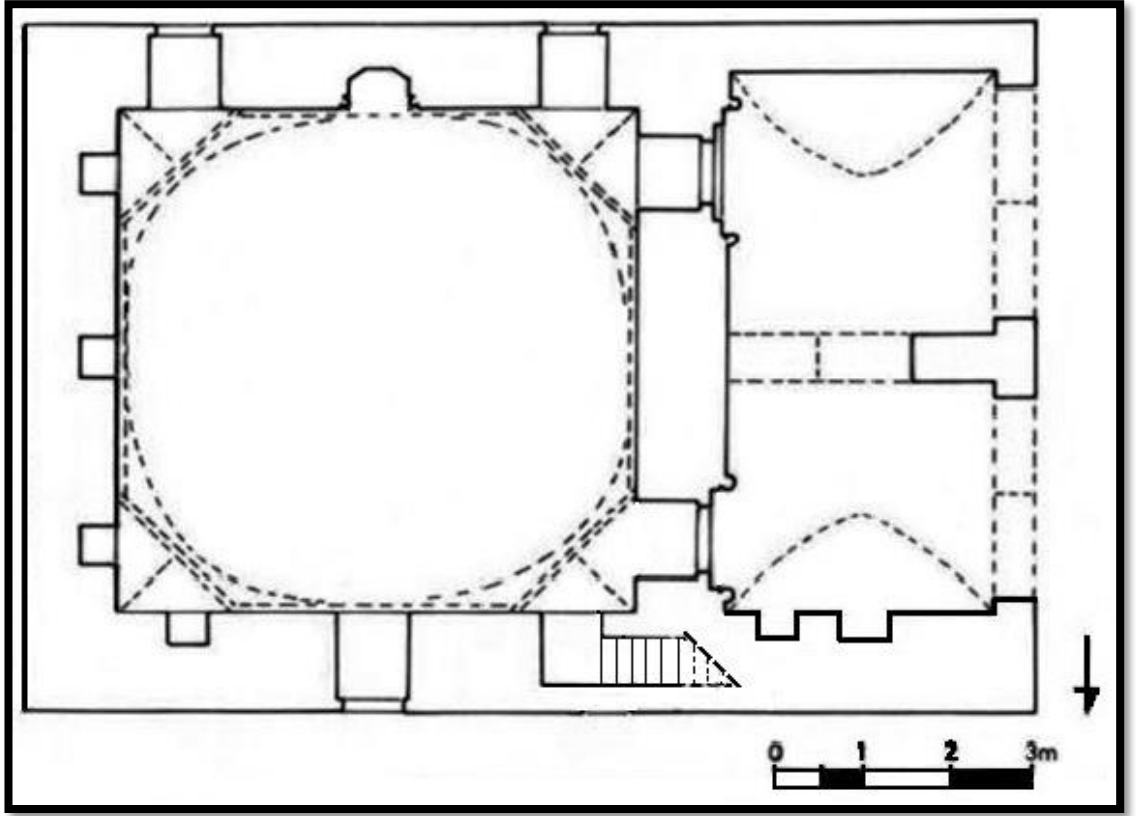
Çizim 18. Dükkanönü Cami doğu yönü (D-D) kesiti (Malatya VBMA)

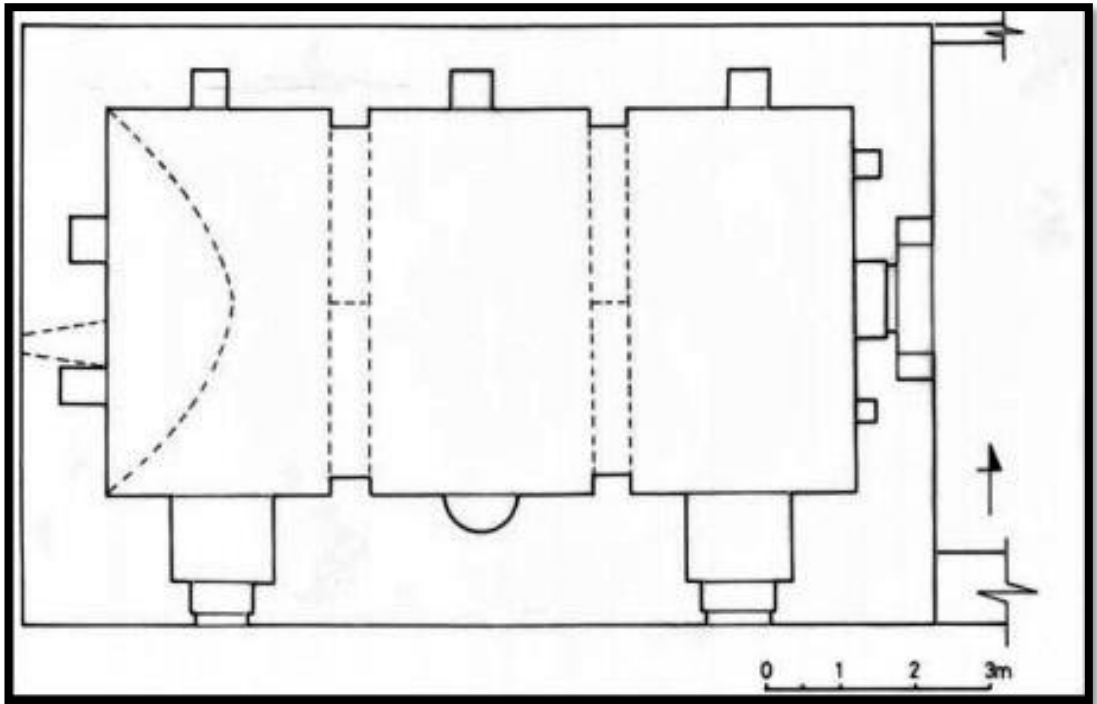
Çizim 19. Karşıbahçeler Şeyh Mahmut Samini Efendi Cami planı

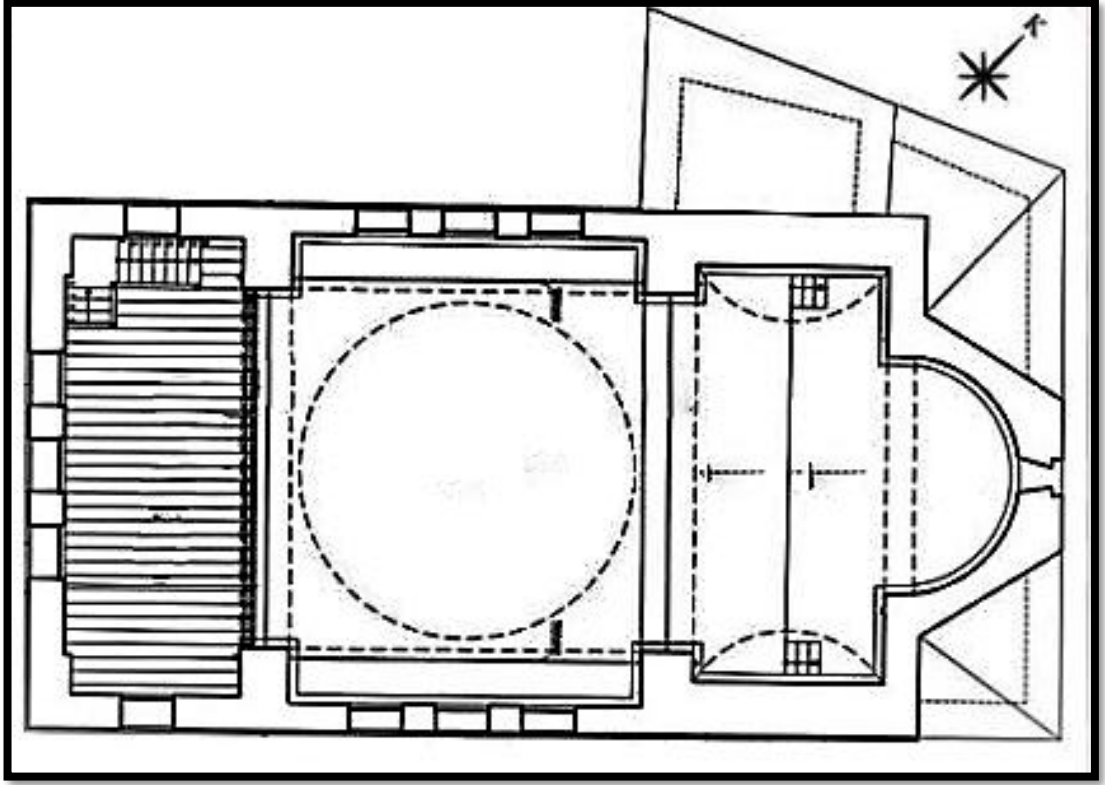
Çizim 20. Kındık Zaviyesi planı (E. DANIŞ)

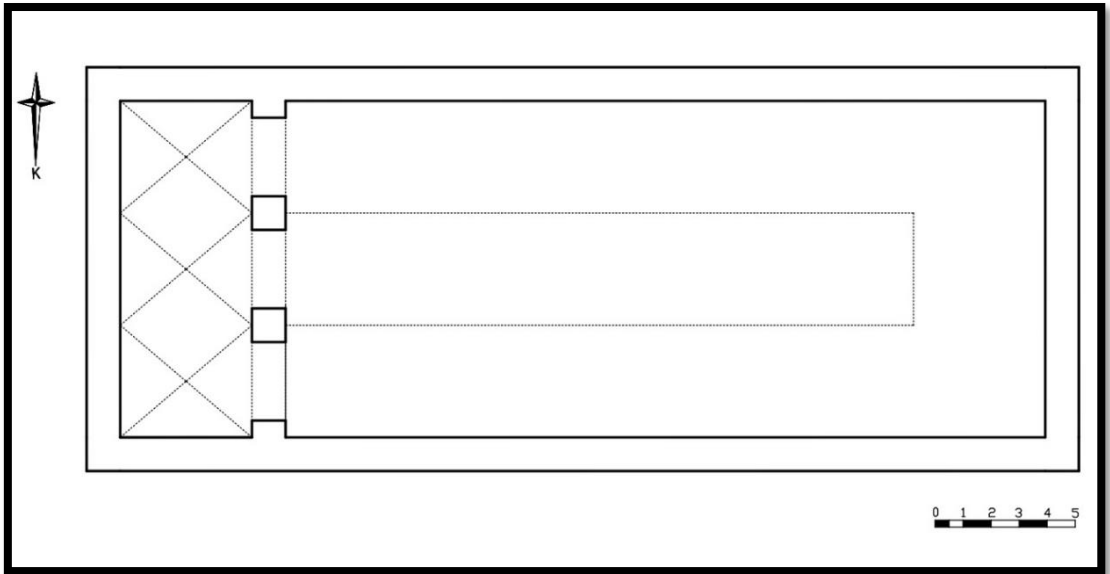
Çizim 21. Alacalı Tekke planı (E.Danık'tan düzeltilerek)

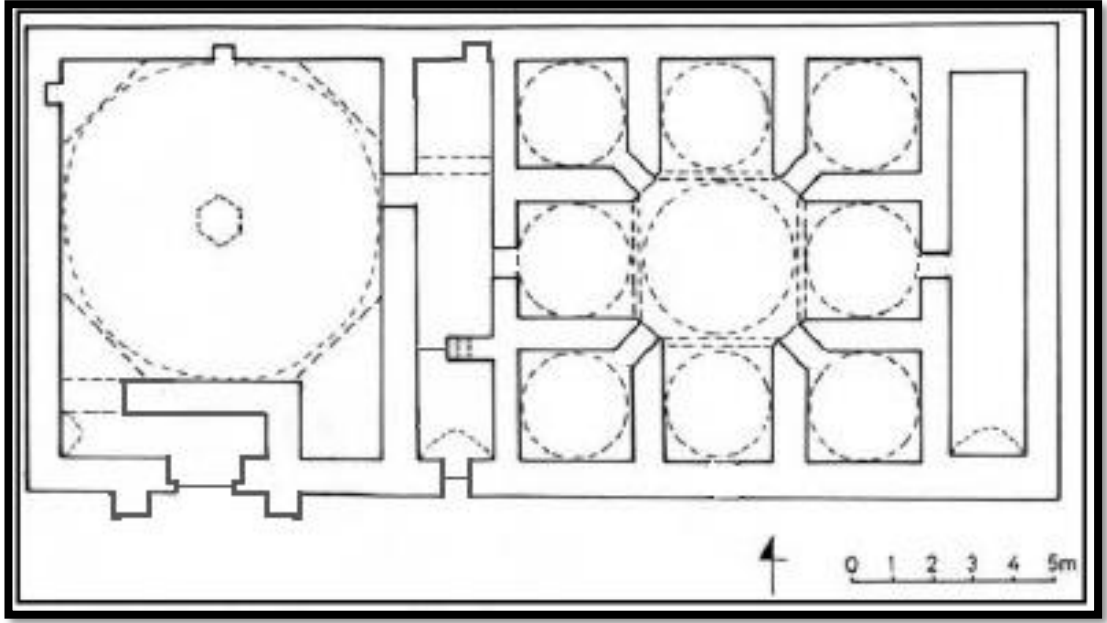
Çizim 22. Seydili Köyü Tekke Cami planı (E. DANIK)

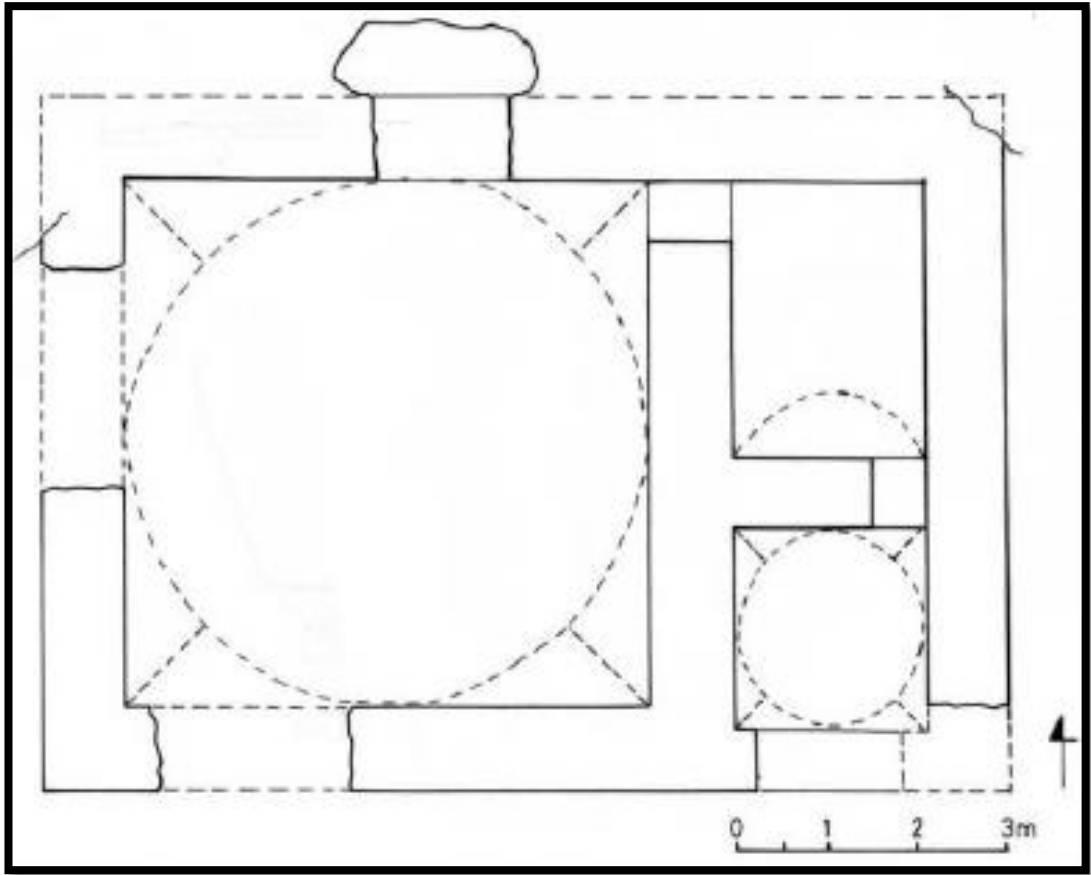
Çizim 23. Surp Lusavoriç Kilisesi planı (Y.Spor)

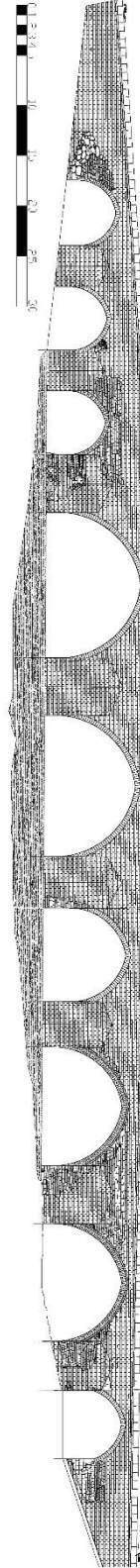
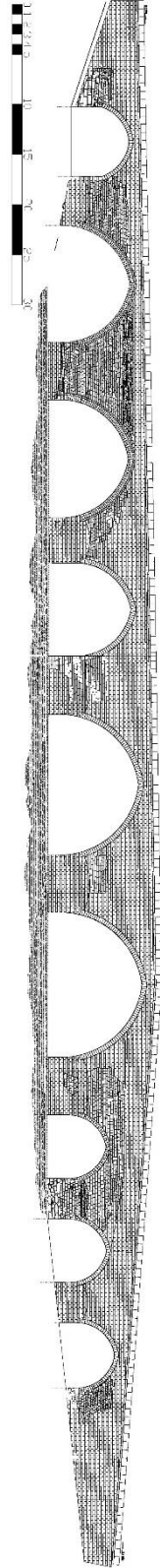
Çizim 24. Zincirli Han planı

Çizim 25. Çarşıbaşı (İbrahim Bey) Hamam planı (E.DANIK'tan düzeltilerek)

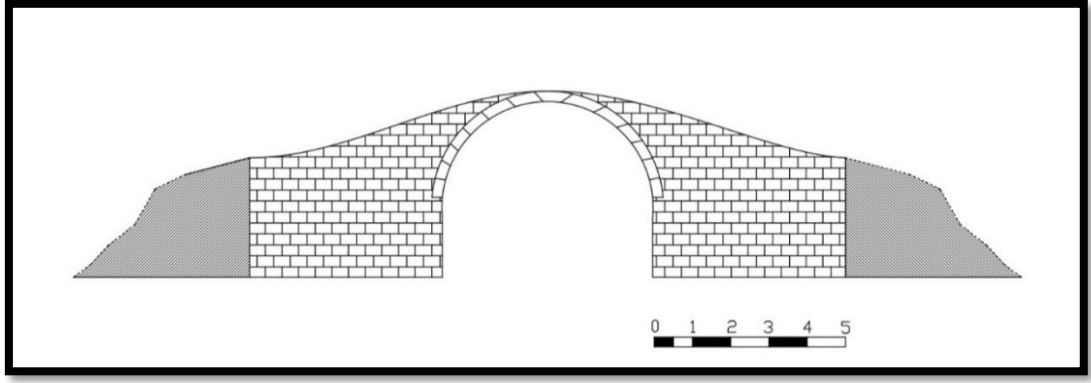

Çizim 26. Kındik (Hümeysa Hanım) Hamam planı (E.DANIK)

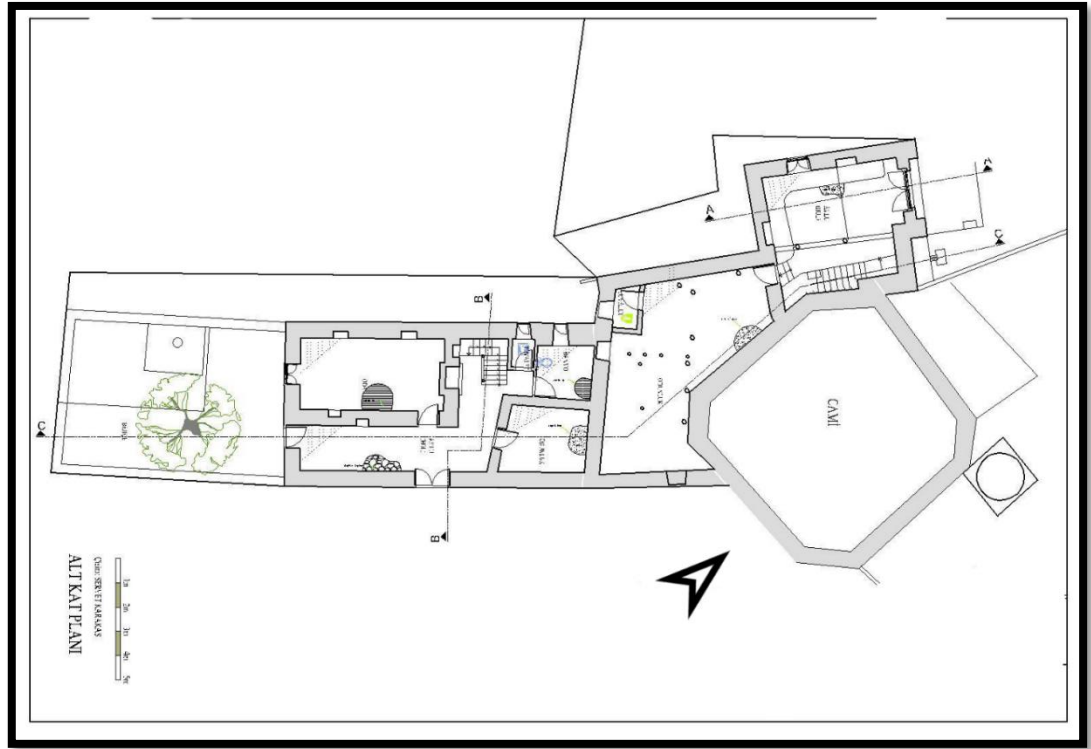

Çizim 27. Palu Köprüsü Menba (Kuzey) görünüşü (Diyarbakır KVKBKM)

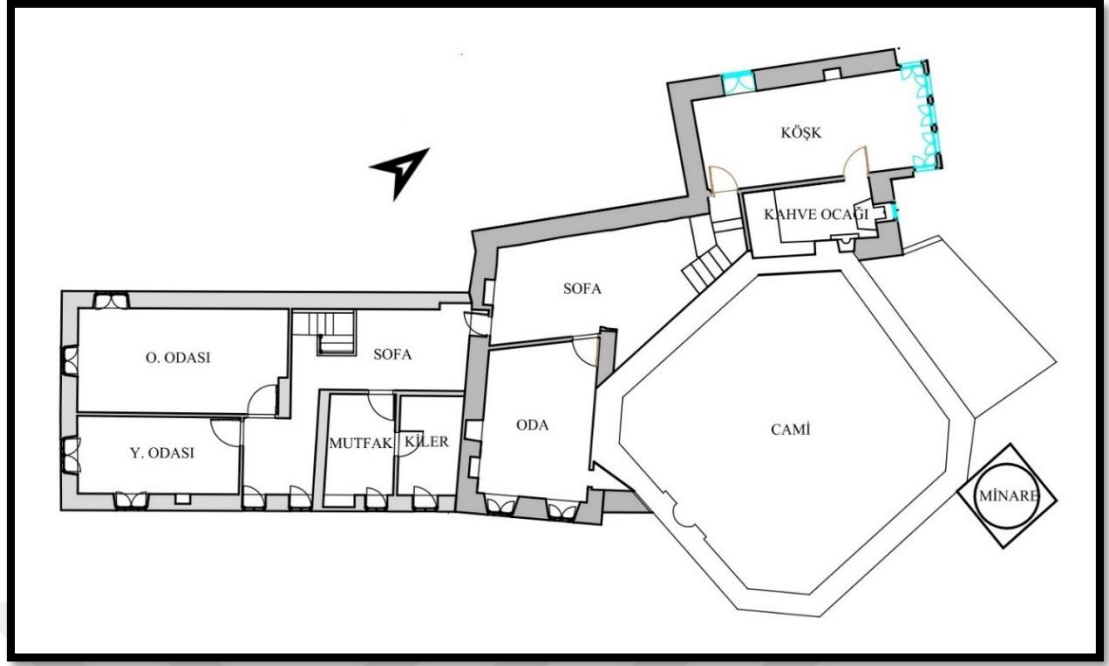
Çizim 28. Palu Köprüsü Mansab (Güney) görünüşü (Diyarbakır KVKBKM)

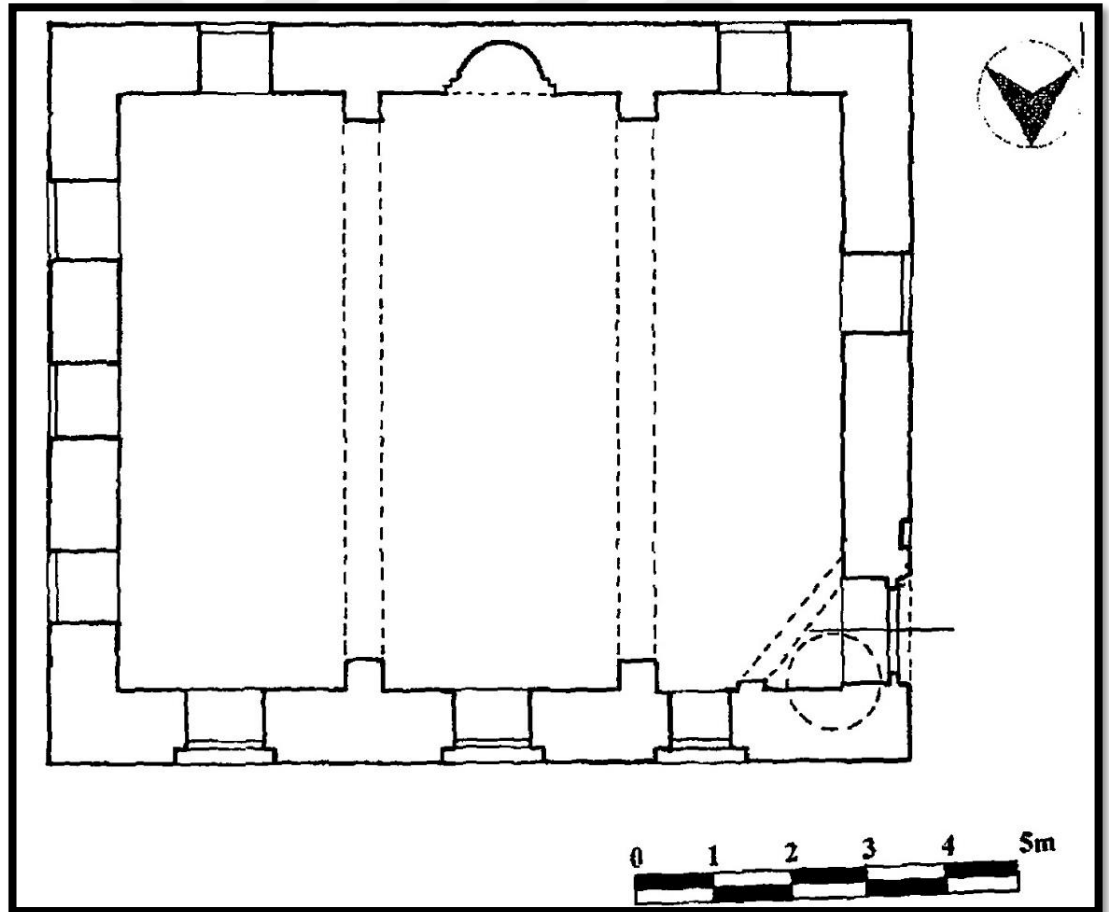
Çizim 29. Teke Deresi Köprüsü modelleme

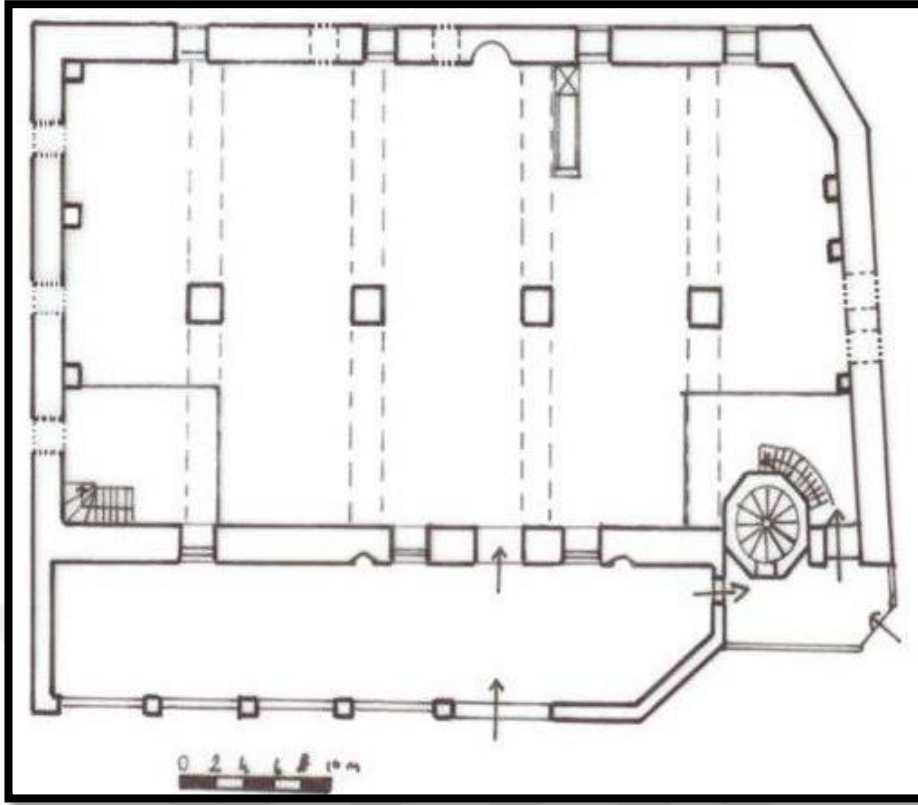
Çizim 30. Mahmut Samini Evi alt kat planı (S.KARAKAŞ)

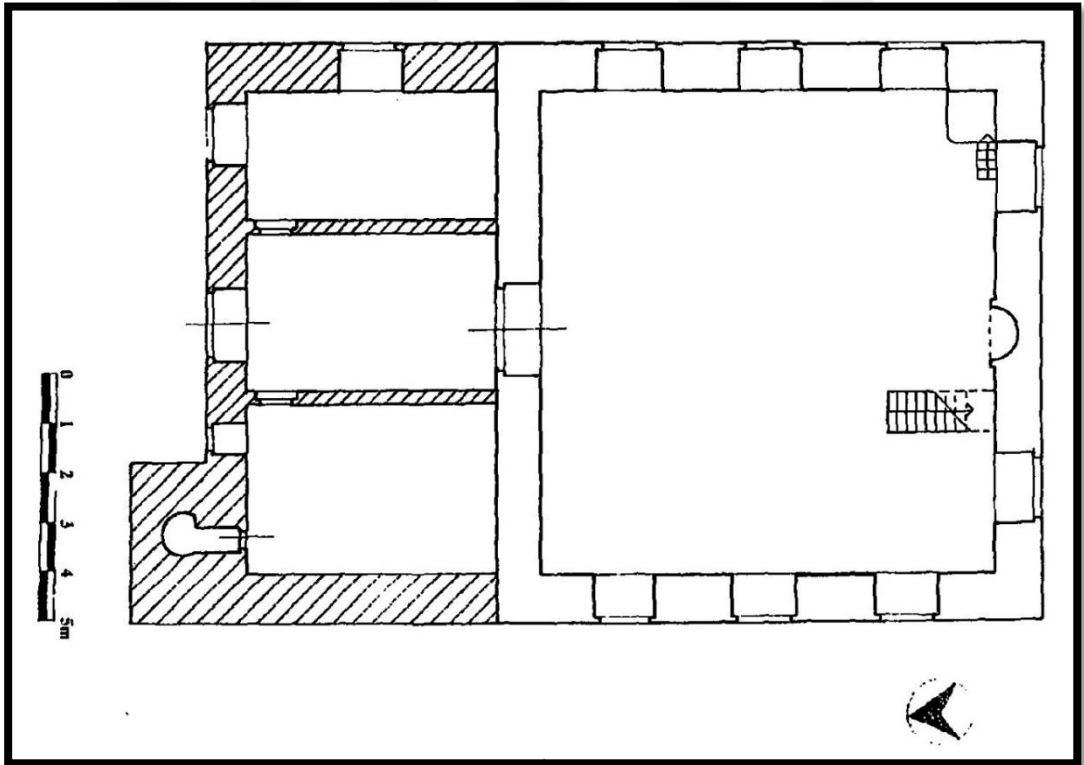
Çizim 31. Mahmut Samini Evi üst kat planı (S.KARAKAŞ)

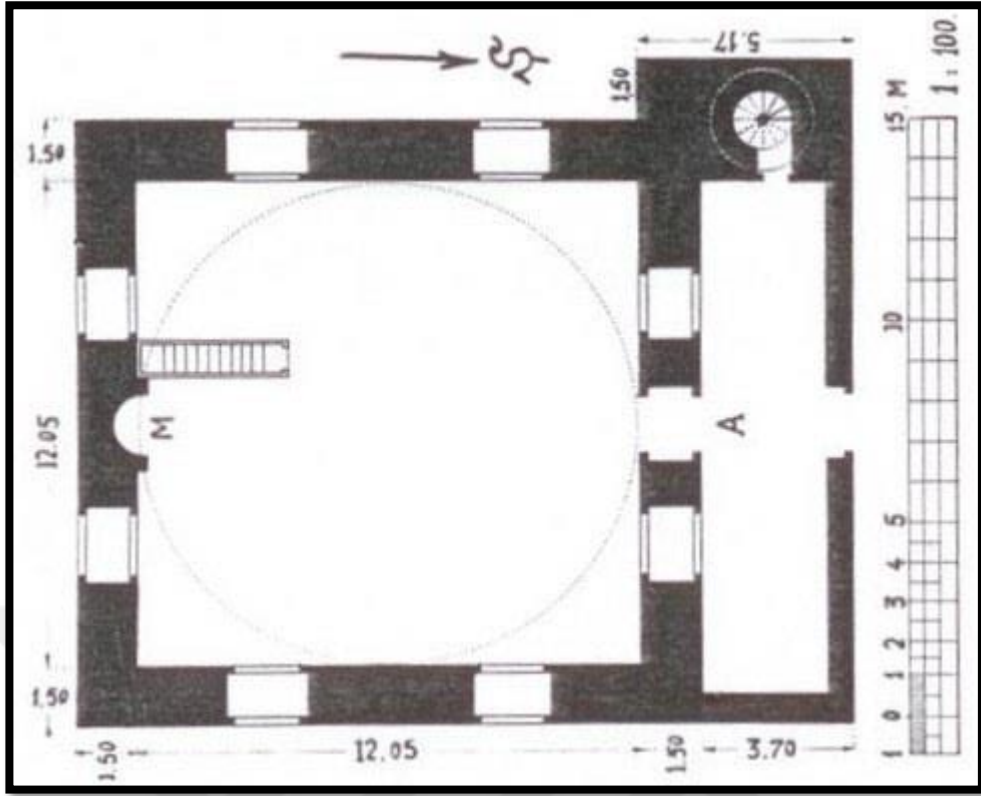
Çizim 32. Harput Alacalı Cami planı (C.Arslan)

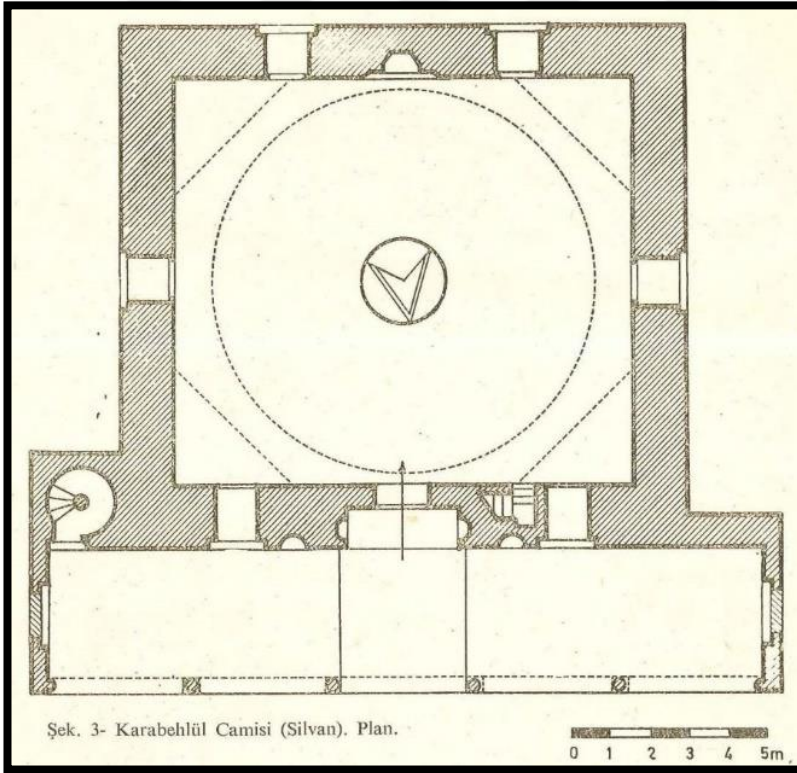
Çizim 33. Sivas Meydan Cami planı (M.Ünsal)

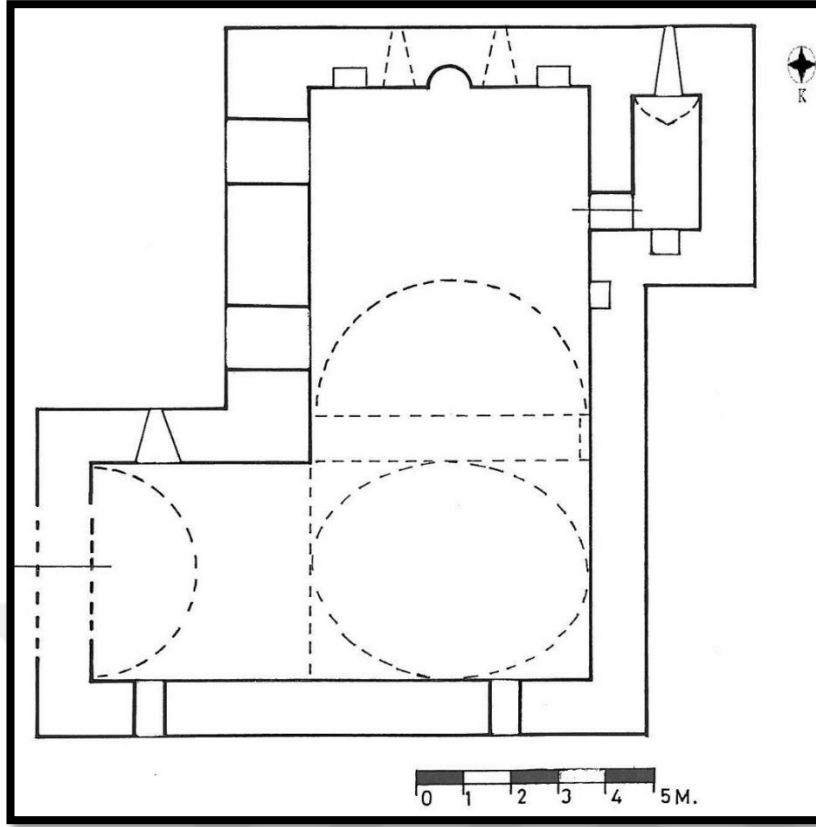
Çizim 34. Elazığ Dereboğazı Köyü Cami planı (C.Arslan)

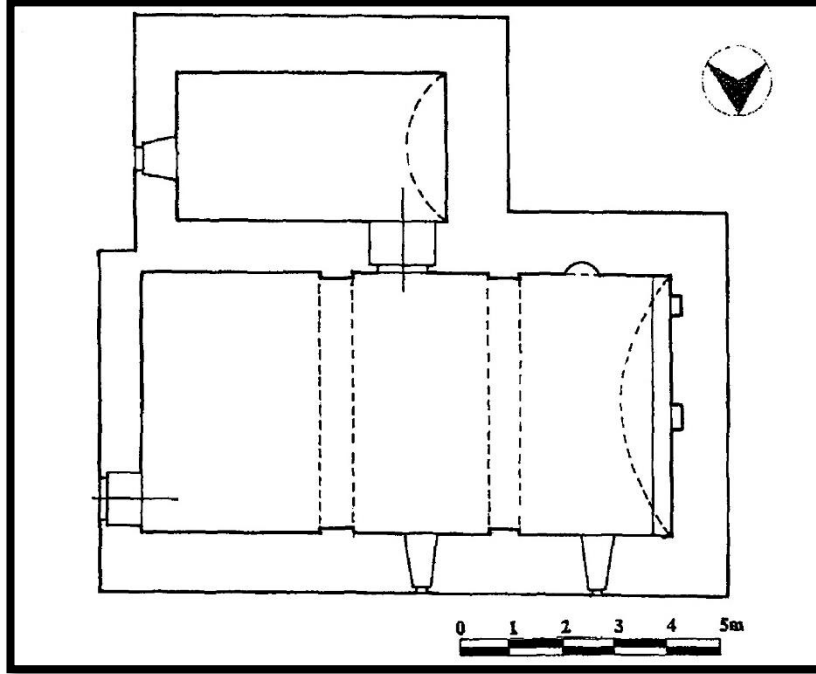
Çizim 35. Sivas Kale Cami planı (M.Ünsal)

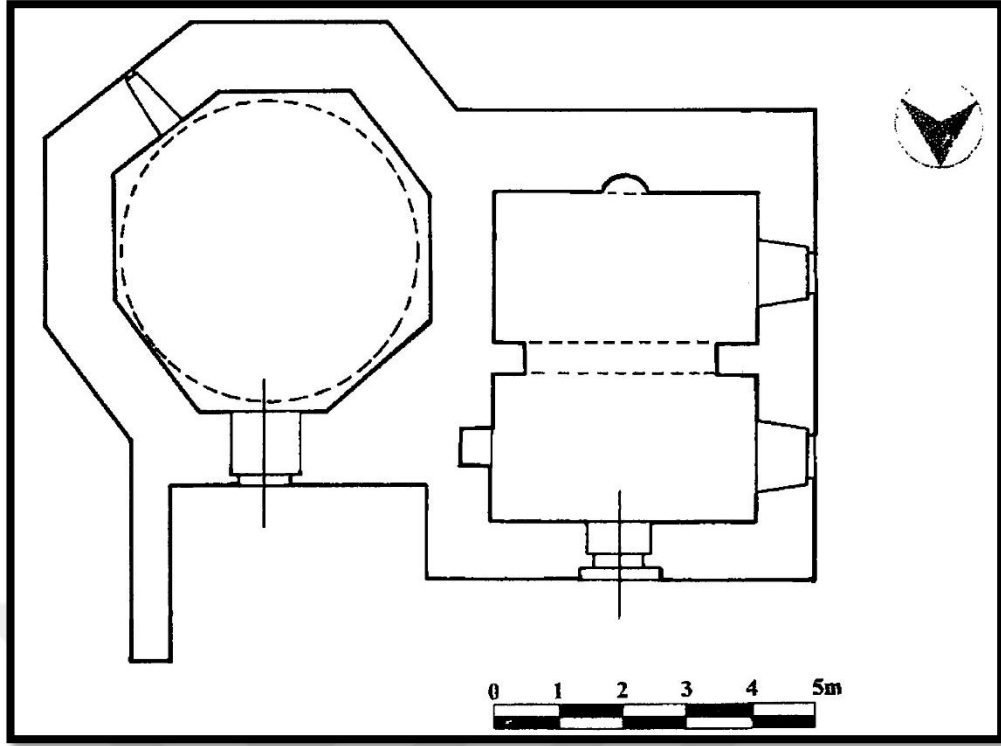
Çizim 36. Silvan Karabehlül Cami planı (R.H.Ünal)

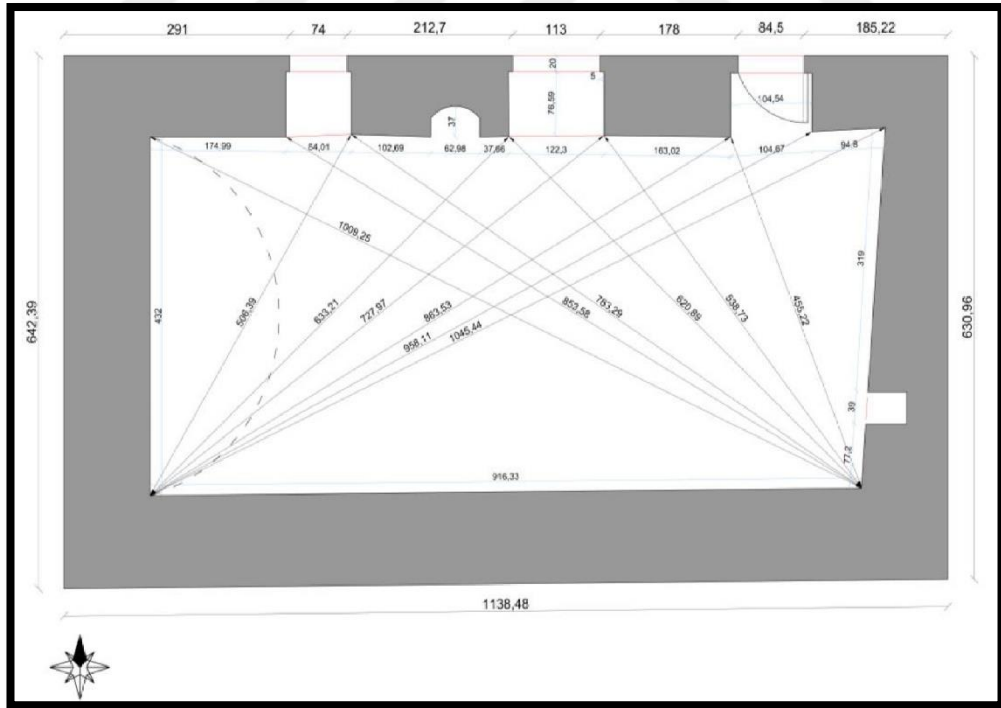
Çizim 37. Arapgir Hangah (Karabaş.1 Veli Zaviyesi) planı (İ.Aytaç)

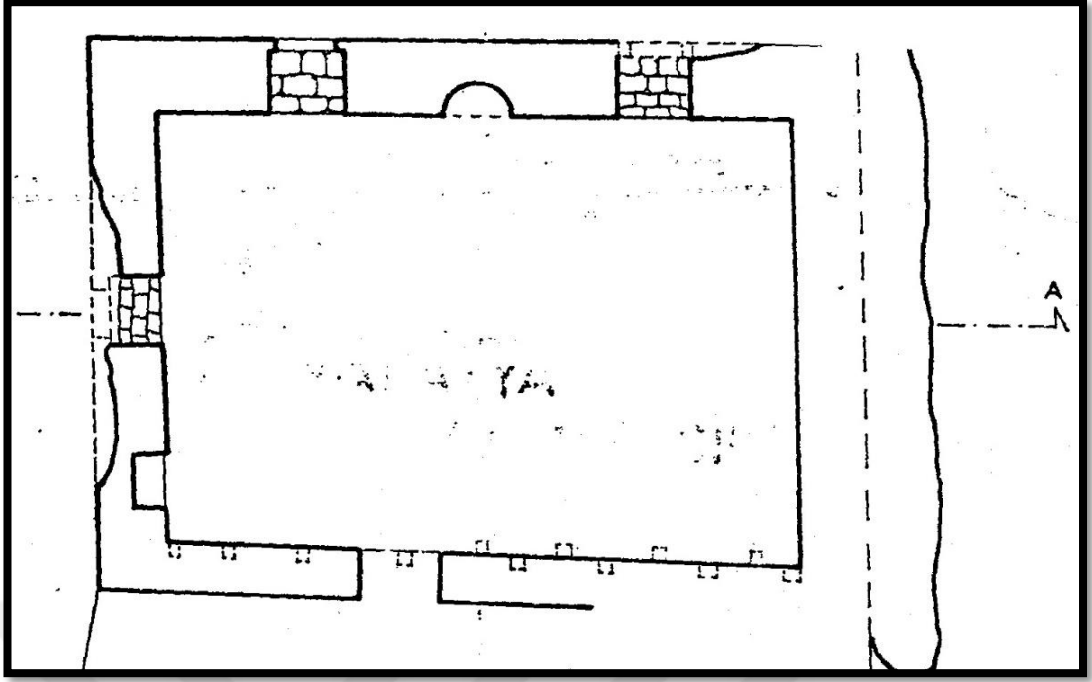
Çizim 38. Harput Ahi Musa Zaviyesi planı (C.Arslan)

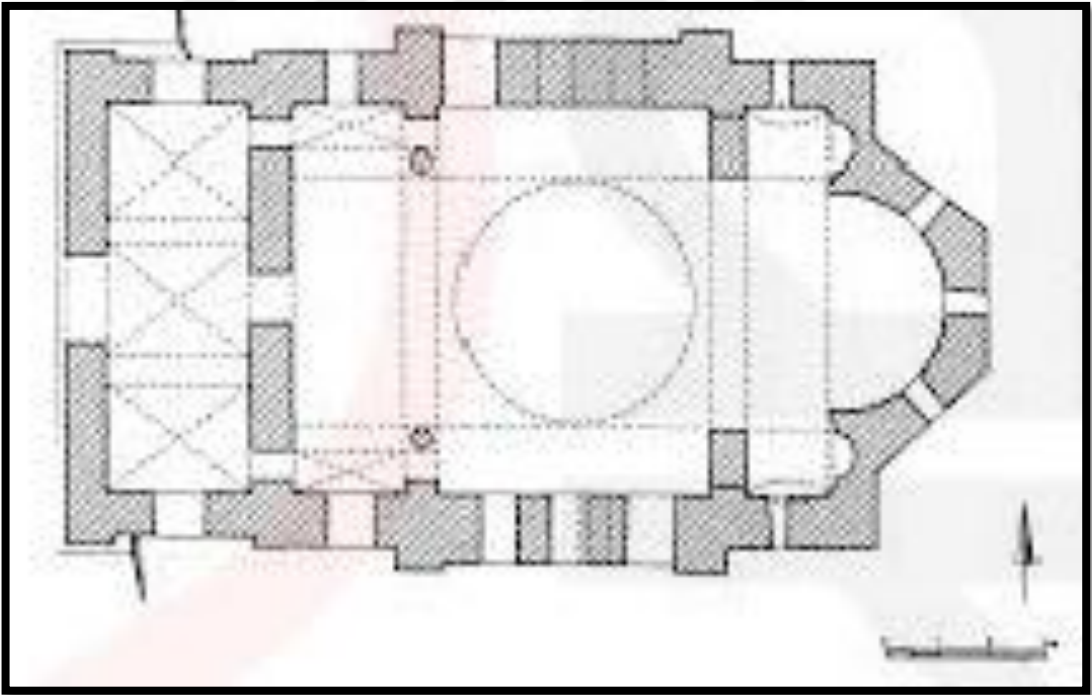
Çizim 39. Fatih Ahmet Baba Zaviyesi planı (C.Arslan)

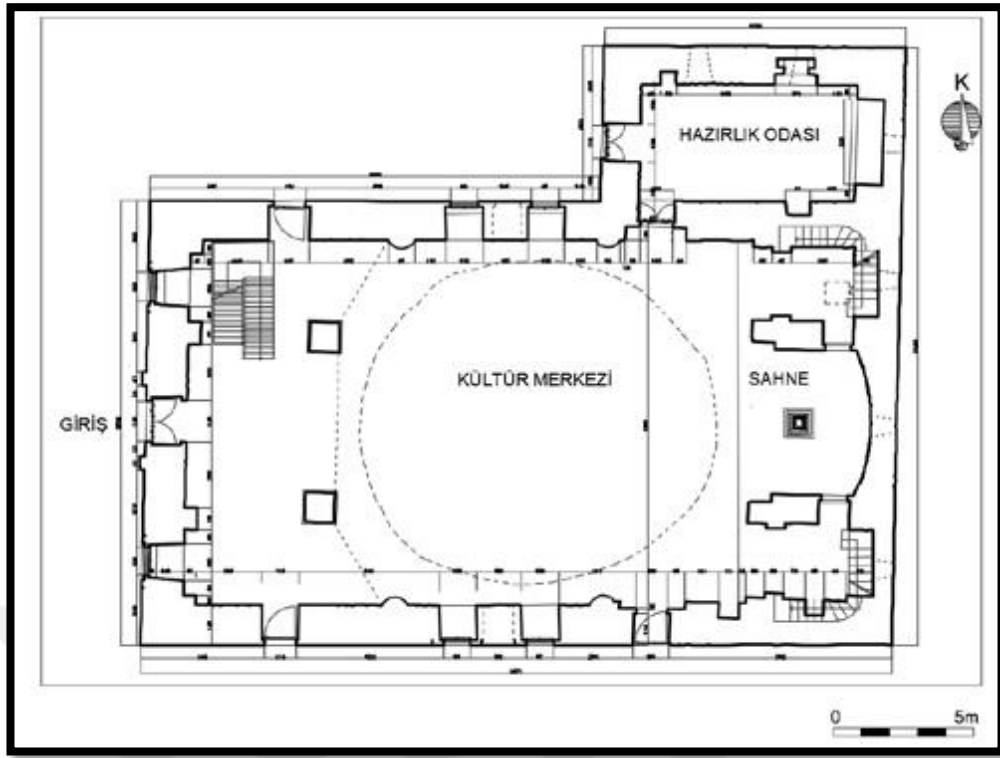
Çizim 40. Diyarbakır Hani Okur Köyü Cami planı (İ. Yıldız.M.H. Çimen)

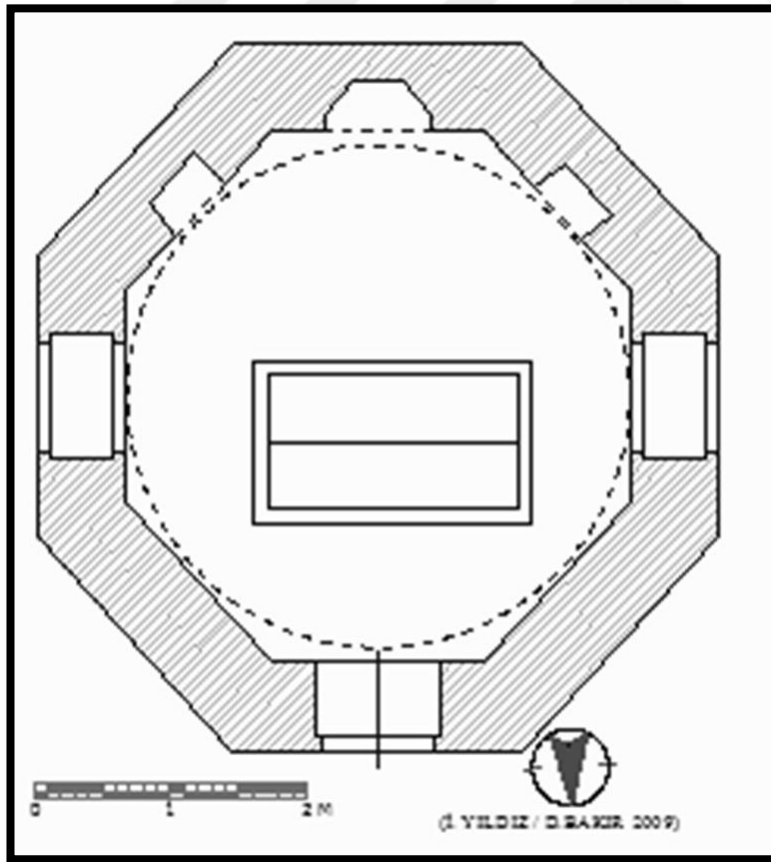
Çizim 41. Malatya Zeynel Bey Mescidi planı (B.Eskici)

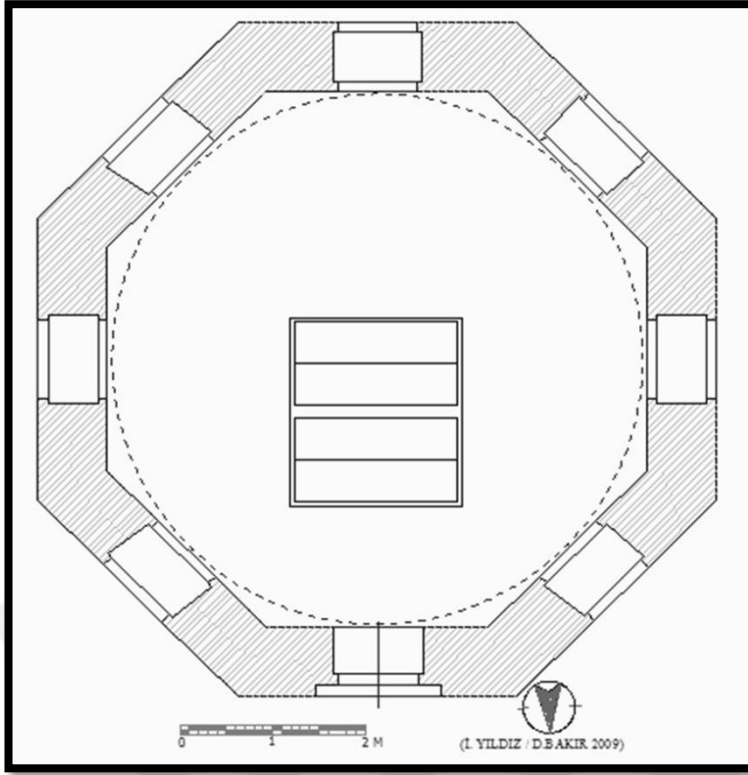
Çizim 42. Muğla Kapıkırı Köyü Kilisesi planı (Z.Mercangöz)

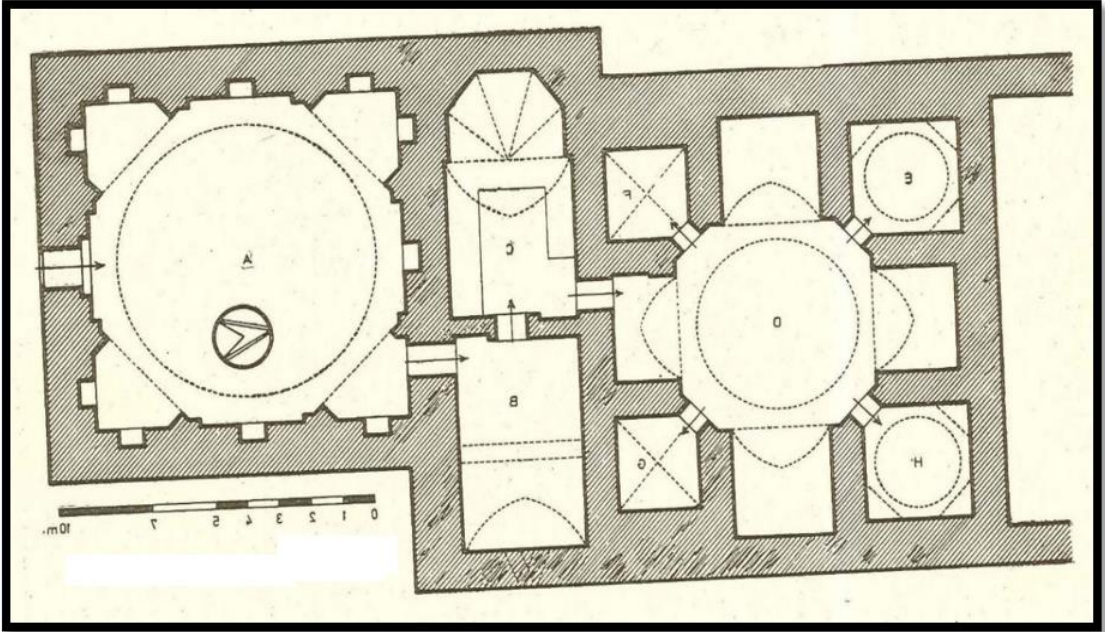
Çizim 43. Malatya Taşhoron Kilisesi planı (G.Boyraz)

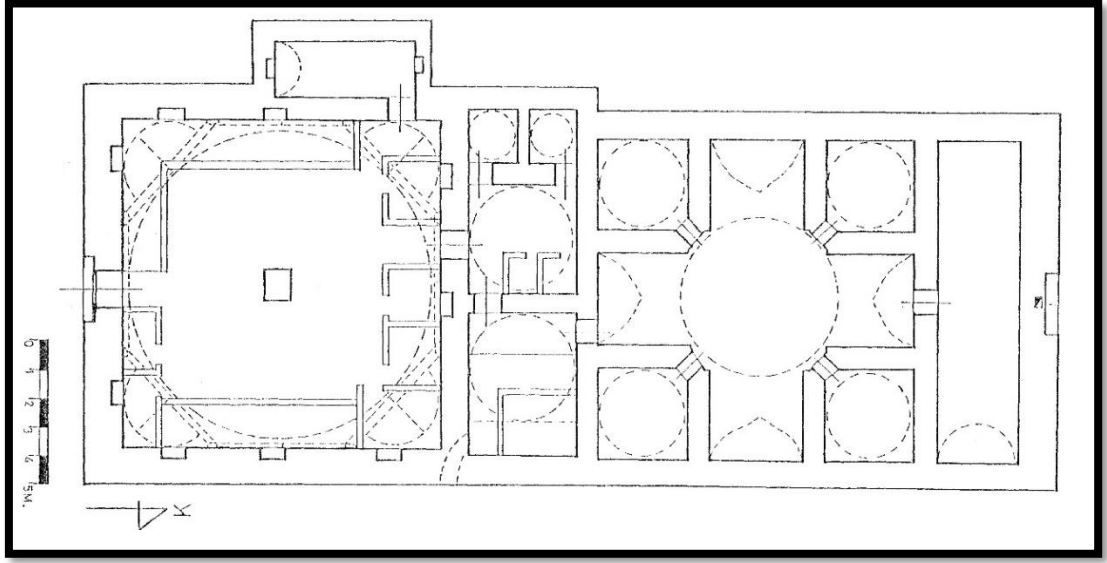
Çizim 44. Diyarbakır Şeyh Abdulcelil Türbesi planı (İ.Yıldız)

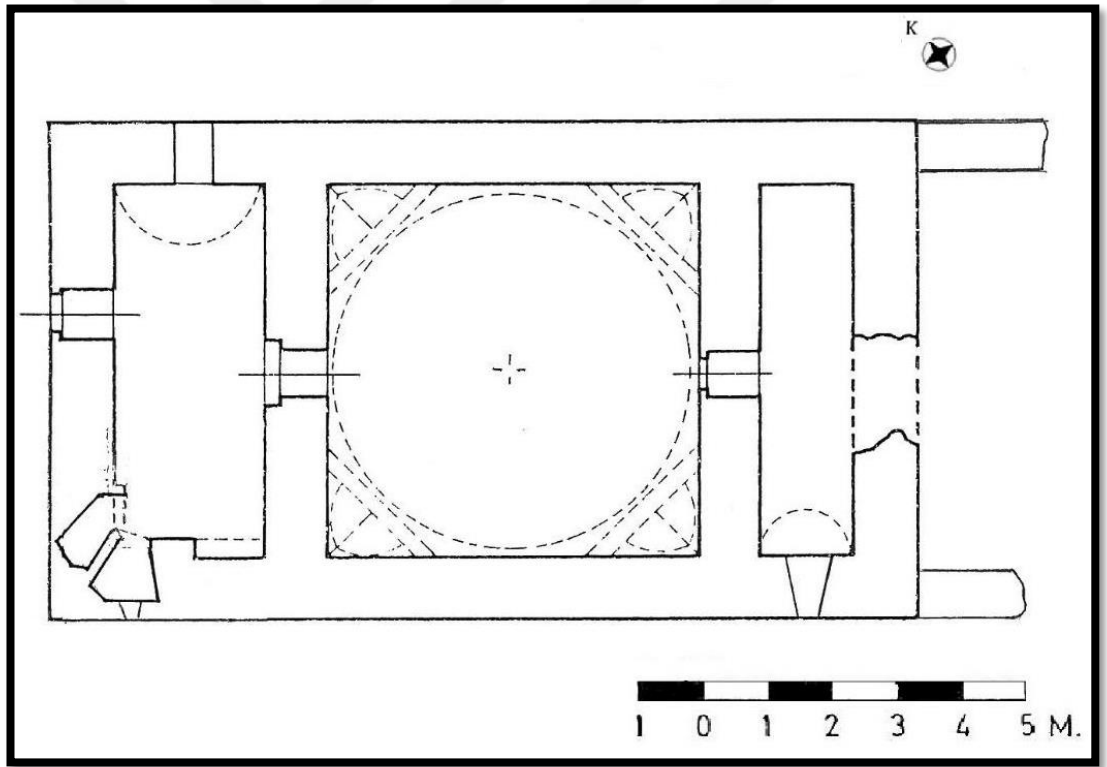
Çizim 45. Diyarbakır Zincirli Kırân Türbesi planı (İ.Yıldız)

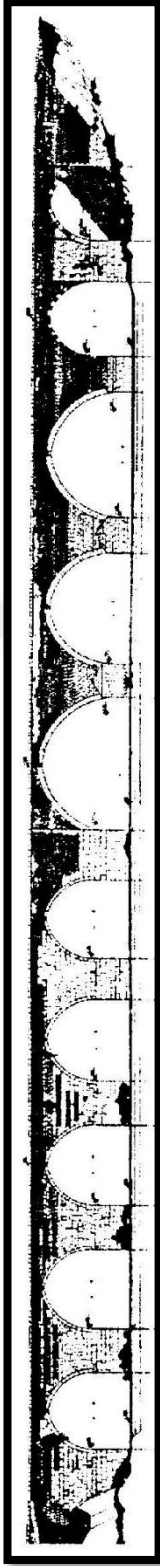
Çizim 46. Diyarbakır Çermik Saray Hamamı planı (R.H.Ünal)

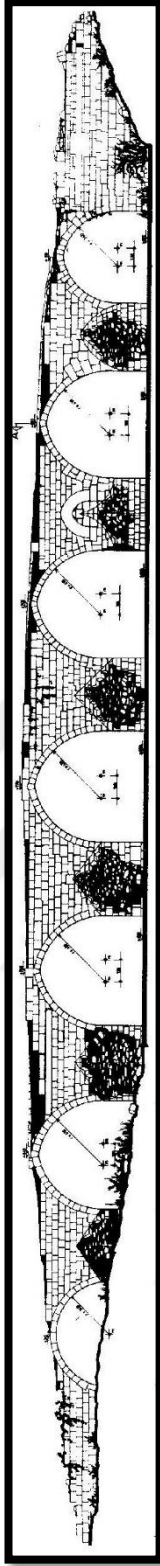
Çizim 47. Malatya Tahtalı Hamamı planı (İ.Aytaç)

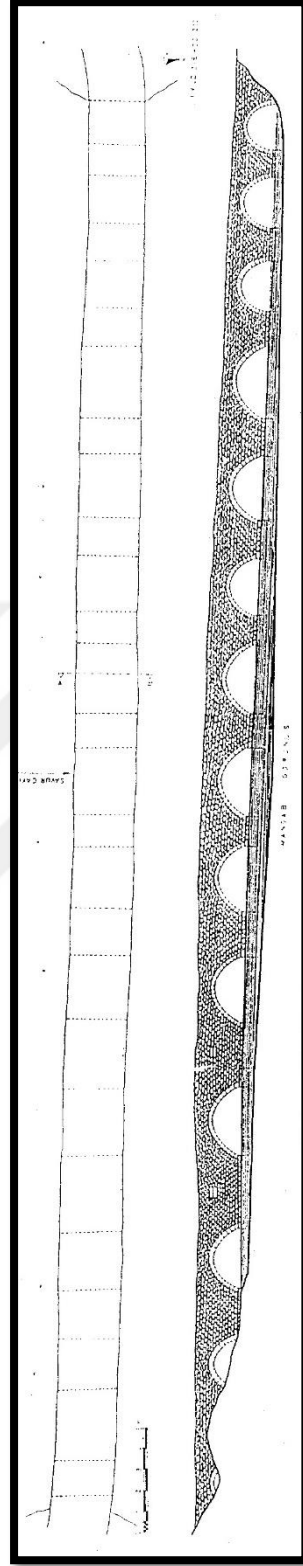
Çizim 48. Arapgir Osman Paşa Hamamı planı (İ.Aytaç)

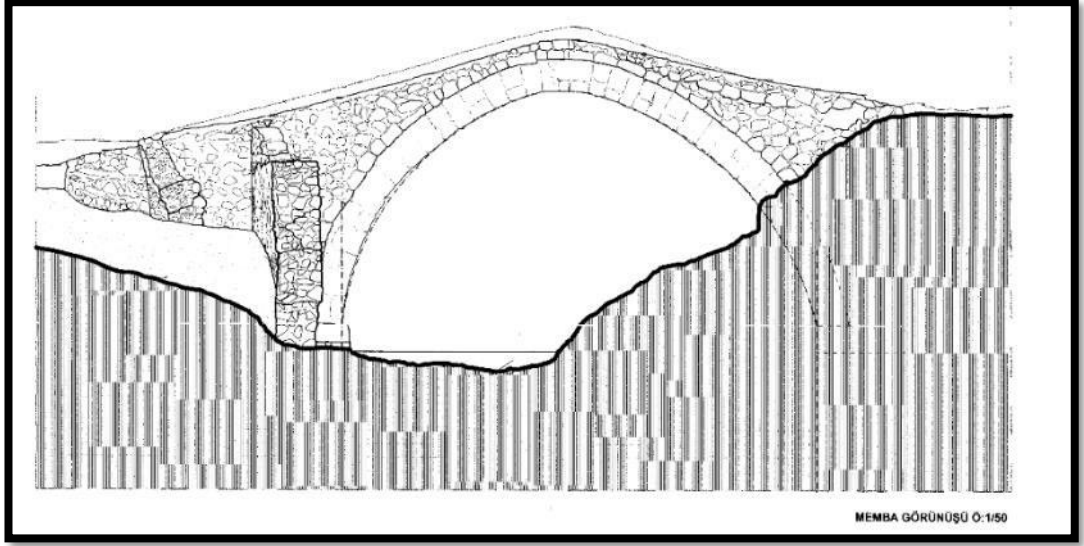
Çizim 49. Diyarbakır Dicle Köprüsü (F.İlter)

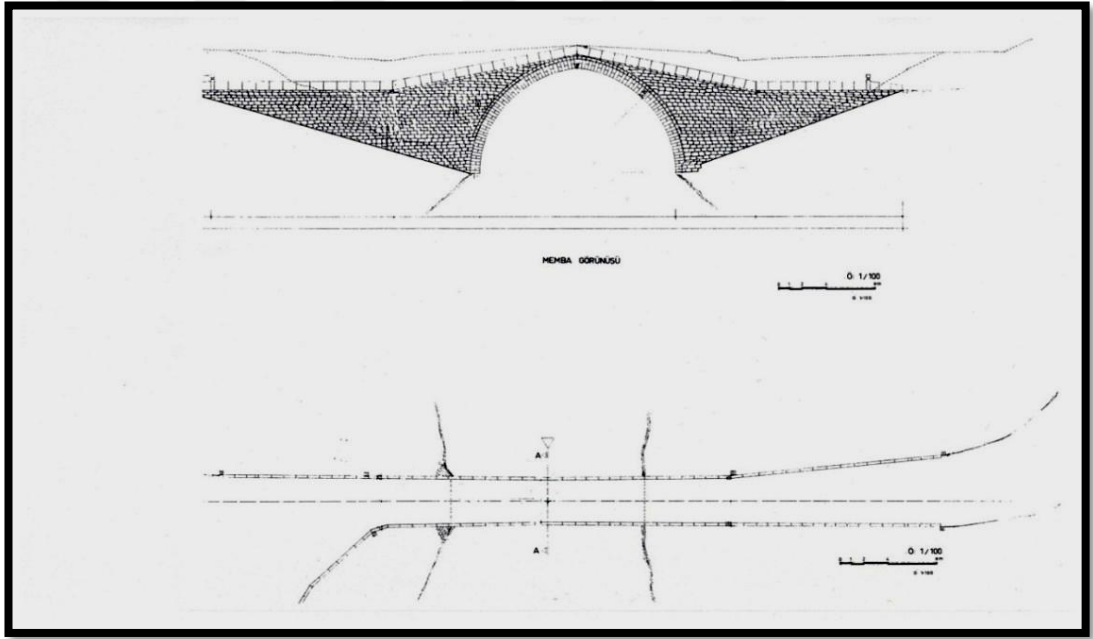
Çizim 50. Diyarbakır Devegeçidi Köprüsü (F.İlter)

Çizim 51. Mardin Savur Başkavak Köyü Ahmedî Köprüsü (İ.Yıldız)

Çizim 52. Arapgir Kale Köprüsü Menba görünüşü (K.Şen)

Çizim 53. Çemişgezek Tağar (Yusuf Ziya Paşa) Köprüsü Menba görünüşü (S.Yıldırım'dan)

FOTOĞRAFLAR

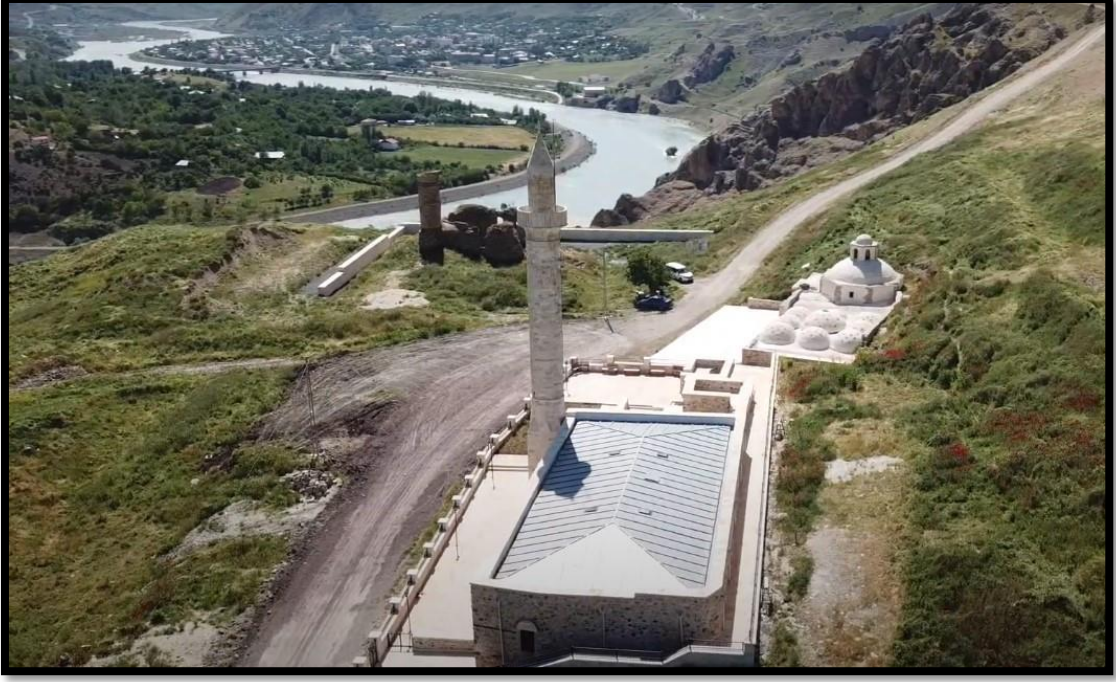

Foto 1. Ulu Cami genel görünüm

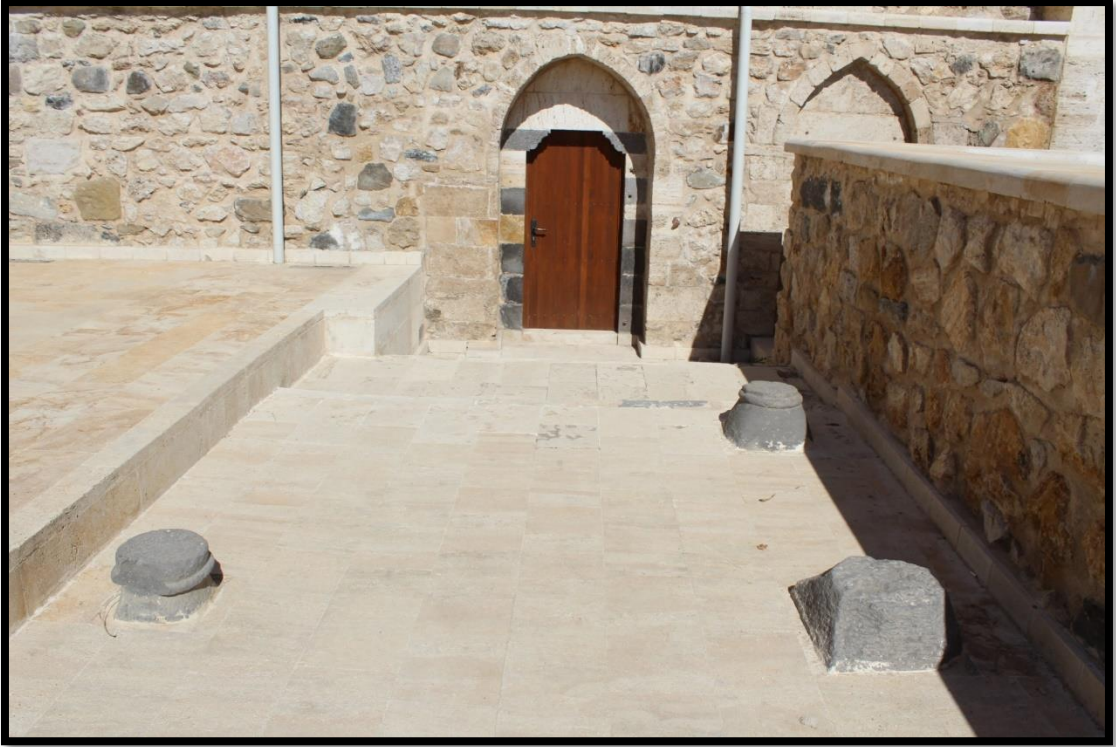

Foto 2. Ulu Cami batı cephesi sütun altlıkları ve giriş kısmı

Foto 3. Ulu Cami batı cephe

Foto 4. Kuzeydoğu köşeden, doğu ve kuzey cepheler

Foto 5. Güneydoğu köşeden doğu ve güney cephe

Foto 6. Ulu Cami güney cephe

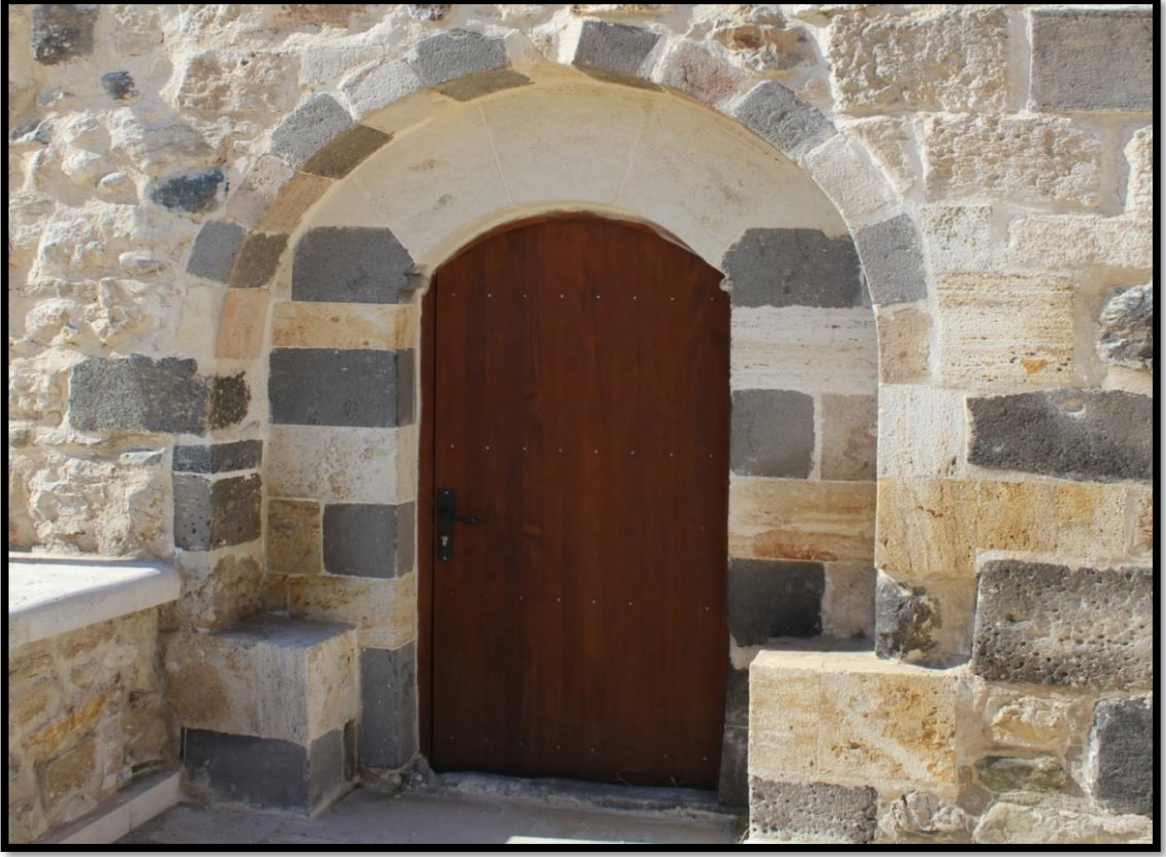

Foto 7. Ulu Cami güney cephe giriş kapısı

Foto 8. Ulu Cami mihrap üst penceresi

Foto 9. Ulu Cami güney cephede bulunan nişler

Foto 10. Harim güneybatıdan kuzeybatıya

Foto 11. Harim kuzeybatıdan güneydoğuya

Foto 12. Ulu Cami harimi ve tavan'a ait kalıntılar (1990'lı yıllar VGMA)

Foto 13. Harim batı cephe

Foto 14. Ulu Cami harim doğu cephe ve batı giriş kapısı

Foto 15. Ulu Cami doğu duvarındaki sadaka/kayıp nişi

Foto 16. Ulu Cami güney duvarının doğu kısmındaki giriş kapısı ve mihrabiye

Foto 17. Ulu Cami harim batı girişten dördüncü sahnı ayıran kemer ayakları ve güney duvarı

Foto 18. Ulu Cami harimi, batı girişten üçüncü sahnı ve güney duvarındaki mihrap

Foto 19. Ulu Cami harimi, güney duvarının batı kısmındaki mihrabiye

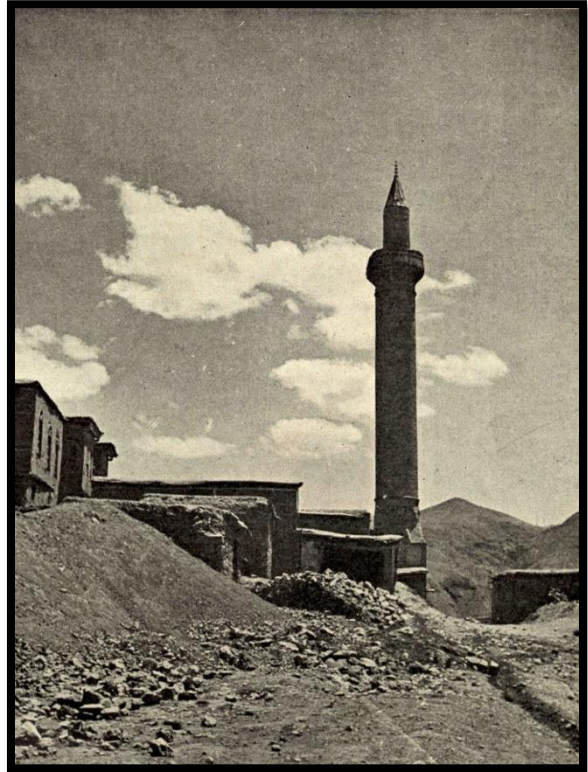

Foto 20. Ulu Cami minaresinin son hali ve 1945'li yıllar

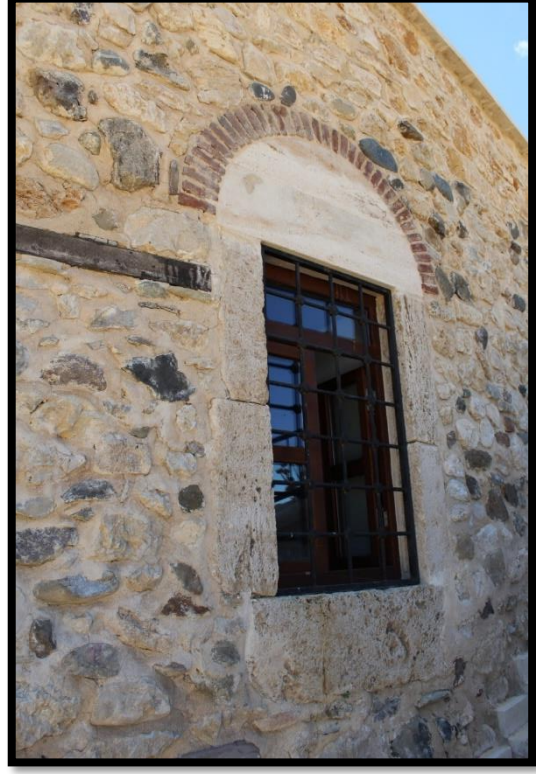

Foto 21. Ulu Cami güney duvarının batı tarafındaki mihrabiye ve doğu cephe penceresi

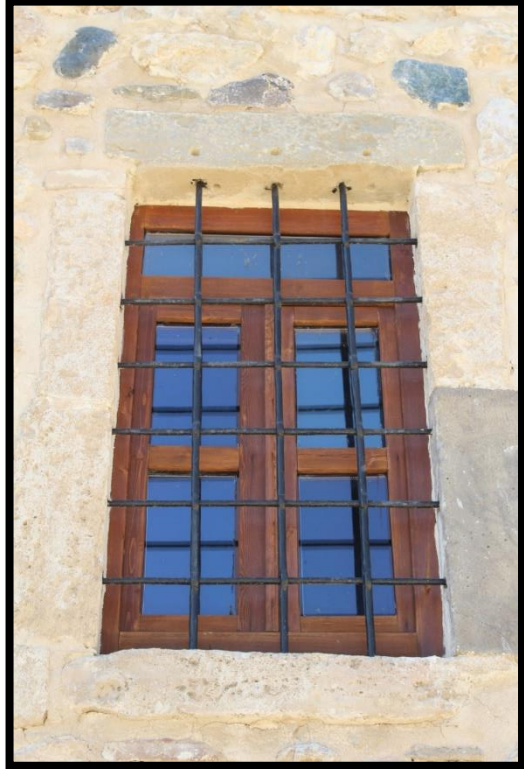

Foto 22. Ulu Cami güney cephe pencere korkulukları

Foto 23. Ulu Cami almasıık düzende yapılmış taşıyıcı ve batı kapı girişı

Foto 24. Ulu Cami kuzey duvarı beşinci ayak üzerindeki hayat ağacı motifi

Foto 25. Ulu Cami güney duvarında bulunan niş içindeki bezemeli taş

Foto 26. Ulu Cami mihrap ve süsleme detayı

Foto 27. Ulu Cami harim batı girişten ilk kemer ayağı alındaki kitabe

Foto 28. Mihrap üstündeki kitabe

Foto 29. Ulu Cami minare giriş kapısı üzerindeki kitabe

Foto 30. Ulu Cami batı cephe kerpiç duvarlı son cemaat kısmı

Foto 31. Küçük Cami 1960 lı yıllarda çarşıbaşı mahallesi (S.Yapıcı)

Foto 32. Küçük Cami kuzey duvarının kalan kısmı yıkılmadan önce (S.Yapıcı)

Foto 33. Küçük Cami kuzey duvarı tamamen yıkılmadan öncesi

Foto 34. Küçük Cami doğu cephe

Foto 35. Küçük Cami güney ve batı cepheler

Foto 36. Küçük Cami batı cephe

Foto 37. Küçük Cami harim doğu duvarı

Foto 38. Küçük Cami harim güney duvarı

Foto 39. K    k Cami harim g  ney duvarı doğu k   esindeki minare giri   kapısı

Foto 40. K    k Cami harim batı duvarı

Foto 41. Küçük Cami tonoz ve kubbeye geçiş öğeleri

Foto 42. Küçük Cami minare

Foto 43. Küçük Cami minaresine ait eski resim

Foto 44. Küçük Cami minare taşlarının kurşunla sabitlenmiş demir kenetleri

Foto 45. Küçük Cami kemer kavsarası

Foto 46. Küçük Cami harım içerisinde kemer üzengi taşı ve yeşil sırlı tuğla

Foto 47. Cemşid Bey Külliyesi 1970 li Yıllar (S.YAPICI)

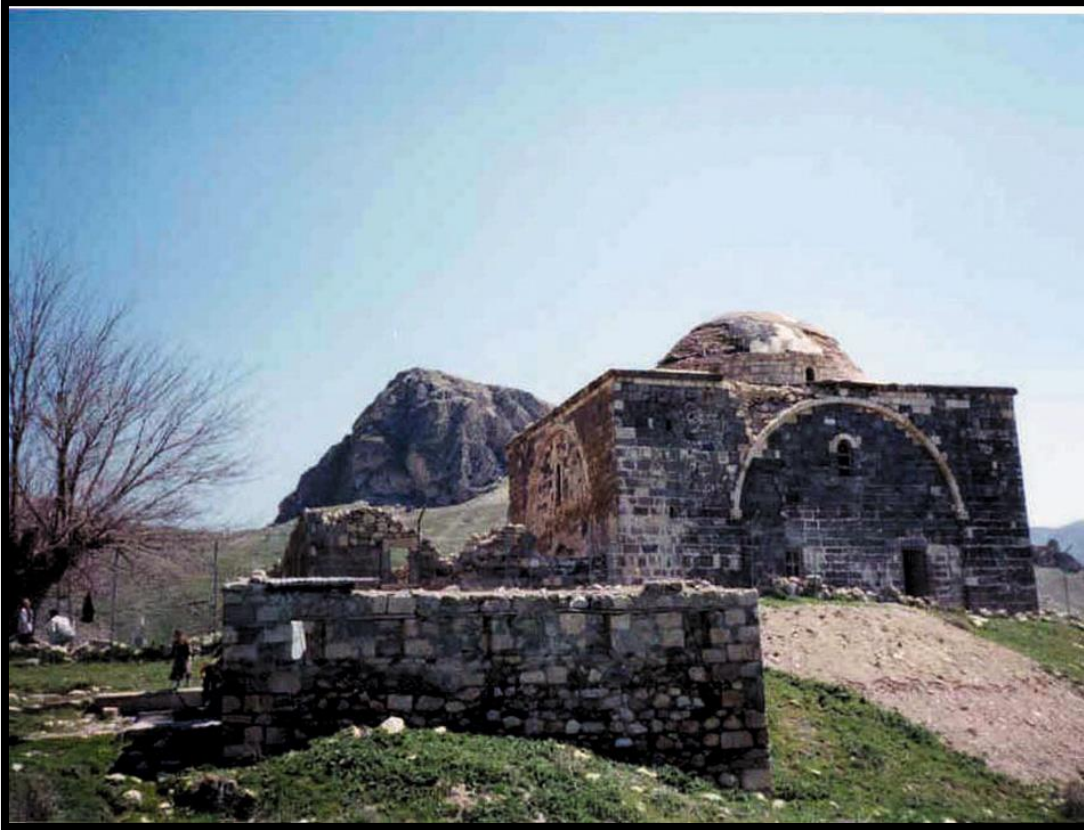

Foto 48. Cemşid Bey Cami (VGMA-1993)

Foto 49. Cemşid Bey Külliyesi Genel Görünüş (Doğu)

Foto 50. Zeve Smti Dükkanönü Cami ve Cemşid Bey Külliyesi 1970’li yıllar (S. Yapıcı)

Foto 51. Cemşid Bey Cami avlu girişı

Foto 52. Cemşid Bey Cami Kuzey Cephe

Foto 53. Cemşid Bey Cami doğu cephesi

Foto 54. Cemşid Bey Cami Güney Cephe ve Türbe

Foto 55. Cemşid Bey Cami Güney Cephe Saçak Altı Çörtenler

Foto 56. Cemşid Bey Cami Batı Cephe

Foto 57. Cemşid Bey Cami Kuzey Giriş Eyvanı ve Kadınlar Mahfil

Foto 58. Cemşid Bey Cami Güney Duvarı ve Minber Çıkıntısı

Foto 59. Cemşid Bey Cami Duvar İçerisinden Çıkılan Minber ve Vaaz Kürsüsü Basamakları

Foto 60. Cemşid Bey Cami kuzey kemeri, kubbe geçişleri ve kubbe

Foto 61. Cemşid Bey Cami Mihrap

Foto 62. Cemşid Bey Cami Mihrap Detay

Foto 63. Cemşid Bey Cami Minare Gövdesinden Geriye Kalan Kısım

Foto 64. Cemşid Bey Cami Giriş Kapı Lento Altı Geçiş  ğeleri

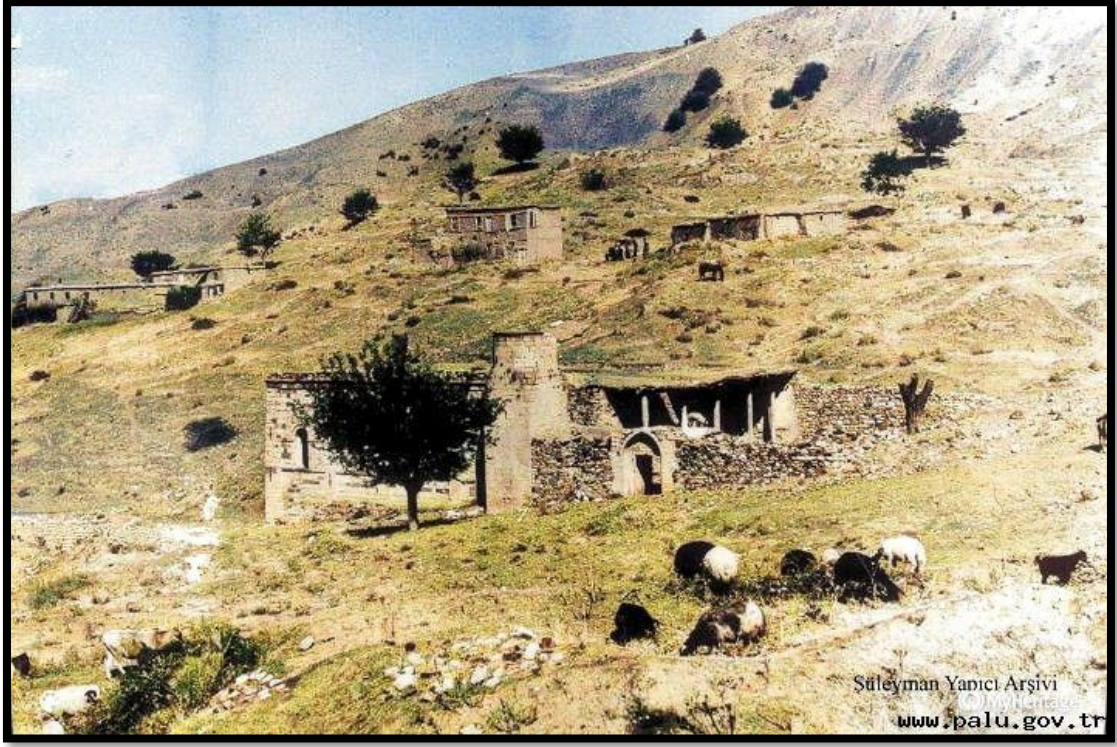

Foto 65. Dükkanönü Cami (S. Yarıcı -1974) (Renklendirilmiş)

Foto 66. Dükkanönü Camii son hali

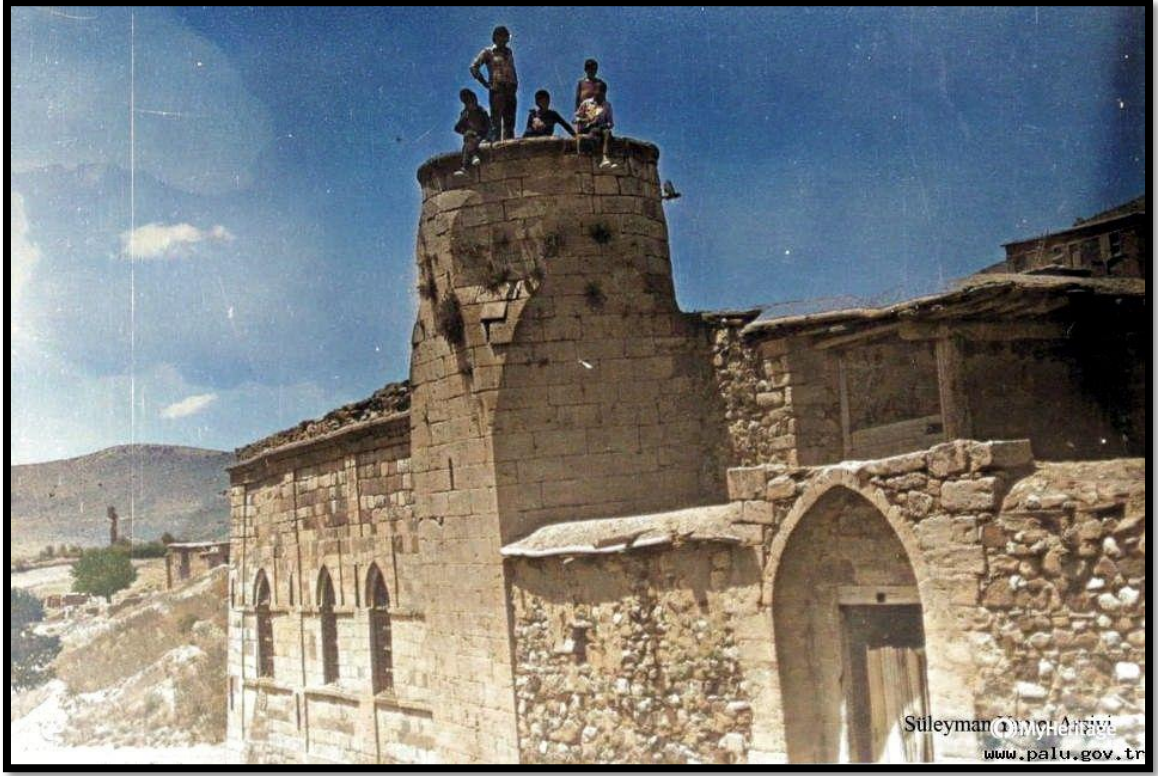

Foto 67. Dükkanönü Cami (S. Yapıcı -1974) (Renklendirilmiş)

Foto 68. Dükkanönü Cami Giriş Portalı

Foto 69. Dükkanönü Cami Doğu Cephe

Foto 70. Dükkanönü Cami Güney Cephe

Foto 71. Dükkanönü Cami taş silme ve demir gergi kiriş kilitleri

Foto 72. Dükkanönü Cami Taş Saçaklar

Foto 73. Dükkanönü Cami Batı ve Kuzey Cepheler

Foto 74. Dükkanönü Cami Harim (VGMA-1992)

Foto 75. Dükkanönü Cami Harim Doğu Duvarı

Foto 76. Dükkanönü Cami Harim Güney Duvarı

Foto 77. Dükkanönü Cami Mihrap

Foto 78. Dükkanönü Cami Harim Batı Duvarı Sıva Parçaları

Foto 79. Dükkanönü Cami Harim ve Son Cemaat Kuzey Duvarı

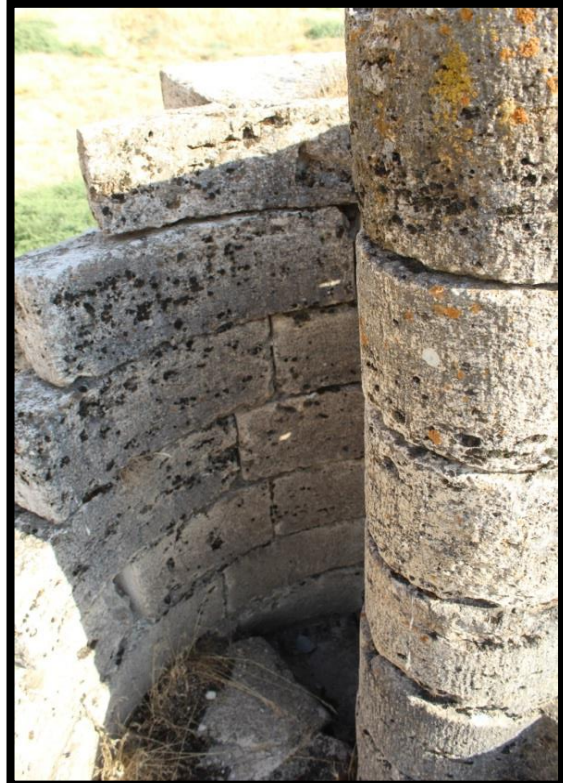

Foto 80. Dükkanönü Cami Minare Doğu Cephe ve Minare İç Kısım

Foto 81. Dükkanönü Cami üst örtü (Elazığ Müze Müdürlüğü Arşivi)

Foto 82. Dükkanönü Cami Lokma Parmaklıklı Pencere (Doğu Cephe)

Foto 83. Dükkanönü Cami Giriş Kapısı Alnındaki Ay Yıldız Formlu Taş

Foto 84. Dükkanönü Cami Mihraptaki Nişler

Foto 85. Dükkanönü Cami Mukarnaslı Mihrap Kavşarası ve Tepelik Süslemeler

Foto 86. Dükkanönü Cami Kayıp Kitabesi (Elazığ Müzesi Arşivi-1980 li Yıllar)

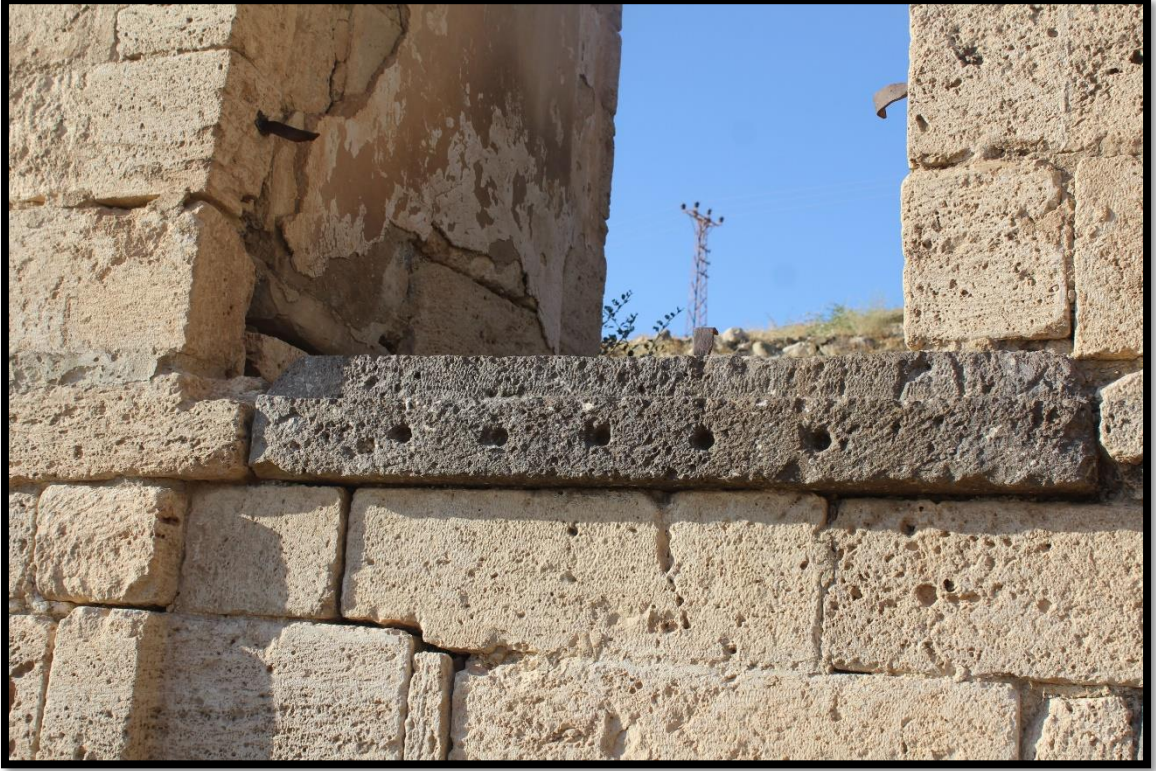

Foto 87. Dükkanönü Cami Devşirme Pencere sövesi

Foto 88. Dükkanönü Cami Pencere örgüsünde devşirme taşlar

Foto 89. Mahmut Samini Cami Güneybatıdan Genel Görünüm

Foto 90. Mahmut Samini Cami Güneydoğudan avlu ve son cemaat

Foto 91. Mahmut Samini Cami Kuzey Cephe ve Son Cemaat Yeri

Foto 92. Mahmut Samini Cami Son Cemaat Bölümü Mihrabiye

Foto 93. Mahmut Samini Cami Doğu Cephe

Foto 94. Mahmut Samini Cami Güney Cephe

Foto 95. Mahmut Samini Cami Batı Cephesine Bitişik Mahmut Samini Evi

Foto 96. Mahmut Samini Cami Mihrap Duvarı

Foto 97. Mahmut Samini Cami Fevkaniye Çıkış Merdivenleri ve Giriş Cephesi

Foto 98. Mahmut Samini Cami mihrab duvarı

Foto 99. Mahmut Samini Cami Ahşap Minber

Foto 100. Mahmut Samini Cami Minber Detay

Foto 101. Kındık Tekkesi ve Kındık Kayalığı

Foto 102. Tekkenin güneybatıdan görünüşü

Foto 103. Kindik Tekkesi hazırlık kısmı ve batı cephesi (VGMA-90'lı yıllar)

Foto 104. Kindik Tekkesi kuzey giriş cephesi ve solda Şeyh Makamı girişi

Foto 105. Kindik Tekkesi tevhidhaneden, şeyh makamına ikiz kemerli geçiş

Foto 106. Kindik Tekkesi güney duvarının Tevhidhane ve Şeyh Makamı arasında kalan parçası

Foto 107. Kındık Tekkesi mihraba ait köşe taşı

Foto 108. Kındık Tekkesi şeyh makamı (VGMA-90'lı yıllar)

Foto 109. Kındık Tekkesi Şeyh Makamı yıkılan kuzey cephe (VGMA-90'lı yıllar)

Foto 110. Kındık Tekkesi Şeyh Makamı ve sol duvar altında pencere söve izi

Foto 111. Kındık Tekkesi sıva kalıntıları

Foto 112. Kındık Tekkesi Duvar içerisinde kalan ahşap hatıl

Foto 113. Kındik Tekkesi taşı işareti

Foto 114. Kındik Tekkesinin yanında bulunan eksik Arapça kayıp kitabe (VGMA)

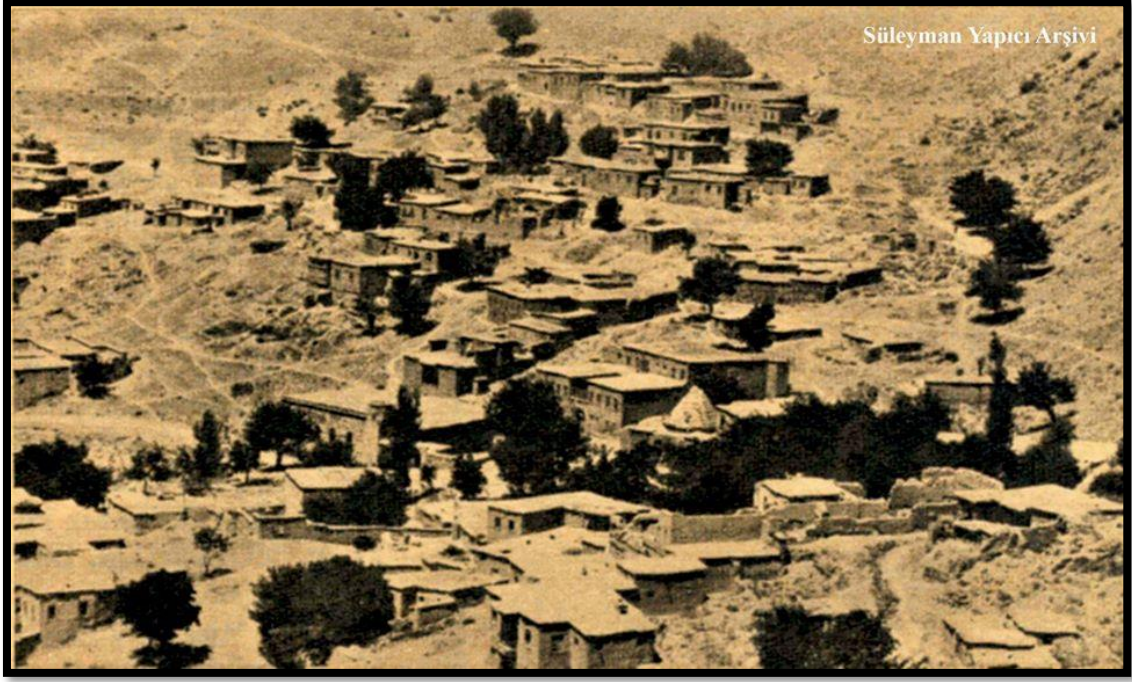

Foto 115. Alacalı Tekke ve Zeve (Zaviye) Mahallesi 1960'lı yıllar (S.Yapıcı)

Foto 116. Alacalı Tekke 1970 li Yıllar (S. Yapıcı)

Foto 117. Alacalı Tekke Batı Cephe

Foto 118. Alacalı Tekke Kuzey Cephe (Kuzeybatıdan)

Foto 119. Alacalı Tekke Toprak Kotunun Altındaki Doğu Cephe

Foto 120. Alacalı Tekke Güney Cephe

Foto 121. Alacalı Tekke hazırlık kısmı

Foto 122. Alacalı Tekke Kemerli Bağlantı Açıklığı ve Nişler

Foto 123. Alacalı Tekke Kemerli Bağlantı Açıklığı ve Kapı Girişi

Foto 124. Alacalı Tekke Tevhidhane Batı Duvarı

Foto 125. Alacalı Tekke Tevhidhane Kuzey Duvarı

Foto 126. Alacalı Tekke Kuzey Duvarı İçerisinden Dama Çıkan basamaklar

Foto 127. Alacalı Tekke Tevhidhane Doğu Duvarı

Foto 128. Alacalı Tekke Tevhidhane Güney Duvarı

Foto 129. Alacalı Tekke Tevhidhane Kubbe ve Geçiş Öğeleri

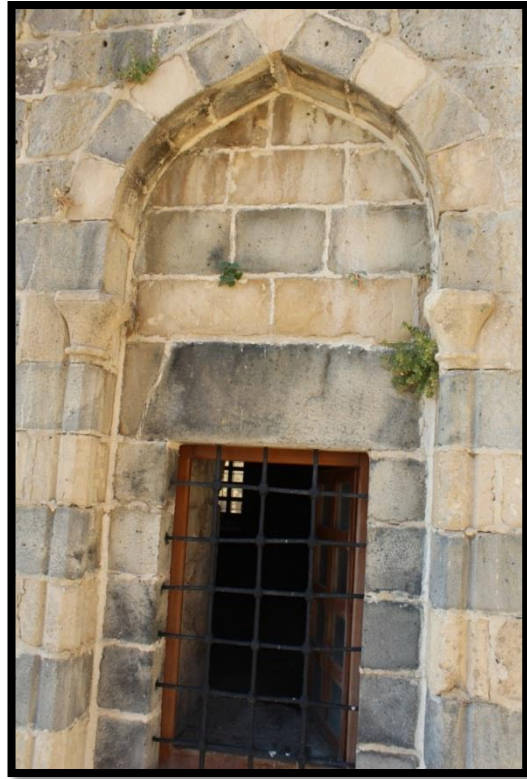
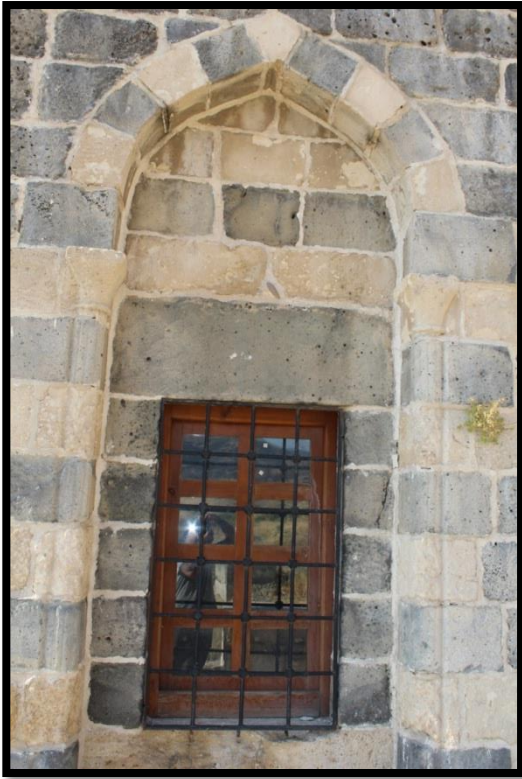

Foto 130. Alacalı Tekke Güney Cephe Pencereleri

Foto 131. Alacalı Tekke Sütünce Başlığı ve Lento Taşı Süslemesi

Foto 132. Alacalı Tekke Batı Cephe Pencere Süsleme Detayı

Foto 133. Alacalı Tekke Tevhidhane Giriş Kapısı Sütünce Başlığı Detayı

Foto 134. Alacalı Tekke Son Cemaat Yerindeki Nişler

Foto 135. Alacalı Tekke Tervhidhanede Taş ve Tuğlanın Kullanımı

Foto 136. Alacalı Tekke Mihrap Detayları

Foto 137. Alacalı Tekke Mihrap Sütünce Detayı

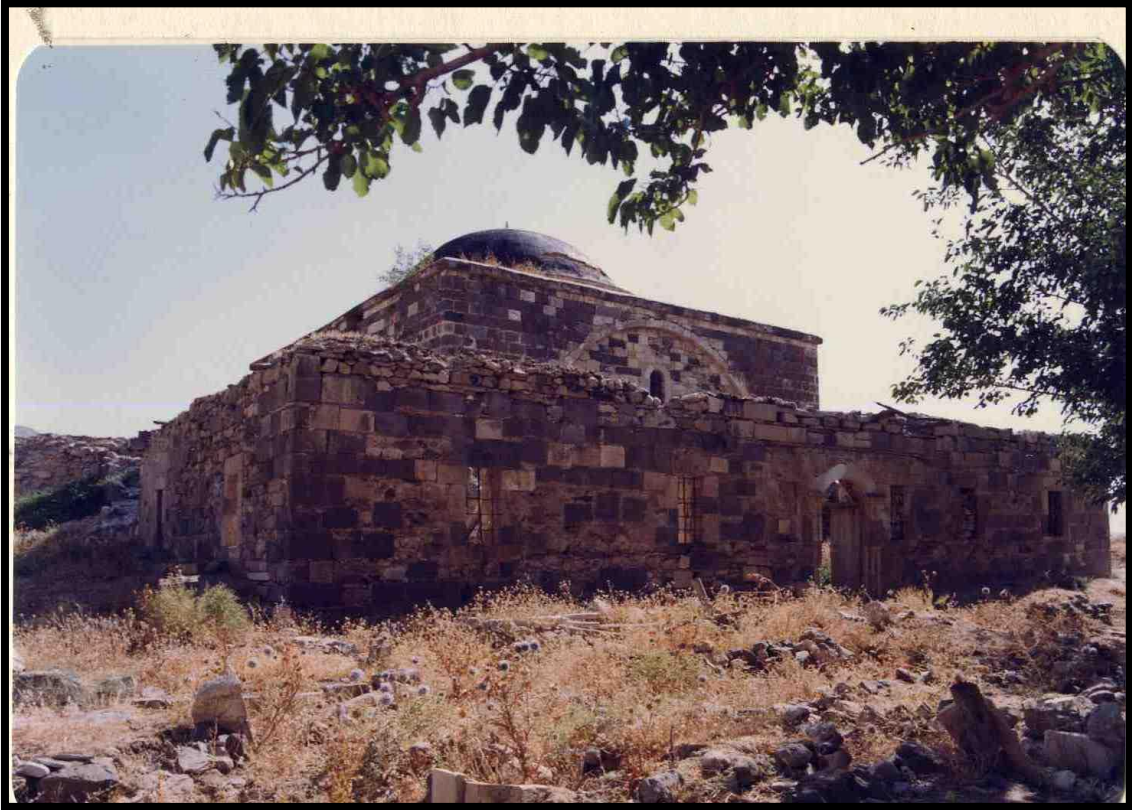

Foto 138. Cemşid Bey Zaviyesi dış duvarlar 80'li yıllar (VGMA)

Foto 139. Cemşid Bey Zaviyesi doğu cephe ve türbe (VGMA-1990'lı yıllar)

Foto 140. Cemşid Bey Zaviyesi cami avlusuna dönüştürülen kuzey hücre duvarları (VGMA-1990'lı yıllar)

Foto 141. Cemşid Bey Zaviyesi 2015 kazısı (VGMA)

Foto 142. Cemşid Bey Zaviyesi 2015 kazısı, kapı girişi (VGMA)

Foto 143. Cemşid Bey Zaviyesi giriş kapısı

Foto 144. Cemşid Bey Zaviyesi kapı kemiği iç kısımdaki yazılar

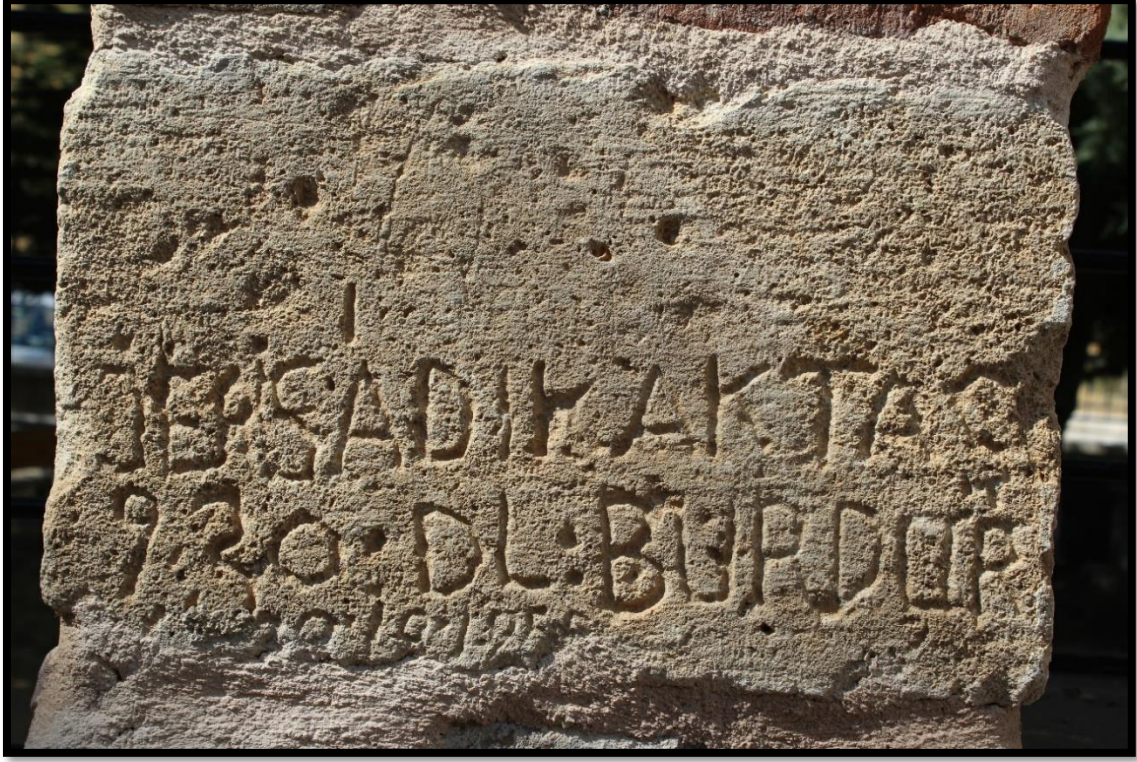

Foto 145. Cemşid Bey Zaviyesi cezaevi olarak kullanılan yıllara ait yazılar

Foto 146. Seydili Köyü Tekkesi batıdan genel görünüş

Foto 147. Seydili Köyü Tekkesi Güneybatıdan Genel Görünüm (VGMA-2006)

Foto 148. Seydili Köyü Tekkesi Doğu Cephe Muhdes Ek ve Minare

Foto 149. Seydili Köyü Tekkesi muhdes mekan içindeki doğu giriş cephesi

Foto 150. Seydili Köyü Tekkesi Güney Cephe

Foto 151. Seydili Köyü Tekkesi Batı Cephe

Foto 152. Seydili Köyü Tekkesi Kuzey Cephe (Kuzeybatıdan)

Foto 153. Seydili Köyü Tekkesi Harim Doğudan Batıya Görünüm

Foto 154. Seydili Köyü Tekkesi Harim Batıdan Doğuya Görünüm

Foto 155. Seydili Köyü Tekkesi Harim Güney Duvar ve Mihrap

Foto 156. Seydili Köyü Tekkesi Kuzey ve Batı Duvarında Nişler

Foto 157. Seydili Köyü Tekkesi Harim Duvarlarındaki Nişler

Foto 158. Seydili Köyü Tekkesi Taş Saçak

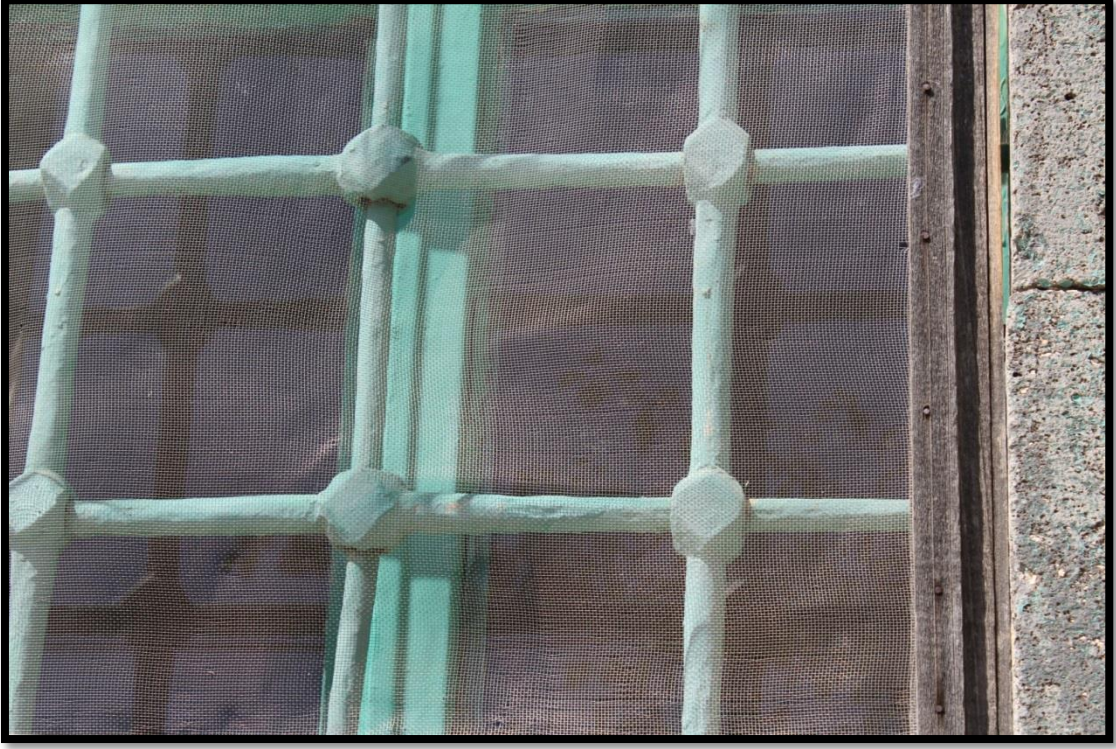

Foto 159. Seydili Köyü Tekkesi Lokma Parmaklıklı Pencere Korkuluğu

Foto 160. Seydili Köyü Tekkesi Güneybatı Köşedeki Taşçı İşaretleri

Foto 161. Seydili Köyü Tekkesi Giriş Kapısı

Foto 162. Seydili Köyü Tekkesi Tarih Kitabesi

Foto 163. Surp Lusavoriç Kilisesi genel görüntü

Foto 164. Surp Lusavoriç Kilisesi yıkık olan batı cepheye ait duvar izleri

Foto 165 Surp Lusavoriç Kilisesi kuzey cephe

Foto 166 Surp Lusavoriç Kilisesi doğu cephesi

Foto 167. Surp Lusavoriç Kilisesi güneydoğu köşede bulunan pastoforyum

Foto 168. Surp Lusavoriç Kilisesi bema ve apsis

Foto 169. Surp Lusavoriç Kilisesi kubbe kasnağı ve geçişlerdeki süsleme izleri

Foto 170. Surp Lusavoriç Kilisesi apsisten nartekse bakış

Foto 171. Surp Lusavoriç Kilisesi vaftiz odası

Foto 172. Surp Lusavoriç Kilisesi kemer kuşağı üzerindeki melek figürü

Foto 173. Surp Lusavoriç Kilisesi kubbe kasnağı ve geçişlerdeki süsleme izleri

Foto 174. Surp Lusavoriç Kilisesi kazıda giriş kapısı eşiğinde çıkan yazılı taş

Foto 175. K       Kilise genel g  r  nt  

Foto 176. K       Kilise kalan kuzey duvar par  ası

Foto 177. Küçük Kilise kuzey duvarı iç kısım

Foto 178. Küçük Kilise kalıntısı, güneydoğu yönünden bakış

Foto 179. Cemşid Bey Türbesi doğu giriş kısmı

Foto 180. Cemşid Bey Türbesi güney cephe eski hali (VGMA-1983)

Foto 181. Cemşid Bey Türbesi güney tarafındaki mezarlar

Foto 182. Cemşid Bey Türbesi, cami doğu duvarına bitişik kuzey cephe ve giriş

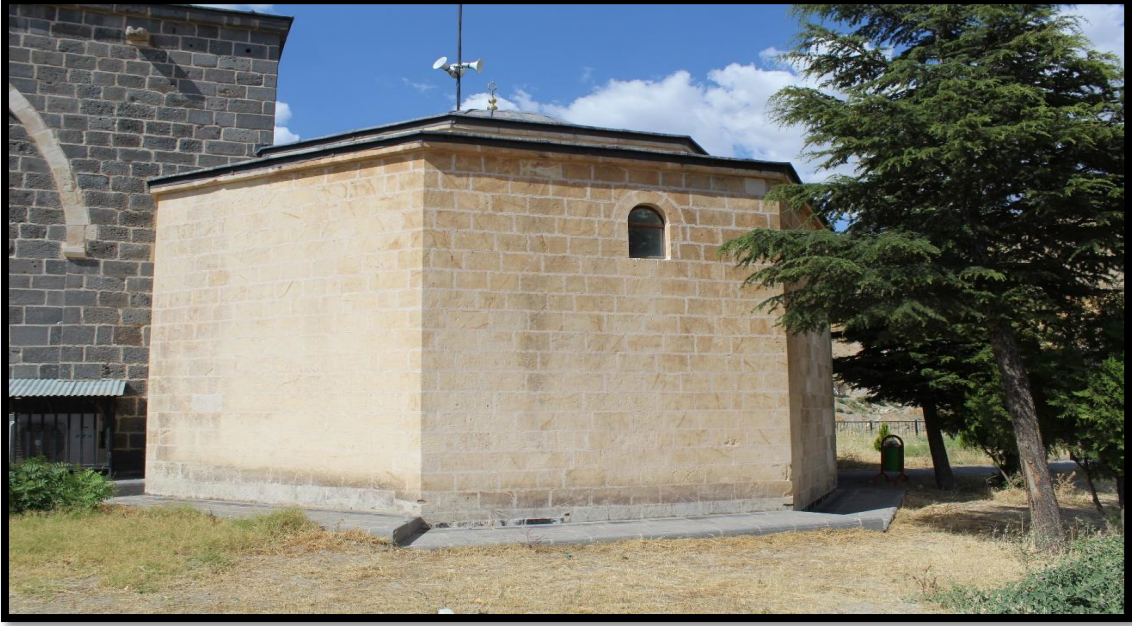

Foto 183. Cemşid Bey Türbesi güney cephe

Foto 184. Cemşid Bey Türbesi sandukalar

Foto 185. Cemşid Bey Türbesi güney duvarı (VGMA-1992)

Foto 186. Cemşid Bey Türbesi güney cephe (VGMA-1992)

Foto 187. Cemşid Bey Türbesi doğu giriş kapısı sütünce detayı

Foto 188. Cemşid Bey Türbesi selvi ağacı ve geometrik süslemeli mezar taşı

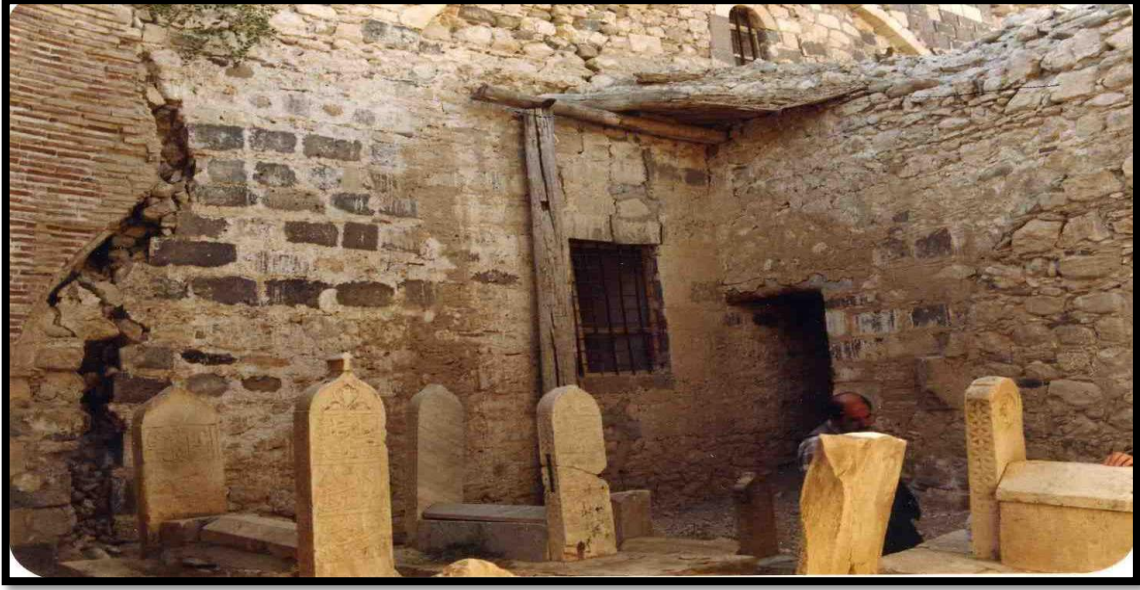

Foto 189. Cemşid Bey Türbesi kuzey ve batı duvarlar (VGMA-1992)

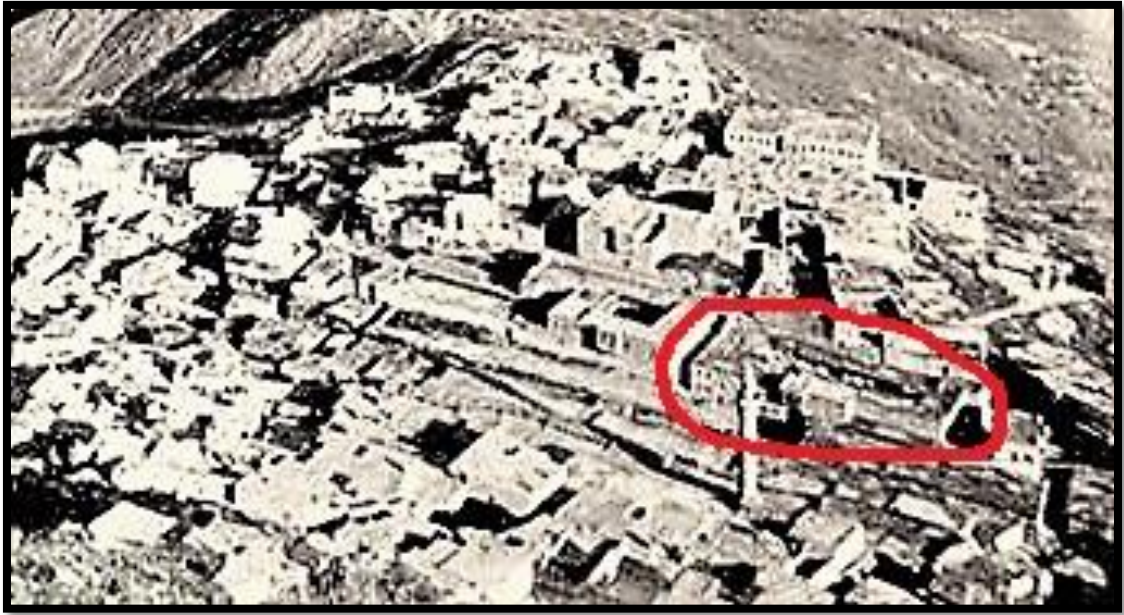

Foto 190. Zincirli Han, Palu - Çarşıbaşı Mahallesi 1901 (R. H.Koverkian, Les Armeniens)

Foto 191. Zincirli Han günümüze gelen doğu kısmı

Foto 192. Zincirli Han doğu kısmının kalıntısı

Foto 193. Zincirli Han tonoz örtülü kalıntının içi

Foto 194. Zincirli Han kalıntının içinden, duvar ve taşıyıcı ayak izleri

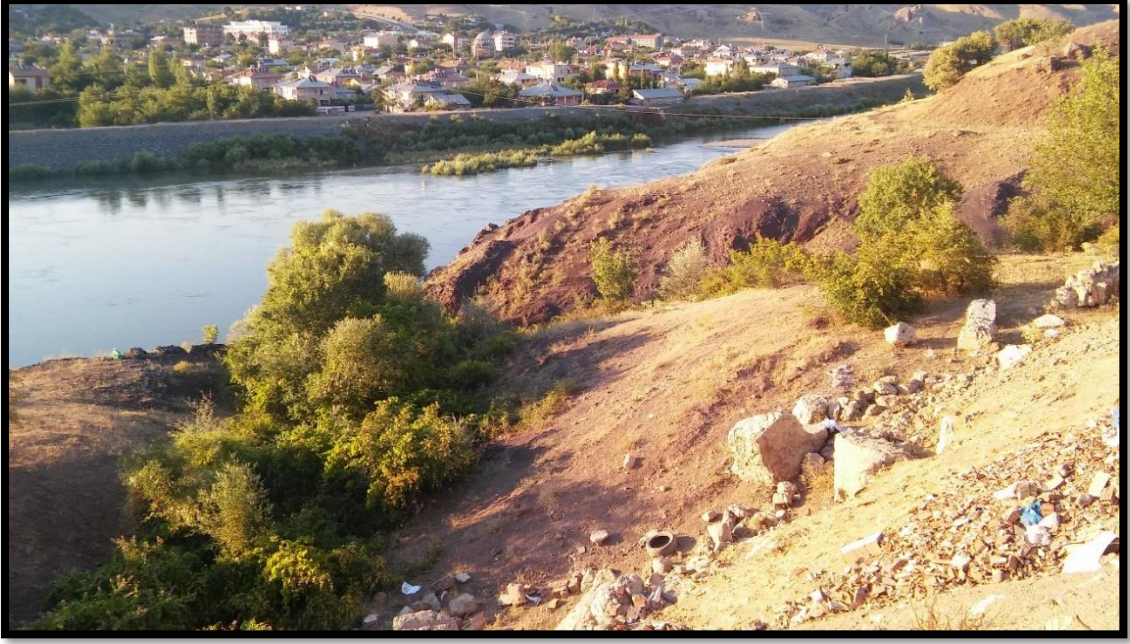

Foto 195. Gağuntlu Hanın bulunduğu alandan murat nehri ve Palu

Foto 196. Gağuntlu Hanı kalıntıları ve Palu

Foto 197. Gağuntlu Hana ait duvar izleri

Foto 198. Gağuntlu Hana ait duvar izleri

Foto 199. Cemşid Bey Hamamı güney cephe (VGMA-1992)

Foto 200. Cemşid Bey Hamamı güney cephe (VGMA-2014)

Foto 201. Cemşid Bey Hamamı doğu bölümü (2018)

Foto 202. Cemşid Bey Hamamı güneydoğu cephe (2018)

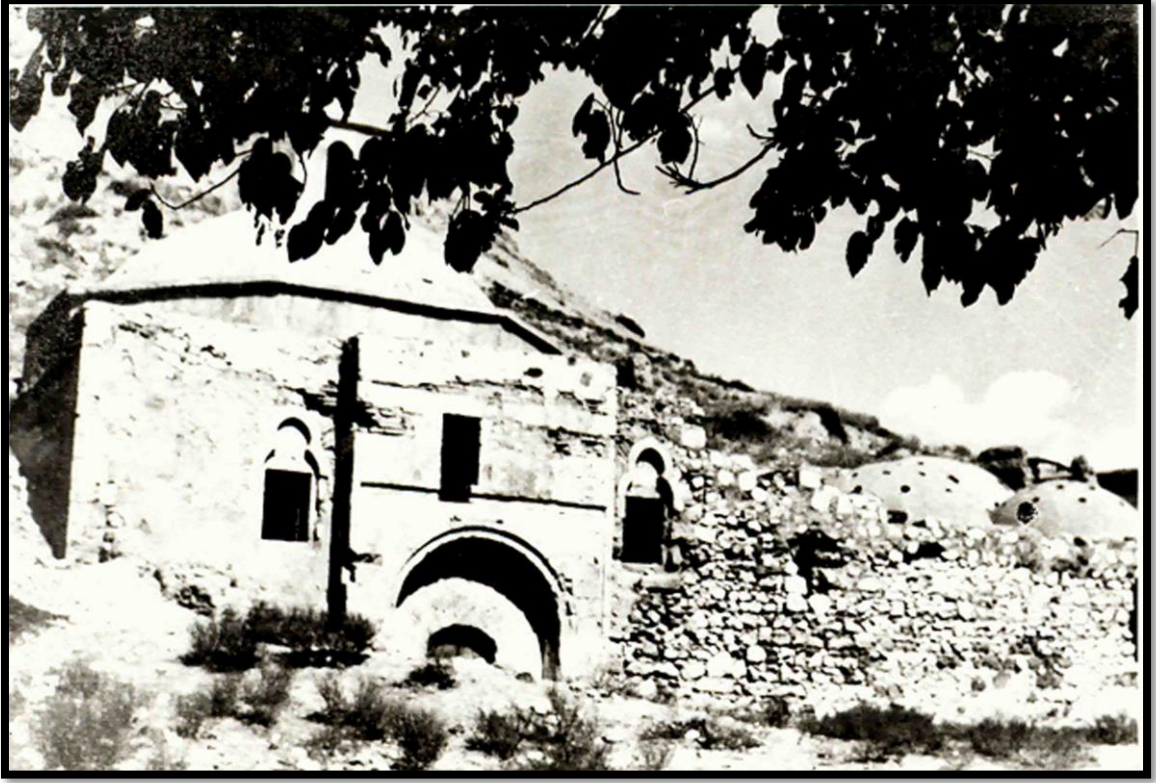

Foto 203. Çarşıbaşı Hamamı (S. YAPICI-1960'lı yıllar)

Foto 204. Çarşıbaşı Hamamı doğusunda Ulu Cami ile

Foto 205. Çarşıbaşı Hamamı güney cephe

Foto 206. Çarşıbaşı Hamamı giriş portalı

Foto 207. Çarşıbaşı Hamamı kuzeydoğu köşede soğuk su deposu

Foto 208. Çarşıbaşı Hamamı giriş galerisi (çıkışa doğru)

Foto 209. Çarşıbaşı Hamamı soyunmalık güney duvarı ve giriş galerisi

Foto 210. Çarşıbaşı Hamamı soyunmalık kısmının üstten görünüşü

Foto 211. Çarşıbaşı Hamamı soyunmalık kubbesi

Foto 212. Çarşıbaşı Hamamı soyunmalık batı ve kuzey duvarları

Foto 213 Çarşıbaşı Hamamı doğu duvarı ve ılıklik giriş kapısı

Foto 214 Çarşıbaşı Hamamı ılıklik kısmı altta deri havuzu, üstte keçehane

Foto 215. Çarşıbaşı Hamamı ılıklik kısmı, tuvalet ve traşlık girişi

Foto 216. Çarşıbaşı Hamamı sıcaklık kısmı

Foto 217. Çarşıbaşı Hamamı sıcaklık kubbesi

Foto 218. Çarşıbaşı Hamamı sıcak su deposu

Foto 219. Çarşıbaşı Hamamı soyunmalık kısmı kuzeybatı köşede istiridye motifli taş

Foto 220. Çarşıbaşı Hamamı kayıp kitabesi

Foto 221. Çarşıbaşı Hamamı onarımı (S.YAPICI-1945’li yıllar)

Foto 222. Çarşıbaşı Hamamı onarımı (S.YAPICI-1945’li yıllar)

Foto 223. Kindik Hamamı sıcaklık kısmı yıkılmadan önce VGMA-1990'lı yıllar)

Foto 224. Kindik Hamamı güneybatıdan genel görünüş

Foto 225. Kindik Hamamı güney cephe

Foto 226. Kindik Hamamı toprak altındaki kuzey cephe ve sekizgen kubbe kasnağı

Foto 227. Kindik Hamamı soyunmalık kısmı

Foto 228. Kindik Hamamı ılıklık kısmı

Foto 229. Kındik Hamamı sıcaklık kısmı

Foto 230. Palu Köprüsü doğu girişi kaybolan köprü gözü (R. H.Koverkian, Les Armeniens-1901)

Foto 231. Palu Köprüsü on gözü sayılabilen köprünün 1940'lı yıllar onarımı (İBB Atatürk Kitaplığı)

Foto 232. Palu Köprüsü menba yönü (kuzey)

Foto 233. Palu Köprüsü Mansap yönü (güney)

Foto 234. Palu Köprüsü tabliye

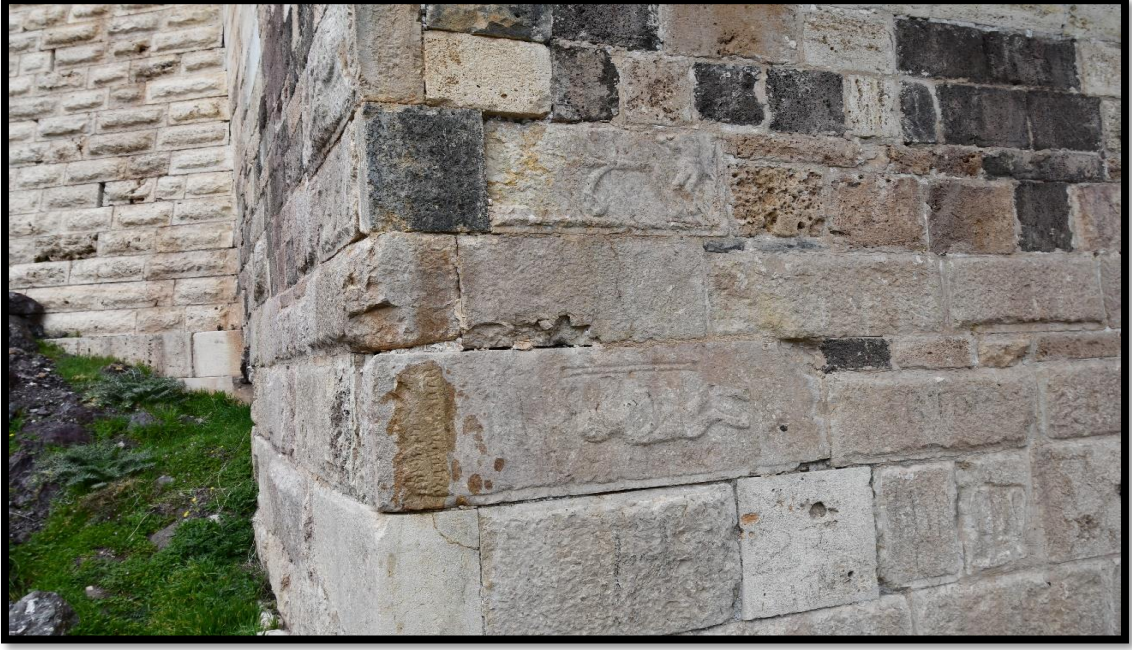

Foto 235. Palu Köprüsü figürlü kabartma taşlar

Foto 236. Palu Köprüsü makas ve murç kabartması

Foto 237. Palu Köprüsü Bizans alfabesi ile yazılmış kitabe

Foto 238. Teke Deresi Köprüsü doğu mesnedi

Foto 239. Teke Deresi Köprüsü batı mesnedi

Foto 240. Teke Deresi Köprüsü menba yönü (güney)

Foto 241. Teke Deresi Köprüsü solda köprü tabliyesi, sağda yapı kalıntısı

Foto 242. Teke Deresi Köprüsü batı yönü taş tabliye

Foto 243. M. Samini Evi kuzey yönden genel görünümü

Foto 244. M. Samini Evi kuzeybatı cephe

Foto 245. M. Samini Evi kuzeydoğu giriş cephesi (2006)

Foto 246. M. Samini Evi kuzeydoğu cephe

Foto 247. M. Samini Evi kuzeydoğu giriş cephesi (2011)

Foto 248. M. Samini Evi kuzeydoğu cephe cumba kısmı

Foto 249. M. Samini Evi güneydoğu cephe (2011)

Foto 250. M. Samini Evi alt kat giriş kısmı

Foto 251. M. Samini Evi üst kat çıkış merdiveni

Foto 252. M. Samini Evi üst kat köşk kısmı

Foto 253. M. Samini Evi kitabesi

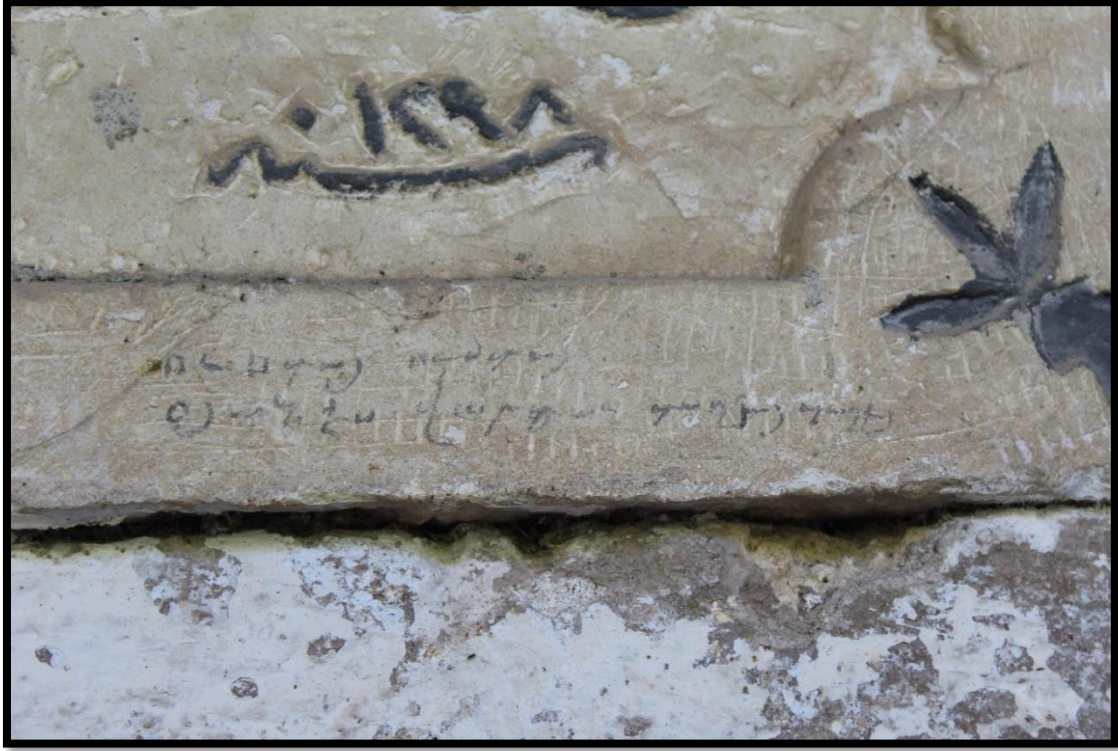

Foto 254. M. Samini Evi Ermenice usta isimleri

Foto 255. Anonim Yapı doğu yönünden bakış

Foto 256. Anonim Yapı içinden doğuya bakış

Foto 257. Anonim Yapı yıkılan doğu tarafı

Foto 258. Anonim Yapı su girişine ait künk

Foto 259. Anonim Yapı tabanı

Foto 260. Tunceli Mazgirt Elti Hatun Kumbeti (S.Doğan)

Foto 261. Tunceli Pertek Çelebi Ağa Cami

Foto 262. Diyarbakır Safa (İparlı) Cami

Foto 263. Diyarbakır Nebi (Peygamber) Cami